

Виходить 1. і 15. з.
кожного місяця
і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
і Адміністрація
ул. Сокола 1.
(Oest-reich Gali-
zien, Lemberg, ul.
Sokola 1.)

руско-українська радикальна часопись.

НОВА СІМ'Я.

(Читано на Шевченкових роковинах.)

Минуло 34 роки, як умер наш найбільший поет і борець за людську волю. Все життя, вся робота цього чоловіка пішла на те, щоб обстоювати за ту волю, за людські права і протестувати проти тієї страшної безправности, що серед неї жив він, жили мільйони ще безправніших, ще пригноблених людей. І він умер, покинувши нам заповіт: Мене, каже, —

Поговайте та вставайте,

Кайдани порвіть!

І як упадуть оті кайдани, як стане життя нове у нас, тоді —

І мене в сім'ї великій,

В сім'ї вільній, новій

Незабудьте пом'янути

Незлим, тихим словом.

І от минуло с того часу тридцять і чотирі роки і ми зібралися своїм товариством, своєю сім'єю. Чи таке ж це товариство, щоб могло достойним робом пом'янути Тараса Шевченка? Чи тая ж се „нова сім'я“, про яку він каже? Та сім'я повинна бути „сім'я вільна“, а наша? Ми позачинали віконниці, ми позамикали двері, щоб нас не побачено, щоб нас не почуто, щоб ніхто не міг дізнатися, що в нашій душі не вмерла ще, живе йще любов до правди, до волі, до рідного краю. Ми боїмося, щоб не дізналися, що ми ще зосталися людьми, не вважаючи на цілу систему заходів изробити з нас безсловесних парій.

Ні, се не та сім'я, про яку поет каже!

Не та і не може бути тією, бо як тоді, так і тепер —

Кругом неправда і неволя,

Народ замучений мовчить...

Правда, зникло кріпацтво, зникло панське право на людське тіло й життя. Але чи досить цього? Чи не відмінилася тільки форма, а суття чи не зосталося старе?

Не треба багато говорити, щоб показати, що коли тепер мужицьке рабство й не записано в такій формі, як у старовину, на папері, то записано його в иншій і справді збереглося воно й до нашого часу. Досить изгадати, що мужик не може не йти робити на пана, коли хоче мати що їсти; досить изгадати минулі голодування, а тоді не забути земських начальників, станових та „урядників“, кару різками та накази знімати шапки перед паном, досить изгадати панське ты і мужицьке ви, — і вже ми бачимо, що кріпацтво, хоч і в иншій формі, живе ще й досі, що й досі ще повинно наше обличча горіти с сорому на саму згадку про те, що ми, на порозі XX-го віку, живемо в країні закованих рабів.

Рабство, неволя завжди держаться неосвітою, темнотою народньою. Знаючи се, ми вже задалегідь можемо сказати, що вкупі з неволею соціальною та економічною панує в нас і неволя духовна. І справді, ми бачимо, що наш народ блукає в страшній темряві. Єдине, що моглоб дати народові хоч трошки світу — народня школа, — не дає його: вчать там чужою мовою, і три чверті важкої розумової праці дитина кладе на те, щоб сю чужу форму подужати; учителі відбувають своє діло здебільшого формально і, бувши сами неосвіченими та помоскаленими, вбивають у голови дітям

погорду до всього свого — до свого народу, краю, мови; програма науки сграшно нікчемна, і біблійні легенди та мука над церковно-слов'янщиною беруть у їй тепер майже половину місця; школярів учать фальсификованої історії, де гасителі народнього духу й волі на Україні, Петри, Павли та Катерини, стають божествами, достойними побожних молитов, а про Україну там і не згадується; шкільні бібліотеки складаються з таких книг, що половина їх (минаючи вже їх чужомовність) є просто інтелектуальною отрутою, — бо там вихваляється деспотизм та клерикалізм, — а друга половина (окрім якого десятка) — сміттям, що його не варто в руки брати, а не то — читати; послідком цього всього і є те, що сьогоднішня офіційна школа розвиває серед народу ідеали рабства, ренегатства, ідеали клерикалізму й роялізму і не дає їй крихітки малої того, що вона повинна давати: здорової поступової просвіти й національної свідомості.

Так стоїть справа з мужиком, та не краща вона й з паном, з так званою нашою „інтелігенцією“. Правда, економічне становище у панства добре, — сперечатися з тим ніхто не буде; правда, частина нашої „інтелігенції“ має тепер сумний привілей постачати урядові земських начальників; правда, і найосвіченіші наші „інтелігенти“ дозволяють собі казати на мужика „ти“, вимагаючи від його до себе „ви“, це все правда, що у нас „пан“ має і право, і змогу знущатися з мужика, але ж тільки з мужика, тільки з нижчого від себе, а перед тим, хто вищий од його, перед тим наш пан такий саме (коли не гірший) раб, як перед їм мужик.

Більш як перед сотнею років наша „інтелігенція“, наша старшина продала свій народ, свій край, свою автономію за змогу й за право мати кріпаків та зватися „благороднимъ російськимъ дворянствомъ“, і таким робом це становище людей вільних між вільними перейшло до становища московських „холопів“, що були панами над „холопами“ ще нижчими. І як раніше голова цілого краю й народу гетьман Бруховецький радіючи приймав „пожалованное“ йому „боярство“ московське і радіючи ж підписувався: „вѣрный холопъ и найнижшій подножекъ пресвѣтлого величества“, так і тепер потомок якого гетьмана чи иншого якого нашого пана, радіючи й дякуючи, чепляє собі на

груди ордена — патент на те, що він був добрим „холопомъ“ і добре пособляв зміцняти „единственно-русскую форму правления“, засновану на тому принципі, що вищий може завжди безкарно луенути по шиці нижчого. Тільки тоді, як наше „благородное дворянство“ продавало свій край і народ „за шмат гнилої ковбаси“, тоді хоч було ще що продавати, були якісь недобитки народньої волі, виборового права, — і наші „інтелігенти“ поторгували трохи, а тепер уже нічого нема, нічим торгувати і можна тільки дожидатися великої чи малої „милости“, чи то кшталтом „безвозвратныхъ ссудъ“, чи яко хреста на шию; через те в ті часи з нашою „інтелігенцією“ хоч так-сяк балакали, а тепер просто від Бога поставлений поліціант (бо „нѣсть власти, аще не отъ Бога“) видає накази: „сидѣть смирно и молчать впредь до приказанія кричать: „ура!“ І мовчать, а тоді кричать, а тоді знову мовчать.

Таке соціальне становище у нашої так званої „інтелігенції“, але не краще у неї й становище просвітне. Найліпші роки з свого життя витрачає пан на те, щоб учити безліч цілком йому непотрібних річей. Латинські та грецькі вокабули, катехизис, землеписна номенклатура, церковно-слов'янщина та московщина, фальсификована історія — ось над чим мучиться молодіж по гімназіях; переходить до університету — і там стріває тую ж мертвоту, те ж намагання відгородити розум од усього живого, ту ж проповідь неволі й рабства, ту ж фальсификовану на користь начальству історію. І до всього цього, — і по гімназіях, і по університетах — салдатецький режим з „карцерами“, з „субординацією“. Все, що нагадує про які права, про яку волю — все це систематично вигониться, відеується назад, і вся система освіти, чи — краще — запаморочення має на меті довести молоду людину до свідомості, що нема кращого на світі, як бути рабом та слухатися поліції. Послідком такої системи є те, що молоді люди, скінчивши науку, виходять на життя вже з висушеним, задуреним розумом, з вичерпаними силами — і нема нічого дивного, що вони стають після цього карієристами, урядовцями, що мету своєму життю вбачають у послухові начальників. Тільки невелика частина з їх, що ще зберегла яку крихту духовної сили, марить про щось инше, про якусь кращу діяль-

ність, про якусь борню з отим злом, що навкруги панує. Але й ця частина, не маючи ні доброї просвітної зброї в руках, ні помочи від громадської більшості, нічого не може зробити і або плутається без діла у всяких більш-менш червоних теоріях, кладучи всю свою силу на палкі розмови, або, як то було недавно і може знову буде, — кидається на терор, хапається за бомбу. С перших сміються, других кленуть, і рабські почування де-далі дужче задурюють людські голови, і люде аж так запаморочуються, що приходять та й кажуть: бийте нас і далі так, як бито досі.

Ще гірше єгоїть справа з національним самопізнанням українським. І по народніх школах, і по гімназіях, і по університетах — упевняють, що є тільки „единая недѣлимая Россія“ „единный православный русский народъ“, що українська мова — то дурний жаргон, недостойний бути в устах у освіченої людини, що української історії нема, а вся минула боротьба наша за волю — то розбишацтво та й годі. За мість своєї історії молодіж учить московську, замість своєї мови — московську і своїми авторами вивчається звати тільки московських авторів. Довчиться людина, вийде на самостайне життя і там, серед більшості стріває такі ж думки. Рабська література загально російська — і хочучи й нехочучи — співає один гимн „самодержавію, православію и государственной народности“. Кільки несміливих голосів силкуються іноді сказати щось инше, та їм зараз же затикають рота. Але найрадикальніші є тих голосів мабуть суть найбільшими прихильниками хоч не до всієї вище згаданої святої російської троїці, то принаймні до третьої особи її — до „государственной народности“, всяку згадку про українську національність вони вважають за ретроградство. І таким робом більшість ліберальних виданнів у Росії й по за Росією (московських, звісно), є таким саме ворогом українській національності, як і „Московскія Вѣдомости“. Українську літературу заборонено цілком: з Галичини й з Буковини нічого не пускають, а в Росії не може друкуватися ніщо наукове чи науково популярне, чи публицистичне, чи навіть практичне; можна друкувати тільки оргінальну (не переклади! беллетристику з народнього (не є панського!) сьогочасного життя (не з історії!) та й то для дорослих, а не для ді-

тей. Кожна українська книжка мусить ити аж у „Главное Управление по дѣламъ печати“ до Петербургу; ті беллетристичні книжечки вкраїнські, що виходять іноді, пускає цензура тільки щоб казати, мовби то вкраїнську літературу в Росії не заборонено.

Після цього нема нічого дивного, коли наші люді вважають себе за точнісіньких Москалів і навіть більше: почуваючи все ж, що вони з роду не Москалі, вони силкуються заманифестувати своє щире обмоскалення найгіршими нападами все на вкраїнське. До чого доходить се духовне рабство, можуть показати такі, напр., факти, що так звані „толстовці“ з Українців, пішовши в мужики та ходючи за плугом, живучи на Україні й серед українських мужиків, удагаються не в українську одержу мужицьку, а в утрировано-московську, і балакають не мужичою мовою тих мужиків, серед яких живуть, а утрировано-московською мужичою мовою, такою, яку вчитали вони у Решетникова або в Г. Успенського. Скажуть, що „толстовство“ річ аномальна, то не можна його брати прикладом. Але майже те саме бачимо ми й серед не - „толстовців“. Не маючи путячої історичної освіти, налякана гідотою російського офіційального патріотизму, навіть крапця частина нашої интелігенції у всякому національному питанні вбачає якийсь атентат на вселюдський поступ і доводить се до того, що серед молодіжи трапляються люде, які, звучи себе демократами, без сороба кажуть, що вони в к р а ї н с ь к о м у народолобстві „не подадуть руки“. Вони ніяк не можуть зрозуміти, що нам, Українцям, питання про те, щоб наш народ міг освічуватися своєю мовою — є перворядної ваги культурне питання, і не помічають, що накидаючи московську мову Финнам, Полякам, Українцям, Вірменам, — вони так саме стають прихильниками до мови, до московської.

Вони ніяк не можуть зрозуміти й того, що суттям своїм идея космополітизму, людськості н'як не ворожа идея національності, що націоналізм є тільки прикладанням до практики загально-людських, космополітичних идей. І через усе це й виходить, що нас, Українців, справді гнітить не тільки Катков ис справниками, але й Лавров ис своїми радикалами, і

обидва табори щиро один одному в цій справі пособляють.

І от, глянувши тепер на Україну, на її інтелігенцію, ми, з жалем великим, повинні сказати, що вороги її пайбілші, то не Москалі яко нація, навіть не уряд из жандарами, а свої ж таки землячки: одні, щоб заманіфестувати свою „общерусскость“, другі, щоб догодити начальству, треті — безладно нахапавшись усяких радикальних теорій, часом зовсім не так зрозумілих як треба, — всі вони силкуються викоренити все українське. Один сьогочасний німецький письменник, показуючи, яку велику вагу має національне питання, каже: „Ні одна людина, що справді достойна людиною зватися, не згодиться самохіть стати в таке становище (щоб зректися своєї національності.) Хто може без протесту зректися самого себе? Хто згодиться жити без найголовнішого атрибуту життя, саме, без змоги виявляти свої духовні життєві процеси — почування й думку? Я розумію побожного Индуса, що кидається під джагернауцьку колісницю, щоб вона його роздавила: він не віддає на жертву своєї індивідуальності, а навпаки: намагається досягти більшого її розквіту в тому новому житті, що буде; я розумію й факира, що самохіть зрекається вживати яку частину тіла і роки живе півлюдиною, чи людиною-рослиною: він добуває енергії, уявляючи будуче раювання за Богові миле зречення. Але я не розумію перекинчиків, що відкидаються від своєї національності, беруть собі чужу мову і все життя калічуть її на посміх людям та на сором собі. Людей, що се роблять через те, що бояться, або хистку вдачу мають, або з нерозуму, — можна ще жаліти. Але цілком гидкі єуть ті люде, що зрекаються рідної мови, тоб то самих себе, та натягають на себе чужу шкуру з-за особистої користі. Вони стоять нижче від достойних погорди кастратів, бо ті кастрирують себе з релігійного переконання, а ренегати через гроші та через материяльну користь роблять не себе моральних євнихів. Нема такого слова, що моглоб воно цілком добре визначити безкрайну ницість у напрямку думок, що дозволяє таке ренегатство. На шану людськості хай буде буде сказано, що ці мерзені ренегати скрізь є меншістю. Більшість-же дережиться рідної мови і береже свою національність так само щиро, як життя.

(Макс Нордау, „Шукаючи правди“.)

Так каже німецький письменник, бо він не був у нашому краї, „на нашій не своїй землі“. А як би він побув у нас, то побачив би, що величезна більшість нашої інтелігенції то або тії мерзені ренегати, про яких він не такою огидливістю каже, або ті страхополохи та мляві вдачею педоуми, що зреклися самих себе й поробилися моральними кастратами через своє духовне рабство. Тільки невеличка кунка одиниць бореться з лицарською завзятістю за волю проти насильства над нацією, а всі інші або кланяються кумирові материяльного добра, або, відірвавшись од ґрунту, псеють свою силу розумову й материяльну в Петербург та в Москву, і там вона або гине без користі для рідного краю, або пособляє кувати на його ще гірші кайдани.

Так от яка тепер у нашому краї сім'я, от воно те, що зветься нашою інтелігенцією, цвітом нашої нації, проводирями нашого народу! Оці вбогодухі, запаморочені люде, що зрекаються свого краю й народу і гинуть без користі для людей, гинуть як бур'ян степовий нікчемний, не показуючи ніякого достойного наслідувати прикладу, — не проводирі у нашого народу. Безщасний край, що має таку інтелігенцію, безщасний народ що породив її на сором собі! Темрява, неволя, нещастя — ось яка доля в такого краю, в такого народу, — і цю долю й маємо ми, Українці, заковані, затоптані, поганьблені — і заковані своїми власними руками, і затоптані своїми власними ногами, і поганьблені своїми власними вустами. О, сором, усесвітній сором: нація, що сама себе робить рабою! Нехай би наші очі краще вилялись сльозами, щоб нам нічого не бачити, ніж бачити ганьбу самозневолення!.....

І мене в сім'ї великій,

В сім'ї вільній, новій

Не забудьте пом'янути

Незлим, тихим словом...

Пом'янути!... Чим же ми пом'янемо? якими ділами, яким добром? Волею людською? Ні, кайданами! Рівністю людською? Ні, панамі й мужиками! Просвітою народньою? Ні, темнотою! Добробутом народнім? Ні, голодуванням! Оце здобутки нашої культурної праці! Це наша нова вічна сім'я!

А нам треба не такої нової сім'ї, і не про таку, поет казав у своєму заповіті! Літаючи думкою за думками поетовими, уявляємо ми собі ту нову сім'ю. Позникали межі державні, позоставалися тільки межі країн; вони однакові з етнографічними межами; нема війська, тільки братерський міжнародний суд; нема деспотів і рабів, — тільки вільні люди, що вільно собі отамання для порядку громадського обірають; нема станів, тільки люди; нема робітників і нероб, — усі працюють, скільки в кого сили вистачить; нема багатирів і вбогих — усі рівно користуються з багатства природного та з здобутків од своєї праці; жінка має однакові права з чоловіком; вільна думка, вільне слово, вільна широка освіта — і гетьман, і чабан знають і поважають Гомера й Канта; нема ні темниць, ні шибениць — самі школи та зрідка лікарні... У цій великій уселюдській сім'ї і наша українська сім'я частиною — вільною, освіченою, щасливою...

А може така сім'я — то мрія, витвір поетичної фантазії і не має під собою ніякого реального ґрунту? Може це все тільки фантазія, тільки сон, один з тих золотих снів, що їми розважає себе людина серед важкої дійсності? О, коли це тільки мрія, тільки сон — навіщо тоді жити на світі, навіщо думати, мучитись, любити й клясти, радіти й плакати, боротись і пориватись усе далі, усе наперед? Тоді не треба жити, тоді хай наше я розпадеться на незліченні атоми й зникне в завірюсі світового хаосу!...

Але ж за віщо мучились і вмірали Сократ і Христос? За що боролись Лінкольн і Мадзіні? Шіллер та Шевченко? Галілей та Д. Бруно? За що боролись, на що жили і йшли на муки або на смерть всі ті великі борці за волю людську, за правду, за просвіту, за добро, всі ті люди, що світом ясним сяють нам серед темряви нашого холодного й важкого життя? Невже всі вони за мрію тільки боролись? Ні, вони боролись за те, щоб намучена неправдою, злом, ворогуванням душа людська могла нарешті відпочити серед правди, добра й любови. І ми бачили, що не дурно вони жили й працювали: не сміє вже людина мати за раба людину, не розпинають за думки на хресті, погасли вогнища інквізиційні, прокладають люди розділення на панів та на мужиків, набли-

жається неминуха реформа соціально-економічна, що порівняє багатого і вбогого, голосно лунає заклик до міжнародного братання. Ні, всі ті „сини сонця правди“ боролись за те, до чого поривається вся людськість і до чого вона тихо, надзвичайно тихо, але йде, йде не спиняючись і колись таки дійде, колись таки прийде, і тоді постане на світі та нова сім'я вільна, якої так палко прагнула намучена душа поетова. І коли у нас, у нашому безщасливому краї нема тепер цієї сім'ї, то вона буде, буде!

Але як її наблизити?

Ми не будемо про се балакати, бо перше, ніж сотворити тую сім'ю, треба сотворити такі обставини, щоб серед їх можна було для того діла працювати.

Ми певні, що такі обставини можуть постати тільки тоді, коли буде в нашому краю (то б то й у всій Росії) воля політична.

„Доволі в кожного дня лиха свого“, — казав Христос. Наше лихо на цей день — се політична неволя, наше діло на сей день — здобути собі волі. Як сьогодні це зробимо, тоді дбатимем про те, що треба зробити завтра.

Щоб здобути собі волі політичної, мусимо організуватися. Без організації нема ніякої діяльності. Скоро постане у нас організація — станемося ми силою. Ця сила зможе робити самостійно й ставати до спілки з іншими силами, з іншими організаціями, що постануть у російських народів. Так тільки поборемо ворожу силу.

Друге — се просвіта. Неволя людська завжди заснована на неосвіті народній. Поки мужик буде неосвічений, — він буде мужиком, він буде рабом, і коли ми не будемо працювати щиро для просвіти, то тим даватимемо змогу цьому гидкому рабству жити й далі на нашій землі. Але щиро просвіту серед панів, як і серед мужиків, бо і пан наш здебільшого дуже неосвічений. Розкажимо всім, як люди боролись і борються за волю, за світ, за правду, як ми самі за се боролись...

Але щоб і наша організація, і наша просвіта були справді силою, що могла б неволю побороти, — перестаньмо бути чужими на своїй землі, серед свого народу. Тільки стоячи на своєму національному ґрунті зможемо справді освітити маси і сотворити організацію дужу й

довговішню. Межнародне братання зовсім не вимагає, щоб ми зрекалися своєї національності. А коли ми її зрекаємося, ми, що повинні бути проводирями своєму народові, то тим кидаємо сей народ серед його історичного шляху і біжимо туди, де нам здається шлях рівніший, дорога легша. Може й справді там легше, але ж хіба ми, борючись за правду й світ, можемо брати саму легеньку працю? Не лякаймося, коли нас буде мало. Герцен каже: „Воля людская, воля одного твердаго человека — страшно велика“. А коли таких дужих духом людей буде не один, а скільки, то сила їх духу дасть їм змогу ламати всі перешкоди, доходити до своєї мети серед найтяжчих обставин. Визволити з занепаду націю — се велика ідея, а великі ідеї не бояться нічого — ні Каткових, ні Муравйових, і нема такої сили, щоб вони її не подужали, нема такої темряви, щоб вони її нарешті не осяйнули своїм ясним світом.

Працюймо ж щиро, щоб роз'язати й народові, й собі пута, бо коли ми цього не будемо робити, то інші дбають, щоб ті пута де-далі ще дужче затягати. Ми сами себе повернули в рабство, і тільки ми, ми сами, й зможемо зробити себе знову вільними.

Воля! Воля українському народові, як самостійній національній одиниці, думати, вірити, казати, писати, працювати і в своєму краї порядкувати так, як він сам хоче — ось чого повинні ми хотіти, ось за для чого повинні працювати!

Іншого хотіння тепер у нас не повинно бути.

Іншої праці не може тепер у нас бути.

Робімо ж так, коли хочемо тієї нової сім'ї, коли хочемо,

Щоб стали люди та брати

Там, де раби були й кати.

В.

Не розуміють по німецьки?

В передущім врі „Народа“ було згадано про віденську газету „Parlamentär“. Остатнім часом та газета заговорила про Росцію і Україну таке, що заінтересовані люди тільки плечи-

ма здвигають, дивуючись, відки бере „Parlamentär“ такі нісенітниці? Та ті люди певне ще більше здивуються, коли ми їм скажемо, що все те „Parlamentär“ бере головню з — „Народа“! Тільки-ж дуже помилувися той читатель „Parlamentär“-а¹⁾, котрий би подумав що в „Народі“ все так стоїть, як подає „Parlamentär“ Для редакції сеї газети, видаваної для оборони славянофільства, очевидячки руско-українська мова — німецька: вона єї зовсім не розуміє, або не хоче розуміти. Так ми сказали про брошуру „Порабощаемый народъ“, що єї очевидячки зложила „певна група Українців із Росції“, — а „Parlamentär“ приписав єї всім російським Українцям і вдарив на гвалт про змову України протів Росції. Ми в „Народі“ критикуємо ту брошуру і нову „Буковину“, — а „Parlamentär“, у відповідь на те, валить у 89 врі нову статтю — *Losreissung der Ukraina* (відірване України), де самим безпардонним способом твердить, немов би ми були противні тому, щоби Українці говорили про свої справи перед Європою і не мовби ми тут розходилися з М. Драгомановим ¹⁾ Ми радили Українцям, самим більше дбати про свої права, — хапати за меч в обороні тих прав протів російської правительственої системи, а „Parlamentär“ виставляє діло так, не мовби ми тут боронили російське правительство протів Європи і не мовби ми в загалі були противні європеїству для України!! Бачучи таке безпардонне перекручуване „Parlamentär“-ом наших виразних слів, ми порадимо чеснішим читателям сеї газети брати в руки, для контролю, „Народ“, і сами будемо від тепер указувати на брїхні „Parlamentär“-а.

Треба завважати, що згадану вище статтю, „Parlamentär“ написав по поводу нової „Буковини“. Про тенденцію „органу всеї Руси-України“ супротів Росції, ми говорили, цїтуючи слова редакції про те, що русько-українську справу треба нерозривно звязати з Австрією. Тенденції наших „ново-еристів“ — відірвати і навіть прихилити Україну до Австрії — ми здавна вважали пустою фразою, котра не має під собою конкретного ґрунту навіть у

¹⁾ Що „Parlamentär“ так кинувся на „пророка України“ М. Драгоманова — се не дивно. Ми знаємо, яка муха вкусила „Parlamentär“ „Галичанин“ і т. п. прихильників деспотичної Росції. То — юбилей М. Драгоманова, для котрого з'єдналися широкі круги Українців, Великорусів і т. п. висказуючи при тім кончеїсть політичної волі в Росції. А оборонці деспотичної Росції тільки кричать, не кажучи, від чого. І тут їм наругно твердити, не мовби навіть радикали галицькі не годилися з М. Драгомановим.

тих, що говорять таке, і тільки може шкодити російським Українцям. Що така пуста говірка — не переливки і для Австрії, і для Українців, — се зараз порозуміла і нова редакція „Буковина“ і вона в 18 нрі говорить таке: „вімени руского народу мусимо покласти рішучий протест против інсинуції, обчисленої на погубу нашого народу, будьто би „апостоли України“ і всі ті, котрі хотять дбати і дбають о розвій руского народу, бажають розбити Росії! Не розбитя Росії бажаємо, а свободи слова, признання, що наша мова не „глупа нісенітниця“, як се сміє говорити запроданий Чех (редактор „Parlamentär-a“, К. Жівний) син народу, котрий має тільки завдячити конституційній волі Австрії. Ми не вороги російської нації і тих великих здобутків культурних, які она собі здобула, ми їй не відмавляємо та ваги їх не перечимо; але ми вороги були і будемо всякого гнету, котрий одних виносить на тиран, а других кидає між невільників! Ворогами російської нації суть ті накинени їй урядом заграничні непокликани опікуни, що вмавляють в ню варварські інстинкти супротив всіх слабших! Геростратами Славянщини суть зухвалі московські агенти, що осьміляють ся на цілі народи кидати підозріня, щоб накликати на них ще більший гнет! Апостолами неправди і підлости суть всі ті, що не вагають ся доносами і ложію стягати кару на вірних синів українсько-руского народу за їх любов до него“.

Як бачите, се діаметрально противне тому, що доси говорила „Буковина“, і сим разом раптовну переміну думок єї треба тільки похвалити і побажати, щоби прихильники „Буковини“ твердо тямали сю свою заяву. З отсею рішучою заявою „Буковини“ пропавби і *raison d'être* Parlamentär-a, в ролі оборонця цілості Росії від буковинських „ново-еристів“. Не знаємо тільки, що на те скаже другий орган українських „ново-еристів“ — „Правда“, і тих кілька прихильників єї політики в Росії?

Тут „Правдяне“ доси рішучо розходили ся с тим, що тепер каже „Буковина“. „Правдяне“ розходяться з „Буковиною“ і в справі брошури „Порабощаемый народъ“, бо коли „Буковина“ під небеса величає брошуру і перепечатала єї в перекладі, в своїм недільнім додатку, — „Правда“ ось що каже про брошуру: „коли автор (чи автори) тієї брошури Українці, так певна річ, що Українці ще безвусі, Українці не свідомі національного досто-

їнства і не вміють рідної мови; бо инакше не було б в брошурі стільки помилок; не було-б такого невидержанного, инде чисто дитячого тону; не була-б вона написана мовою московською! Свідомий Українець, перенятий почуттем національної поваги, говорячи до Європи, говорив би і мовою європейською (французькою, чи німецькою) а коли її не вміє, так говорив би рідною мовою, а головна річ, не прохав би у Європи, що-б вона підбадьорила Українців!! Свідомий Українець в безодній утисків, заподіяних над Україною за останні 30 літ, знайшов би силу-силенну буйних фактів, а не таку мізерію, як ота цензурна з Чайченком!...“ (3/18 Цвітня 1895).

Ми сами дивувалися, чому згадана брошура не напечатана українською мовою, — і тому дивувалися навіть наші руссофіли в „Православной Буковині“, кажучи, що тим автори брошури як раз доказують некультурність української мови, так що, мовляв, „сама себя раба бьетъ“, — та все-ж таки редакція „Правди“ переборщує і що до авторів і що до самої справи. Чейже відомо редакції, що вуси і навіть лисина не дають патенту на більший розум і більше почуте свого національного достоїнства, протів „безусих“. Власне між дуже старими Українцями є такі, котрі робили ще більші дурниці, ніж автори „Порабощаемаго Народа“, бо обертали ся с просьбами до російських урядників, щоби ті помилували українську літературу і т. п. Се вже зовсім по безвусому, бо воно виходило на просьби овечок до вовка, — а автори „Порабощаемаго Народа“ все-ж таки зробили ліпше тим, що спробували винести справу з вовчої кошари на вільне європейське поле. Ми виказували, в чім автори зробили промах, та все-ж таки треба признати, що вони попали в найбільшчу точку російського правительства, — се видно по крику єго прислужників. Редакція „Правди“ даремне пише, що „про се не варто більш говорити“ Напротів: про се варто говорити раз-у-раз і самій „Правді“, власне даючи „силу силенну буйних фактів, а не таку мізерію, як ота цензурна з Чайченком!...“ Давайте ті факти і пишіть європейській публіці на європейській мові про утиск укр. літератури у Росії, як то зробив колись М Драгоманов своєю брошурою *La littérature oukraiñienne, procrité par le gouvernement russe*.

Для врадування ворогів „Порабощаемаго народа“, завважаємо, що та брошура вийде незабаром по німецьки. Як бо тільки видавці

скористали зі слухних уваг критики, і поправили й доповнили брошуру, як слід..

М. П.

Русини в Америці.

Минувшого року помістив „Народ“ в 3 числі допис Дра Володимира Сіміновича про справи Американської Руси і то по більшій частині про справи церковні. Сего року помістив М. Д., видно Американець, 9 фейлетонів в „Дѣлѣ“, де подрібно і широко розказує про справи Американської Руси. Знаючи, що не буде се без інтересу для тих читачів „Народа“, котрим „Дѣло“ недоступне, ми хочемо поділитися з ними змістом тих фейлетонів.

Найбільше Русинів мешкає в державі Пенсільванії і ось найважливіші місцевості, де Русини перебувають в більшій кількості, мають свої церкви і парохії: Пітсбург, Шамокин, Моунт Кармель, Шенандоа, Маганой Сіті, Ляндсфорд, Авденрід, Газельтон, Фріланд, Кінгетон, Вільсбері, Скрептон, Ольдфорд, Оліфант, Майфілд, Ляйзерінг, Дукен, Трентон, Філядельфія, Аллєгені і Делянсей. Крім того мешкають Русини в державі Нью-Джерсі, в Джерсі-Сіті, Юнкерс, Пасаїк; в державі Іллінойс, в Стріторі і Чикаго; в державі Міссисіпі в Мінеаполіс; в державі Нью-Йорк в Бруклін; в державі Огайо в Клівсланд і в державі Люзіанна в Нью-Орлеанс і Філядельфії. — Чи сей спис обіймає докладно всі місцевості, де є більше Русинів, не знати. В тім напрямі нема ніяких статистичних даних і тяжко знати щось докладнішого. Здається однак, що крім сих найважливіших місцевостей, є ще много Русинів розкинутих по цілих Сполучених Державах. Однак не зорганізовані в ніякі форми, вони не дають знаку жити о собі.

Так само годі дійти числа мешкаючих в Америці Русинів. В приближеню можна се так обчислити:

Всіх звістних нам парохій в Америці є 28. Коли возьмемо на одну парохію 1500 людей, то випаде 42.000. Число се можна однак, з огляду на тих Русинів, котрі не належать до парохій, подвоїти, і можна сказати сміло, що в Америці маємо до 80.000 Русинів.

Русини галицькі походять переважно а майже виключно з Лемківщини, а Русини угорські з комітатів шаріського, земплинського і сусідніх. — Русини угорські говорять майже виключно по словацьки а дуже рідко случася, що-

би умів котрий з них читати по руски. — Нашу народну бесіду зовуть вони „пільською“, не знаючи цілковито ріжниць, які суть межі нашою а польською бесідою. Священики угорські говорять звичайно дома по мадярски а в церкві проповідують ніби то по руски, але се є радше жаргон, в котрого суєта входить церковниця з малим додатком російських слів.

Між галицькими і угорськими Русинами є сильний антагонізм, котрий звичайно переходить в отверту борбу там, де одні і другі мешкають разом в одній парохії. Причина до того досить наївна. Напіві церковні у галицьких угорських Русинів суть ріжні і тому стараються ті дві сторони перебороти в мішаних парохіях своїх дяків, щоби могли чути в церкві свої рідні напіві.

Мимо заходів священників, спори ті дуже тяжко поладити і дуже рідко се кому вдається.

Супротив Англіїців тяжко прийняти там Русинам яку одвітну назву. Позаяк з початку емігрували до Америки Русини виключно з Угор, то після того звано їх Гунґерами і вчислювано пізнійше під ту назву не лиш угорських, але також і галицьких Русинів. — Тепер, коли вже є в Америці наші священники, зовуть там також Русинів від обряду греко-католиками, „ґрік-католик“.

Русини самі мали там клопіт з придуманем назви для себе. Слово Russian ідентифікувало Русинів з Москалями, слово Ruthen цілком не звістне нашому народу; знов слово Мало-Русин Little-Russian було ще гіршим, бо кляло наших людей якби в залежність від Москалів. Тому уживають американські Русини слова Russian та виясняють при тім, що вони не єуть ідентичні з Москалями та що не походять з Росції.

Перші рускі емігранти прибували в Америку коло 60-их років. Не йшли вони однак на колонії, лиш наймалися за робітників до копалнів угля. Позаяк їх вимоги житєві були дуже малі і вони годилися часто на дуже низьку ціну, то через то робили велику конкуренцію Айрішам (Ірляндцям) і були причиною великої ненависти, яка вивязалася між Айрішами а всіма прибуваючими емігрантами. Для оборони своїх інтересів завязали тогди Айріші тайне товариство під назвою „Molly Maguires“, котрого члени мали за ціль приїзджаючих емігрантів мордувати і тим чином відстрашувати від приходу. Се товариство, що існувало від 1862 до 1875 р. замордувало в самім Шенандорі до дванадцять людей, але кілько там було замор-

дованих Русинів, нині годі довідатися. За приміром Айрішів почали і робітники інших народностей відноситися до Русинів ворожо, а нераз причиною того було незнання відносин американських з боку руских емігрантів. Приміром в Оліфанті вибух в копальнях угля страйк, а наші люди, не знаючи значіння его, прийняли за роботу перед его закінченням і се дало Айрішам привід до того, що вони поїдпиравши вікна і двері шопи, де мешкали рускі робітники, обляли єї нафтою і підпалили. Сі відносини змінилися доперва по 1884 році, коли до Америки приїхав з Галичини піп Іван Волянський. Его личність сталася дуже скоро звісною Американцям через то, що він вдався в спір з айрішськими єпископами і тогди почали зїїздитися до него репортери англійських часописей, бажаючи довідатися що про „Гунґерів“. — Коли ж стало звісно всім, що вони не суть контрактово імпорттованим товаром для компаній і що вони перед тим цілком несвідомо обнижали ціну в копальнях, тогди доперва опінія публична змінилася на користь Русинів.

До року 1884 не було між американськими Русинами ніякої організації. Доперва згаданого року відніслися шевандорські Русини до львівського митрополита, щоби їм прислав якого священника. Вже перед тим мав охоту вїїхати до Америки Іван Волянський, і для того, коли тепер зажадано священника до Америки, вислав там митрополит его. — Перше его приїняте в Америці було дуже сумне. До приїзду Волянського, мали Русинів в своїй опії польські попи, котрі їх таки добре обдирали. За приїздом Волянського зменшилися їм дуже приходи, і вони завели інтриґу против Волянського, і не хотіли его узнати за попа. Так сказав приміром айрішський піп Влянському, щоби він ішов собі до копальні угля, бо на поїїветво для него місця не ма. Супротив того заложив Волянський церкву в одній сали а в пів року пізнійше, вєїїв збудовати нову церкву. Нині єсть там вже до 30 церков а 28 попів.

При тій організації церковній єсть ще друга форма організації а се так звані „братства“. Однак ся інституція не має нічо спільного з інституцією такої самої назви в старім світі. Братства суть світські товариства самопомочи. Кождий член братства має обовязок платити місячно по 50 центів вкладки, за то має право до 5 доларової тижневої запомоги в часі недуги і лікарського догляду а в случаю смерти займаєся братство его похороном і платить вєї кошта. Таких звітних братств є в Аме-

риці 84. Щоби вони однак не були без звязи між собою, суть два товариства: греко- і римокатолицке Соединеніє і Руский Народний Союз. Перше товариство заложили попи Теофан Обушкевич і Алексій Товт 1892 р. а друге Констанкевич, Обушкевич і Полянський 25 февраля 1894. До другої половини 1894 р. мало Соединенє 2.700 членів, а Союз 530. Ціль Союзу і Соединенія єсть та сама; причиною розламу було лиш то, що до Соединенія можуть належати лиш зорганізовані братства, котрих членами суть виключно мушчини і то греко- або римокатолицького ісповідання, коли до Союзу крім братств можуть належати також поодинокі люди без різниці пола і віри. Органом Соединенія є „Руско-Американскій Вєстник“, видаваний язиком нігде на Руси неуживаним а органом Союзу єсть видавана в Джерсі Сіті о. Григорієм Грушкою „Свобода“.

Перед тими двома товариствами був вже давнійше заложений Іваном Волянським в 1880-их роках „Союз руских братств“, та се товариство розвязав на свою руку О. Андрухович, в часі роздору межи ним а шевандорськими парохіянами, о котрім писав Др. Володимир Сіменович в 3 числі Народу з 1894 р. і де відсилаємо наших читачів, хотячих ся довідати про єю справу.

Коли в старім світі наш нарід займає ся передовсім хліборобством, то в Америці є дуже мало Русинів осівших на кольоніях а більшієть їх займає ся копанєм вугля. Крім того старають ся тепер також купувати дома, щоби вже раз на стало замешкати в Америці. Так мають Русини в Джерман коло Оліфанта до сорок домів, в самім Оліфанті належить з трицять домів до наших людей а в місяці маю 1894 заложив о. Обушкевич спілку з Русинів, котра купила на свою власність пять домів в Оліфанті за суму 900) доларів.

Купецтвом також займає ся мало людей, а то тому, що торгівля там не оплачує ся. Там звичайно беруть вєї через цілий місяць на книжку, на борг а виплачують купцєви раз на місяць. Коли робота йде добре і купуючі виплачують регулярно, тогди купцєви поводить ся не зле. Коли робота йде зле, або єї зовсім не ма, тогди то вже настає правдиве нещастє для склепаря. Люди беруть дальше на борг, нераз залазять в великі довги від 30-60 доларів, а коли не мають з чого платити, йдуть звичайно в іншу місцевість і довги пропадают. Тому то і не беруть ся Русини до купецтва. Як сказано, вєї Русини працюють май-

же виключно в копальнях угля а центром углярства єсть держава Пенсільванія. Робота в копальнях всіляка а залежить головню від того, чи углє м'яке чи тверде а тому і плата буває різна.

Робітники ділять ся ту на дві категорії: на майнерів і лебрів. Перші ведуть роботу на свою руку а бувають ними старші, більше досвідчені робітники. Їм помагають в роботі молодші робітники, лебри. Ціни і заробіток майнерів і лебрів є дуже різні, бо залежать від різних обставин.

В копальнях твердого угля коло Шамокін платить майнер леброви 50 центів від одного воза чистого угля а 1—1.25 долара від воза угля мішаного з камінєм. Єсли приходить ся в углю йдучім до гори робити, тогди майнер дістає 3—5 доларів за ярд (локоть), єсли углє чисте, а 15—30 доларів єсли углє мішане з камінєм. В такім случаю лебри дістають звичайно по 10 а єсли робота йде в каміни то і по 12—13 доларів на тиждень.

Лебри працюючі на платформах т. зв. „брехах“ від англійского слова „брека“ при очищенню угля, дістають 6—9 доларів. Однак як сказано, в різних місцях буває інакше, та все можна визначити пересічний дохід майнера на місяць 60—100 доларів, а пересічний дохід через рік виносить на місяць 45—50 доларів. Лебери, єсли робота йде добре, заробляють місячно по 45—60 доларів, але пересічно заробляють по 35. Там, де видобувають углє м'яке, приміром в околицях Пітсбурга, там платять від одної тони (100 кг.), або від одного ярда викопаного угля звичайно 50—75 центів. Давнійша робота при м'якім углю була дуже поплатна і оден майнер міг заробити до 6—7 доларів дневно.

Крім при копальнях угля, працюють також наші люде по фабриках. Н. пр в Джерсі Сіті при цукроварнях; так само в Філадельфії. Знов вже в Пітсбургу, в Аллегені, в Гометеді працюють при залізних фабриках. Сам Пітсбург має шість сот різних фабрик. Пересічна плата виносить ту, так як при углю, до 1.25 долара, але буває також виша і низша. Звичайно дістають новоприбуваючі робітники роботу тяжшу і менше платну, а доперва пізнійше лекшу і ліпше платну. Коли однак в загалі порівнаємо плату Англичан з платою, яку дістають рускі робітники, то побачимо, що вона єсть о много низша.

Даєть ся витолкувати се сим що вимоги житєві Англичан єуть о много виші, від ви-

мог Русинів. Коли майже кождий Англичанин провадить дім для себе, має вигідне мешканє, меблі, ліпшу одіж на свято — то наші люде, звичайно нежонаті хлопці або ті, що полишали жінки в краю, живють громадками на станції або, як вони то називають, на бурдингу у газдинь. Кождий платить газдини 2—3 долари на місяць за варенє сграви, за пранє і постіль а в околицях вуглярских ще й за те, що газдиня мие єму хребет. Кождий комірник бере звичайно на свою книжку все, що потребує зі стору (склепу) а газдиня варить кождому окремо. По великих містах, де наші люде працюють по фабриках, ідять вони три рази дневно мясо купованє у різника; знов там, де працюють при углю там купують собі шинки і ідять єї рано і в полудне з хлібом, а вечером споживають мясо свіже. Води в копальнях не пють а беруть собі з дому в бляшанки каву варену з молоком. По деяких фабриках сама компанія дає робітникам в літі пиво, а в других робітники самі собі купують пиво. Води нігде не пють, бо кажуть, що від води можна перестудити ся.

А Русини з угорского боку живють так званими компаніями. Вони все в гурті купують на книжку компаньїку а при кінци місяця всі по рівній часті складають, щоби заплатити за набране в склепі, — вони се зовуть: „складати до кошту“. В тих компаніях вибирані по черзі люде ділять мясо так, як у війську ділять порції.

Мешканя де є багато людей а до того вуглярів, не грішать чистотою, але мешканя тих, що мають склепи, готелі, або шинки, дорівнюють чистотою і елеганцією домам англійским. Старих одягів тут між нашими людьми не видно. Хто лиш прийде, натягає сейчас що будь на себе. Жінки приїзджають частійше в старокравих корсетах та червоних спідницях — та сейчас справляють собі одяги європейскі. Звичайно дуже тяжко нашим людям привикнути до капелюхів, але по якімсь часі парадують вони вже в модних капелюхах.

Для новоприбувших, або як їх в Америці зовуть „грінгорнів“, єуть Русини дуже ввічливі. Як приїде лиш хто новий і приїде між краянів, то єї сейчас купують бочівку пива, пють, гостять ся і учать як і де має старати ся о роботу. Натішивши ся краянєм в гостині, беруть єго і ведуть до склепу та купують єму робітничий одяг а другий джентлєменский про свято. Потім ведуть єго до другого скле-

пу, де він дістає малу книжочку, на котру бере собі все потрібне на харч. Описля старають ся ему о роботу.

Привіт є тим більше торжественний, коли тим „грінгорном“ є дівчина. Давнійше було там дуже мало Русинок, та тепер не ма вже такої посухи. Найбільше дівчат - Русинок мешкає в Нью-Йорку. Тому то, если який руский молодець хоче женити ся, бере знакового товариша, котрий знає в Нью-Йорку місцевости, де мешкають рускі дівчата, платить ему дорогу і всі видатки, сам одягає ся як найкраще і їде до тої землі „обильної в красний пол“.

„Той красний пол“ складає ся по більшій часті з робітниць, що працюють по фабриках тютюневих, в фабриках диванів, по швальнях і т. д. Вони мешкають звичайно гуртом, нераз і по трицять в однім домі. Мають звичайно спільну кухню, а з неї ведуть двері до поодиноких комнатоk, де по дві або й по три дівчата спить на однім ліжку. Кухня єсть для них також рецепційною салею. Жиють вони дуже ошадно, „за два центи на день“, як кажуть тамошні Русини.

Ось, що оповідав оден знакомий авторови фейлстонів в „Дфлѣ“ про таке сватанє:

„Зайшли ми“, каже, „до дому, де жили дівчата; в тій одній камениці мешкало їх понад пять-десять. Ми зайшли до станції на другім поверсі, де мешкало їх щось трицять і вісім. Були там всілякі: низькі і високі, сухі й тугі, червоні мов півонії й бліді, як полотно. Я штовхаю мого камрата у бік і питаю: „Ну вибрав яку?“ — „Почекай“, каже той, ся була би добра, але бліда, не має здоровля; ся хмурно дивиться, відай буде не добра...“ „А он та при печі?“ повідаю я, і румяна і туга, ще й видно господарна, коли так заходить ся коло печі“

„Ну“, каже молодий до мене, „бери перше на слово...“ Я кивнув пальцем дівчині, вона знала, по що і завела нас до своєї комнати. Тут ми почали розговор а в кінці почав я єї питати: Чи не пішла би до Пенсільвенії. „Чому ні?“ повідає. Слово по слові вона питає мене, чи се я хочу женити ся. „Ні“, повідаю, не я, а той там, що в кухні лишив ся.“ „Агі!“ крикнула вона з обуренем, а чом же він сам не говорить, але ви мене дурите?“ „Ні“, повідаю, „я не дурю, а тільки хотів дсвідати ся, чи ти би віддалася“. Закликав я кавалера і почала ся розмова. „Ходи“, каже кавалер, „зі мною до Н., там тобі буде лучше;

я винайду дім, будемо мати багато бурдінгєрів, кождий заплатить по 2 доляри і 50 центів на місяць, вугле нічо не буде тебе коштувати, бо сама собі назбираєш на дорбенку“ (Відпадки вугля висипувані довкола вуглярні творять з часом чорні горби звані „дортбенки“.) Дівчина вислухала тої мови кавалера, і як крикне: „А що ти собі думаєш? чи я мул, щоби так гарувати?“ Я зациткав дівчину але кавалер по хвили доправив, запитавши єї: „Ганю! а кільки ти маєш ускладаних грошей?“ „То ти з ірішми хочеш женити ся а не зі мною?“ сказала вона, вхопила капелюшок і фуркнула з станції, мов пташок. Ну, і так моє сватанє розбило ся о дурноту жениха..“

Як можна з сего оповіданя пізнати, нью-йоркєкі дівчата не кладуть великої ваги на женитьбу а се діє ся тому, що вони самі складають гроші, хоч правду сказавши, приходять ім се не легко, бо праця жіноча платить ся дуже лихо. — Жінка добре заробляє, коли має платню з 25 долярів на місяць а пересічно заробляють дівчата 3.50 — 4 доляри на тиждень.

Форма вінчаня у Русинів приноровила ся до звичаїв американских і не має в собі нічо з форми весіля в старім світі

В загалі можна сказати що Русини, дуже скоро цивілізують ся та на жаль переймають вони дуже часто злі сторони цивілізації. Так приміром можна тут побачити багато людей упиваючих ся з тої рації, що в Америці вільність, отже.. вільно і упити ся.

Крім того процесують ся вони страшно у скваєрів і тим чином єбі сторони противні взаімно себе нищать — але від якогось часу пішло вже на ліпше і в єім напрямі, бо під впливом священиків навчали ся вони вже вибирати собі мирових судіїв, і ті їх розсуджують.

Лев Турбацкий

Економічний матеріалізм і українське питання.

(Читано на Шевченкових роковинах).

Українське питання, як і всяке друге живе питання, мало і має чимало ворогів. Цілком зрозуміло що перш усього, воно встріло, як питання визвольне і демократичне, ворогів — серед реакціонерів усіх колірів. Але ворогування з цього боку завжди найкраща рекомендація. Так не одні реакціонери — одкриті уче-

ники Каткова або Мещерського, — ворогували і досі ворогують проти українства; ворогували проти його і поступовці, і революціонери, ворогували того, що по їх „крайньому розумінню“, — українство ніби то перешкоджує їх ділу — ділу народньої волі і поступу. Ми не хочемо оттут перегледіти усі ті ворогування — себ повело нас дуже далеко від тієї теми, котру ми поставили собі. Досить буде сказати, що від коли зважливо поставлено українське питання в науці і літературі — його принципіальні вороги увесь час товчуть одно та й одно, одновіди українців швидко забувають, і спірка фатально вертається до того місця, що з його й почалась. Виходить се того, що ті, які сперечаються, не дуже то добре знайомі (а буває й зовсім не знайомі) з тим, проти чого сперечаються. Доктрина ж, котру вони ісповідують, на їх погляд, не може ужитись не тям, що вони уявляють собі в українстві. А як краще подивитись — то сама доктрина вимагає зовсім иншого.

Остатніми часами широко запанувала серед російських людей доктрина так званого економічного матеріалізму. В західно-європейській науці вона не новинка, не новинка вона і у нас, але відомою широкій публіці зробилась вона у нас з того часу, як петербурзька часопись „Русское Богатство“ почала з нею полемізувати, повиходили книжки Струве, Бельтова, переклад книжки Енгельса (Происхождение семьи, частной собственности и государства) та інші. Думаючи, що в недалекій будущині доктрина візьме верх в науці і цілком пристаючи на головні її основи, — ми бажаємо подивитись, яку постанову має чи краще повинно б мати на підставі її українське питання, бо і на підставі цієї доктрини з'являють ворогувати проти його.

Форми громадського життя, поділне громади на соціальні класи — залежить від того, що і як виробляє громада, та як се вироблення обмінюється. Людські бажання, ідеали тільки тоді мають значіння історичних факторів, коли вони стоять на ґрунті економічної еволюції, з'явившись на підставі первинного фактора — економіки. Економіка — се основа всьому, бо усе: політичний лад, людські ідеали, мораль і т. і. — се, як каже Енгельс, збудовано над економікою. Виходячи з сих тез, творці системи перегледіли економічне життя і дійшли до того, що західно-європейські держави (їх економічне життя переважно студійовано) — через капіталістичну форму виробу — и-

дуть „се неизбежностью естественного процесса“ до форми соціалістичної, що для сьогочасної людини може вважатись за ідеальну. Увесь сучасний робітничий чи соціалістичний рух — се практика з теорії економічного матеріалізму. Краща будущина людини, кращі обставини життя, правда в ділах людських — з'являються перед нами, не яко фантазія серцем жалісливих людей, що сподіваються, мовби то

„Миръ устанетъ отъ мукъ, захлебнется въ крови
Утомится безумной борьбой
И подыметъ къ любви, къ беззаветной любви
Очи, полныя скорбной мольбой“ (Надсонъ)

— ні певність на те що „не мечта этотъ свѣтлый приходъ, не пустая надежда она“ (Надс.) — є великий здобуток науки, і наука навчає нас і того, яким шляхом треба йти нам, коли ми бажаємо служити поступові.

Вороги економічного матеріалізму кажуть, що він повинен убивати у людини енергію до праці, бо понижає людину до якоїсь машини. Се цілком кумедно: перш усього — хоча б се було і так — се не говорить ані крихотки проти того, що економічний матеріалізм досі являється нам істиною, а друге те, що він ніколи не зводив ролі людини до машини, а тільки казав, що чоловік нічого не може зробити такого, щоб посунуло історію не на той бік, у який посувають її матеріальні обставини і їх розвиток. Хто проти історії, проти того історія. А людину, що працює на тім шляху, яким иде історія, економічний матеріалізм наділяє силами надзвичайними і певністю, що праця його не даремна. Від того, що людські бажання, ідеали — з'являються на підставі економіки — далеко до того, щоб чоловік не мав бажаннів, ідеалів; сього ніколи ніхто ні казав — бо се очевидно була б нісенітниця, і сю нісенітницю з усієї сили надають прихильникам економічного матеріалізму їх сліпі вороги.

Національності явились, як результат довгого життя. Для нас оттут однаково, як вони явились, доволі того, що вони існують і нам треба звертати увагу на факт їх існування.

Примусова денаціоналізація являється перед нашими очима перш усього, як незаконна подія проти історії. Щоб історія йшла шляхом мирного поступу — треба, щоб народ стояв на вищому ступені культурного розвитку, можливого серед тих матеріальних обставин життя, серед яких він живе. Культурність допомагає йому зрозуміти своє становище, свої інтереси, свою можливу будущину. А щоб культурність була найвища — треба, щоб розвивалась

вона на національним ґрунті, бо те, що підноситься народові не на сьому ґрунті, хоч даремно пропаде, хоч изробить більше зла ніж добра. Усякому звісно, що наприклад „цивілізація“ у нас по селах єінопімом деморалізації. Вже одного сього було б доволі, щоб признати законність змагань українських діячів.

Але се ще не все — є ще багато такого що примушує усякого, хто бажає служити народові, признати своїм обовязком працювати на сьому шляху. Усякий соціальний рух на вищому ступіні свого розвитку переходить у рух політичний: остатний завжди показує, що прийшов кінець старим порядкам, старим обставинам життя... Для всієї Росії найголовніше, яко мога швидче досягти політичної волі. Для усякого українця видно, що деспотизм ніколи не признає прав української нації на існування, а через те національна самосвідомість для українця — ще одна кропля що через край виповняє і так повну чашу і вимагає діяльності революційної. Революція-ж і політична воля, яко здобуток її, опріч того значіння, що має вона сама по собі, буде й ступнем, що наближає нас до революції соціальної, ступнем, котрий зробити треба швидче, бо що швидче зробимо його, то від більшої біди обережемо народ. Звертаємо ще раз увагу на те, що українство має велику культурну, а через те в революційну силу. Усяке культурництво у Росії революційне, бо культура і деспотизм не вживаються в купі. Тим українська книжка, що несе в народ справжню освіту, а не деморалізацію — революційна, український рух, що бажає дати освіту народові на національним ґрунті — рух революційний, се добре знає уряд і чи не через те так гнітить і жене його?

Еге, рух український — рух революційний, поступовий Він наближає нас до того становища, з якого вільний шлях до того, коли

„У всяке віконце
засияє сонце...“

Чернігів

Мих. Андрійко.

Радикальна партія і свято першого мая.

Сего року і радикали взяли більшу, ніж перед тим, участь у святкуваню першого мая. Львівський комітет радикальної партії скликав

був до Львова селянське віче, де мало говоритися про свято першого мая, про хлоску долю і вибори, і про внески учасників. У відозві надруковано між инчим такі слова:

„Доси свято першого мая на цілім світі святкували тільки міські робітники, — хлопималися від того здалека. Тільки де не де у нас сходилися на то свято рускі хлопималися до рускої радикальної партії. Сего року, люде тої партії розрухали трохи хлопів наших і в львівськім повіті, і тому є надія, що Ви зійдетеся на наш поклик. Руска радикальна партія є з усіх руских партій найблизча до світових робітничих партій і є одна з дуже немногих соціалістичних хлоских партій на світі. То й не дивниця, що та партія також иде на всесвітній празник, — і то є честь для неї і для всіх Вас, що будете на тім празнику“.

Та вічу сьому не пощастилося. Зараз прокураторія зачепила відозву тому, що під нею було підписано тільки „Комітет Рускої Рад. Хлоскої Партії“, а не імена; тільки, на нашу увагу, що за таке ще ніколи у нас не конфісковано відозв, прокураторія стала домагатися підпису видавця (хоть і того що до відозв ні від кого не домагаєся) і аж коли підписався редактор „Народа“ — пустила відозву. Та за те поліція заборонила віче, такими словами: „В рішеню сего донесеня (редактора „Народа“) наказує ц. к. Дирекція Поліції на підставі §. 6 закона з 15 падолиста 1867 Nr. 135 К. З. Д. зі взглядів на безпеченство публичне, відбутя сего віча в дни 1-го Мая с. р. котрий то день що року значна часть місцевої челяди реміничої і виробників дневних обходить безробітєм. скликанє про тоє замісцевої людности на той день до Львова не єсть зі взглядів на безпеченство публичне допущальне.“

Протів сеї заборони, котра доказує, що у нас селян бояться гірше, ніж робітників, ми подали рекурс до намістництва, а окрім того у раді державній буде внесена інтерпеляція в справі заборонюваня радикальних віч у загалі. Через те, що ми здержали відозви, а також через те, що, як кажуть, на рогахках були розставлені жандарми, щоби здержувати селян, — селян до Львова прийшло не багато, усього поперх 100, і вони були на вічу робітничькім на Францішканськім Пляцу, та там ніяк було промовляти, м. і. тому, що устроїтелі того віча, соц. демократи, не хотіли покласти спеціальної точки для селян.

У Коломиї на віче, скликане соц. демократами, зійшлося поперх 1000 душ, у тім чи-

слі і до 100 наших селян. Головою віча вибрано радикала Др. Даниловича. Із селян наших промовляв Іван Дорундяк.

Найліпше видалася участь радикалів у Станіславові. Ось що нам пишуть про те:

„Станіславів 1. мая. Нині відбулося в нашій місті віче робітників, котрі святкували се міжнародне робітниче свято. На збори явилася чимало хлопів радикалів. Перебіг віча був вповні вдовольняючий. Реставраційна сая Готелю Центрального була битком набита. До забурень жадних, ані на зборах самих, ані по вічу в місті не прийшло, хоч довкола льокалю кружили численні патролі жандармські. На порядку деннім були два реферати, а то 1) про значенє свята 1 мая — реферував соц. демократ Кастанович. Другий реферат, про справу виборчої реформи в Австрії виголосив радикал Др. К. Трильовський зі Снятина. По короткій, але гарній промові Кастановича, забрав голос Др. Тр. і привитав зібраних в імені двох соціалістичних партій, а то в імені рускої радикальної партії хлопської, котрої він є членом, і в імені другої братної нам партії пролетаріату міського — партії соц. демократичної, на запрошенє котрої він приїхав здати справу зі стану, в яким знаходиться се тепер справа реформи виборчої. Бесідник вивязав ся з завдання свого знаменито. Два хлопів радикали, а то Іван Бородайкевич з під Товмача і М. Федів з під Отинії промавляли по два рази. Вони представили зібраним, які перепони стрічає з боку властей праця над усвідомленем народу, як страшно переслідують тих, котрі беруть ся будити темного хлопа з его отупіння. Мороз переходив нам по тілі, колисьмо слухали оповідань того послідного. За те лиш, що він важив ся скликати кількох газдів на нараду, замкнули его на 7 неділь до слідчої в'язниці. — а що він там натерпів ся! І вірити не хочеса, щоби навіть в Галичині могло щось подібного діятися! З него взяли ся виганяти „холеру“ і наливали карболову кислоту в вуха і горло, попалили шкіру на лиці. Помимо того, ще інквізита не можна уживати до роботи, казали ему двигати дрова і т. д. Так само і Бородайкевич мусів повитирати арешта за свої цілком легальні поступки. Але люде ті неупали на духу; переслідування ті зробили те, що вони ще завзятійше беруть ся до радикальної пропаганди серед утисненого мужицтва. Крім того представив один з соц. дем. робітників в яркій і глу-

боко відчутій промові, положенє стан. робітника — особливо такого, котрий працює у дрібного ремісника. На закінченє забрав слово Будзиновський і виказував, які економічні шкоди понесли і поносять хлопів господарі через нинішній закон виборчий і які зміни зайшлиб на їх користь, якби заведено загальне голосованє.

„Що до стосункового уділу обох партій в зборах, то річ так представляєся. Числом присутних, була горою міска соц. демократія. Бо і не диво. Вонаж скликувала збори і члени тої партії живуть в місци, тож і лекше зійти ся їм в більшім числі. Але судячи по діскусії, були горою рускі радикали, бо мимо того, що соц. демократів було багато більше як радикалів, промавляли лиш два соц. демократи, а бесідників наших виступило 4, з 7 промовами, при тім самий головний реферат виголосив радикал. По відспіваню кількох революційних пісень зібрані розійшли ся. По полудни відбувся за містом у Пасічній робітничий фестин.“

Від себе додамо, що заяву Дра Трильовського у Станіславові, треба вважати за заяву всеї нашої радикальної партії з огляду на Гал. Соц. демократичну партію. Ми всі, і інтелігентні, і робучі радикали є рішучо за власною організацією, осібною від Соц. демократії; рішучо за тим будуть усі Русини галицькі і особливо українські. Так що д. Турбацький поки що остаєся один, бо і тих кілька молодих радикалів, що думали таке, покинули сю думку, а деякі навіть сильно запротестували, іменем молодих радикалів, протів посягательства д. Дашиńskiego на нашу радикальну партію, у „Monitorze“ (прі 5 с. р.) Кажемо се розважнішим проводирям Соц. дем. партії. Власне є в інтересі тої партії, щоби вона нас трактувала як рівну собі, братню партію, як то й зроблено було на вічу 16 дек 1894 р. устами д. Гудеца. Ми є руска соціалістична партія хлопська, а Гал. соц. демократну партію ми вважаємо тільки за робітницьку...

М. П.

Вийшла книжочка: Вражіння з Угорської Руси. Написав Володимир Охримович. Видав М. Павлик. (Відбитка з „Народа“). Львів, 1895. Друкарня В. Манецкого. 16^о, ст. 30. Ціна 10 кр з пересилкою в Австро-Угорщині 12 кр.

ЮБІЛЕЙ 30-ЛІТНЬОЇ ПРАЦІ МИХАЙЛА ПЕТРОВИЧА ДРАГОМАНОВА.

Привіти європейських учених.

I.

Mon cher Dragomanof,

On célèbre aujourd'hui le trentième anniversaire de votre action littéraire et politique. C'est aussi le vingt-et-unième anniversaire de notre amitié commune. Elle date du congrès de Kiev de 1874, où, pour la première fois j'ai l'honneur de vous être présenté et où j'ai pu comprendre l'importance de l'oeuvre à laquelle vous vous êtes consacré. Je vous ai suivi depuis, et j'ai vu que chaque année, pour vous, était marquée par quelque beau travail. Vous avez contribué à rassembler les membres dispersés de ce grand poète qu'est le peuple de Petite-Russie; car tout aussi bien que le peuple serbe, il mériterait le beau nom que Mickiewicz a discerné à celui-ci: „le poète de la race slave.“ Aujourd'hui ce peuple vous apporte son hommage, et les Russes de la Ruthénie autrichienne comme ceux du grand empire slave sont unanimes dans l'expression de leur reconnaissance.

Qu'il soit permis à un Français, qui vous est redevable de les mieux connaître tous, à qui vous avez appris à les estimer et à les aimer, d'apporter une note latine dans ce grand concert slave. Pour la science et pour la poésie vivez longtemps!

Votre très affectionné et très dévoué

Alfred Rambaud.

(Переклад)

Мій дорогий Драгоманов,

нині празднують 30-літє Вашої літературної і політичної діяльності. Нині ж і 21-літє нашої спільної дружби. Вона почалась у Києві 1874, де в-перше я мав честь бути рекомендований Вам і де я міг порозуміти вагу діла, для якого Ви посвятилисея. Від тоді я слідив за Вами і я бачив, що всякий рік Ви значили якоюсь гарною працею. Ви причинилися до зібрання в-купі порозкиданих членів великого поета — народу Малоросії; бож так самісінько як народ сербський, він заслугує собі те ім'я, яким тамтого нарік Міцкевич: „поет славянського племені“. Тепер сей народ чествує Вас, і Русини австрійські, як і Русини великої славянської держави однодушно висказують Вам дяку

Нехай же буде вільно і Французу, дякуючому Вам за ліпше пізнанє їх усіх і навчившомуся від Вас цінити їх і любити, обізватися

латинським звуком у сім великим славянським концерті. Для науки і поезії живіть многі літа!

Дуже прихильний і зовсім відданий Вам

Альфред Рамбо.

II.

4 Clarendon Villas, Oxford le 5 d' Avril 1895:

Monsieur,

comme ami et admirateur des travaux littéraires de M. le prof. Dragomanov, j'aimerais beaucoup recevoir un exemplaire de la brochure dont vous parlez. Et je vous prie de me l'envoyer quand elle sera publiée.

Agréez, Monsieur, l'assurance de ma parfaite consideration

W. K. Morfill.

(Переклад)

4 Clarendon Villas

Оксфорд, 5 априля 1895.

Добродію,

яко друг і величатель літературних праць д. проф. Драгоманова, я дуже рад буду получить прим'рник брошури, про яку Ви кажете. І прошу Вас післати мені її, як вона появиться.

Прийміть, добродію, запевненє в моїй глибокій пошані

В. К. Морфіль.

IV.

Paris, 43 rue Boulainoilliers
le 7 Avril 1895.

Je vous suis très obligé, mon cher confrère, d'avoir bien voulu songer à moi à propos de la fête célébrée en l'honneur de notre savant folkloriste. Je joins bien volontiers mes félicitations à celles qu'il a déjà reçues et je lui souhaite cordialement beaucoup de succès!

Croyez, mon cher confrère, à mes sentiments le plus dévoués. Je suis avec une bien vive sympathie le mouvement littéraire de votre pays.

L. Leger.

(Переклад)

Я дуже вдячний Вам, мій дорогий товаришу, за те, що-сте згадали мене ізза празника, устроєного в честь нашого вченого фольклоріста. Я найрадніше додаю свій привіт до тих, що він їх уже получил і бажаю єму із глибини серця многа літа!

Вірте, мій дорогий товаришу, в мої найширшість чувства. Я сліджу з найживішою прихильністю за літературним рухом Вашої країни.

Л. Леже.

V.

Genf, 7 April 1895
Rue de Candolle 20.

Verehrter Herr Redacteur.

Meinen besten Dank für Ihren Brief vom 31 März, der mich auf eine unfreiwillige und unverschuldete Versäumniss aufmerksam macht und mir die Hand bietet, dieselbe wieder gut zu machen. Ich bitte Sie also, meinen Namen, als den eines innigen Verehrers des Herrn Dragomanow, in Ihrer Denkschrift einzutragen. Ich bin nur wenig mit dem politischen Wirken des Herrn Professor Dragomanow vertraut. Nach Allem, was ich von ihm weiss und erfahren habe, und nach seinem durchaus selbstständigen und aufrichtigen Charakter zu schliessen, bei der Schärfe seines Denkens und der Treue seiner Ueberzeugung, kann dieses Wirken nur ein sehr segensreiches gewesen sein. In socialer Beziehung hat er auf Alle, die hier mit ihm umgingen, auf viele polnischen, russischen, rumänischen, bulgarischen Studenten und selbst diejenigen unter ihnen, die ohne seine Gesinnungen und Ueberzeugungen zu theilen, zu einem weiteren Bekanntenkreise gehörten, einen sehr wohlthätigen und beruhigenden Einfluss gehabt, und sein Weggehen hat unter der hiesigen akademischen Jugend eine wahre Lücke gelassen, die schwerlich wohl je ausgefüllt werden kann.

Wie alle seine Freunde, so verdanke auch ich und mein Haus seinen, leider nicht zu häufigen Privatunterhaltungen, eine Fülle von Belehrung über Gegenstände, die, obgleich von höchstem gesellschaftlichen Interesse, unserem engeren Studienkreise fern liegen. Mit ihm ist uns eine Brücke geschwunden, zwischen der engen Studirstube und den allgemeinen ethischen Interessen. Doch hoffen wir, dass auch er, den Aufenthalt in Genf nicht ganz vergessend, noch manchmal seine Besuche hier und unsere gemüthlichen Plauderabende erneuern wird. Möge dies seine Gesundheit gestatten!

Maurice Schiff.

(Переклад)

Женева, 7 априля 1895
Rue de Candolle 20.

Шановний добродію Редактор!

Красенько дякую за лист Ваш із 31. марта, що звертає мою увагу на мимохітний і непровинений опуск і подає мені руку, направити его. Отже прошу Вас, записати в Вашім памятнім виданю і моє ім'я, як щирого прихильника добродія Драгоманова. Я тільки мало знаю політичну діяльність добродія професора Драгоманова. По всьому, що я про него

відаю і дізнався, і по его зовсім самостійному і отвертому характері, при биєстроті его думки і вірності его переконання, та діяльність могла бути тільки дуже благословенна. Соціально, він мав дуже благодатний і втихомиряючий вплив на всіх, хто тут сходився з ним, на многих польських, російських, руминських, болгарських студентів, і навіть на таких із них, що не ділили его поглядів і переконань і належали до дальшого круга знайомих, і его відхід полишив між тутешньою академічною молодіжю справжню прогалину, що ледви коли й може бути заповнена.

Як усі его приятелі, так і я і мій дім маємо подякувати его, на жаль на надто частим приватним розмовам, за повноту науки про справи, що, хоть представляють найвищий суспільний інтерес, усе ж таки далекі від нашого тісного круга наук. Из ним пропав для нас міст між тісним кабінетом науки і загальними стичними інтересами. Та ми все таки надіємся, що й він, не забуваючи зовсім свого прожитку в Женеві, ще деколи відвідає нас і ми ще поговоримо з ним щиро вечерами. Колиб тільки на се дозволило его здоров'я!

Моріц Шіфф.

VI.

Paris 29 Avril 1895.

Monsieur,

Je suis confus de répondre si tardivement à votre aimable lettre. Je prends la plus vive part aux honneurs si mérités qu'on rend à mon illustre ami Dragomanoff, et je serai heureux si en quelque manière vous pouvez y associer mon nom

Je lirai avec beaucoup d'intérêt la brochure que vous voulez bien m'annoncer; je souhaite qu'elle soit éditée dans une langue qui me soit plus accesible que le ruthène ou le bulgare.

Croyez à mes sentiments le plus distingués

G. Paris

(Переклад)

Париж, 29 априля 1895

Шановний Добродію,

Я дуже зажурений, що так пізно відповідаю на ваш ласкавий лист. Як найширше пристаю до так заслужених привітів, складених моему славному другові Драгоманову і був би щасливий, як би Ви могли як небудь долучити до них і моє ім'я.

З живим інтересом читатиму брошуру, про котру Ви мене ласкаво звіщаєте; бажав би, щоб вона була видана в мові, більше доступній мені, ніж українська або болгарська.

Прошу вірити в почуте найглибшого шановку, з яким пробуваю

Г. Пари.

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця
і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українська радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
ул. Сокола 1.
(Oest-rreich Gali-
zien, Lemberg, ul.
Sokola 1.)

ЮБИЛЕЙ 30-ЛІТНЬОЇ ПРАЦІ МИХАЙЛА ПЕТРОВИЧА ДРАГОМАНОВА.

Привіти європейських учених.

III.

Mio Signore!

Ricevo in punto la pregiata sua lettera del 31 marzo, e mi affretto a significarle che io mi associo con vivo piacere a coloro che festeggiano in stampa come festeggiarono in scritto ed a voce l'XXX° anniversario dell'opera letteraria dell'illustre prof. Dragomanov. Un mitologo ed un patriota come lui, merita gli onori che gli sono stati resi: onori, che confermano il valore dell'egregio uomo, e la stima che egli si è saputa guadagnare.

È superfluo il dire che io do alla S. V. piena libertà di fare di questa mia lettera l'uso, che La piacerà meglio.

Frattanto godo dichiararmi

Palermo 3 Aprile 1895.

Via Abela, 28.

Suo devmo

G. Pitre

Direttore dell'Archivio delle
tradizioni popolari.

(Переклад)

Мій Добродію!

Получивши що-йно Ваш цінний лист із 31 марта, поспішаюся звістити Вас, що я дуже радо прилучаюся до гурту тих, котрі величають печатно, так як величали письменно та усно 30 роковини літературної праці славного проф. М. Драгоманова.

Такий мітолог та патріот, як він, заслуговує вповні на честь, яку йому віддано: честь,

котра потверджує вартість знаменитого чоловіка і поважане, яке він собі умів здобути.

Злишне й згадувати, що я даю Вам, Поваж. Добродію, повну волю, зробити ужиток з сим моїм письмом, який Вам до вподоби. Поки що радуюсь, що можу вам представитись.

Ваш прихильний

G. Pitre,

Direktor dell'Archivio delle
tradizioni popolari.

VII.

В софійському журналі „Български Прѣгледъ“,*) органі професорів місцевого Вищого Училища (університету) напечатано ось яку статтю по поводу юбілея М. Драгоманова:

Трийсетъ-годишниятъ юбілей на професора М.
Драгомановъ.

Нашиятъ уважаемъ професоръ и другаръ М. П. Драгомановъ, който отъ шестъ години насамъ заема катедрата по Всеобща История въ Вишето училище, е завършил на 16 декември 1894 година своята 30-годишна лите-ратурно-наука дѣятельность, и многобройнитъ му съмишленици и приятели въ Украйна и Галиция сж отпразднували тридестгодишния му юбілей съ голѣмо въодушевление. Ние съ удоволствие съобщаваме тукъ нѣколко подробности отъ тоя юбілей които заемаме отъ единъ малоруски журналъ.

*) Български Прѣгледъ. Списание за наука, литература и общественъ животъ. Издава дружеството „Общи Трудъ“. Година II. Книга IV-V. Февруари—Мартъ. Софий, Печатница Вѣлковъ 1895. Ст. 289—290.

Ние се научихме за жалост късно за това литературно празнуване, защото юбиларът не е рачил нито отдалеч да загатне за това. По тоя начин никой от почитателитѣ на г. Драгоманова въ София не се досѣти да му честити тържеството, което направи въ негова чест малорускиятъ народъ.

Отпразнуването на юбилея е станало тържествено въ втората столица на Галиция, Львовъ, при голѣмо стечение народъ, съ литературни вечеринки и прочее. Въ честъ на юбилея се основало дружеството „Поступъ“ (прогресъ) и се образувалъ чрѣзъ подписка единъ фондъ за поддържанieto на това дружество, който фондъ ще носи името на юбилея. Заслужаватъ да се споменатъ двѣ рѣчи произнесени едната отъ Д-ръ Ив. Франко по научно-литературната дѣятелностъ на юбилея и другата отъ М. Павликъ рѣководителъ на тържеството и редакторъ на русинския журналъ „Народъ“, за неговия животъ и обществена дѣятелностъ, и двѣтѣ твърдѣ цѣнни за биографията на М. П. Драгоманова, въ когото напреднитѣ малоруси виждатъ своятъ най-горещъ патриотъ и просвѣтител¹⁾. Особно отъ втората може да се види най-ясно характеристиката на личността на М. П. Драгоманова. Тукъ е изтъкнътъ най-паче неговиятъ мощенъ патриотически духъ, който направлява обществената и литературната му дѣятелностъ отъ младитѣ му години дори и до днесъ. М. П. Драгомановъ, родомъ малорусъ отъ Гадячъ, Полтавска губерния, Русия, още отъ малкъ, когато се учелъ въ гимназията въ Полтава, билъ подбуденъ да служи народу си отъ своя учитель по историята Стронинъ, който билъ горещъ защитникъ на идеята за освобождението на селянитѣ отъ крѣпостничеството, за което по онова врѣме се пишело и говорело твърдѣ много въ Русия. Въ Киевъ, гдѣто Драгомановъ получилъ висшето си образование, той непрѣставалъ да работи за свѣстяване на своя народъ, чрѣзъ издаване на книжки, писани на малоруски езикъ и чрѣзъ отваряне на недѣлни училища. Между това М. П. Драгомановъ билъ назначенъ професоръ първомъ въ гимназията, а послѣ и въ университета. Тукъ той развилъ още по-широка дѣятелностъ, като пишелъ и говорелъ постоянно за свѣстяване на малоруския народъ, за въвеждане на малоруския езикъ, въ училищата, като единствено възможно срѣд-

ство за просвѣщението му, като разработвалъ националната малоруска литература чрѣзъ различни издания на народни умотворения на родния си езикъ²⁾. Съ такаве сжщо посока се отличавало и съставеното тогава „Югозападно отдѣление на Руското императорско географическо общество“ при Киевски университетъ, душата на което билъ сжщо М. П. Драгомановъ. Тогава Малорускиятъ народъ нѣмалъ почти никакъ научна литература; даже знаменити писатели, като Костомаровъ пишехъ на великоруски езикъ. Ограничавало се даже самостоятелността на малоруски езикъ и народъ. Националното движение въ Малорусия не се погледнало добръ отъ властта. М. П. Драгомановъ билъ поканенъ да се прѣмѣсти отъ Киевъ, но когато отказалъ, било му забранено да живѣе въ Малорусия. Едноврѣменно било разтурено и Югозападното географическо общество, забранило се да се издаватъ книги и журналы на малоруския езикъ, сжщо и да се пѣятъ пѣсни или да се прѣдставятъ пиеси на малоруски езикъ въ театритѣ (1876 г.). М. П. Драгомановъ се прѣсели въ Женева и тукъ продължавалъ своята народна дѣятелностъ, като издавалъ различни съчинения и популярни книги за своя народъ и като се прѣдавалъ напълно на литературната си дѣятелностъ, до като не бѣ повиканъ да заеме катедрата по всеобща история въ нашето Висше училище, която катедра занимава и днесъ.

Д. Д. А.

(Переклад)

*Трицятилѣтній юбилей професора
М. Драгоманова.*

Наш шановний професоръ і друг М. П. Драгоманов, що від шести років займає катедру по Всеобщій Історії у Вищому училищі, завершив 16 декабря 1894 р. свою 30-літню літературно-наукову діяльність, і численні однодумці і приятелі его в Україні і Галичині відпразднували 30-літній юбилей его з великим одушевлінням. Ми з удоволенням подаємо тут деякі подробиці про той юбилей, котрі беремо з одного малоруського журналу.

Ми дізналися, на жаль, пізно про той літературний празник, позаяк юбіляр не зволив навіть натякнути нам про него. Через те ніхто з почитателів д. Драгоманова в Софії не догадався почитити торжество, що справив у его честь малоруський народ.

¹⁾ „Народ“ номеръ 1 и 2 отъ януари 1895 г. VI година.

²⁾ Исторически малоруски пѣсни, издадени отъ Драгоманова и Антоновича.

Відпраздновано юбилей торжественно в другій столиці Галичини, Львові, при великому здвизі народу, з літературними вечірницями і т. д. В честь юбіляра основано товариство „Поступ“ (прогресс) і зібрано через підписку фонд для піддержки того товариства, і той фонд буде посити ім'я юбіляра. Варто згадати про дві промови, одну Драг. Ив. Франка про научно-літературну діяльність юбіляра і другу М. Павлика, керівника торжества і редактора русинського журналу „Народ“, про его жите і суспільну діяльність, і обі вони дуже цінні для біографії М. П. Драгоманова, котрого поступовці малоруські вважають за свого найгорячішого патріота і просвітителя¹⁾. Особливо з другої можна бачити найясніше характеристику личности М. П. Драгоманова. Тут піднесено найбільше его могучий патріотичний дух, що править его суспільною і літературною діяльністю від молодих літ аж до сьогодні. М. П. Драгоманов, родом малорос із Гадяча, Полтавської губернії, в Росії, ще хлопцем, коли вчився в Полтавській гімназії, був спонуканий до служби своєму народови учителем історії Строніним, що був горячим захитником ідеї визволу селянина від кріпацтва, про котре тоді писано і говорено дуже много в Росії. В Києві, де Драгоманов получив вище образование, він раз-у-раз працював для просвіти свого народу, видаючи книжки, писані в малоруській мові і засновуючи недільні школи. Між тим М. П. Драгоманов був іменований профессором изразу гімназії, а після того університету. Тут він розвив іще ширшу діяльність, пишучи і говорючи раз-у-раз за просвіту малоруського народу, за ввід малоруської мови у школи, як єдино можливе средство просвітити его, і розробляючи національну малоруську літературу всякими виданнями народних умотворів на рідній мові²⁾. Таким же характером визначалось і основане того „Юго-западного Відділу Русского Императорского географічного товариства“ при ківському університеті, душею котрого був також М. П. Драгоманов. Тоді малоруський народ не мав майже ніякої наукової літератури; навіть славні писателі, як Костомаров писали по великоруськи. Не признавали навіть самостійности малоруської мови і народу. На національний рух у Малоросії уряд дивився неприхильно. М. П. Драгоманова вилу-

вано переселитися із Києва, та коли він того не схотів, заборонено єму жити в Малоросії. Одночасно розігнано і Югозападне географічне товариство, заборонено видавати книги і журнали в малоруській мові, а також співати пісні й виставляти пєси в малоруській мові в театрі (1876) М. П. Драгоманов переселився в Женеvu і тут продовжав свою народну діяльність, видавав усякі твори і популярні книги для свого народу і посвящався зовсім своїй літературній діяльності, поки его не покликано заняти катедру по всеобщій історії в нашій Вищій школі, котру займає і сьогодні.

Д. Д. А.

VIII.

Z obsáhlé vědecké práce prof. Dragomanova znám bliže jen jeho pojednání folkloristická. Studie Dragomanova ze srovnávací lidové literatury, které poslední leta se tiskly ve Sborníku bulh. ministerstva, kladu na jedno z najpřednějších míst v naší literatuře slavistické. Dragomanov obsahuje v nich tak ohromný materiál literární, jako ze všech slovanských učenců naší doby jen ještě Petrohradský akademik Alexander Veselovsky. Ale nad toho-to vyniká jasností a urovnaností svých vykladů.

V Praze, v květnu 1895.

J. Polivka.

IX.

Paris, 128, Boulevard Montparnasse, le 1er Avril 1895.

Monsieur M Dragomanov, professeur à la Haute-Ecole de Sofia, Bulgarie.

Cher Collaborateur et ami, Je viens d'apprendre à l'instant seulement les belles manifestations qui ont célébré le trentième anniversaire de votre entrée dans la vie active, tant politique que littéraire. Combien je regrette de n'avoir pas été prévenu plus tôt de cet événement! J'aurai été un des premiers à vous envoyer, de Paris, de la France, mes compliments et mes félicitations avec mes vœux les plus cordiaux pour une santé qui est si précieuse.

Votre rôle, double en apparence, est unique. Vous avez vécu, travaillé, pense pour votre peuple. Les folkloristes ont le droit de s'en féliciter. Votre peuple doit vous aimer — et vous aime — comme un de ses fils les plus dévoués, les plus illustres. A tous ces titres, j'ajouterai que l'Homme est digne de sa renommée. Depuis quinze années, je vous connais personnellement, je vous estime et je vous aime.

¹⁾ „Народ“ номер 1 і 2 за январь 1895. VI. рік.

²⁾ Історичні малоруські пісні, видані Драгомановим і Антоновичем.

En mon nom, au nom des vos collaborateurs de La Tradition, cette revue qui a tant à se louer de votre concours littéraire et scientifique, je porte un triple b a n en l'honneur de Michel Dragomanov, le patriote, le savant, l'écrivain! Et je crie à travers l'Europe: Longue vie à Michel Dragomanov et à sa famille!

Une bonne et cordiale poignée de main

Henry Carnoy

Directeur de la Revue des enfants du Nord,
du Dictionnaire International des Folkloristes,
Professeur au Lycée Montaigne.

(Переклад)

Добродієви М. Драгоманову профессору
Вищої Школи в Софії, в Болгарії.

Дорогий Співробітнику і друже!

Я тільки що дізнаюся про пишні маніфестації, якими святковано 20-літє Вашого вступу в діяльне жите, політичне і літературне. Який же мені жаль, що мене не звіщено про се наперед! Я був би перший переслав Вам іменем Парижа, усеї Франції, мої привіти і мої поздоровлення вкупі з найсердечнішими бажаннями здоров'я, так дорогого.

Ваша роля, подвійна про око, є єдина. Ви жили, працювали, думали для свого народу. Фольклорісти мають право поздоровити себе за те. Ваш народ повинен Вас любити — і любить Вас — як одного зі своїх найцирніших і найславніших синів. До сего всего я додаю, що чоловікови дієся по заслугі Я знаю Вас уже п'ятнадцять літ особисто, цію Вас і люблю.

Іменем моїм, іменем Ваших співробітників La Tradition, журналу, що має Вам тільки подякувати за Вашу літературну і научну участь, підношу прикратний оклик у честь Михайла Драгоманова, патріота, ученого, писателя! І я кличу на всю Европу: Многая літа Михайлу Драгоманову і его сімї!

Сердечно стискаю руку

Анрі Карноа,

Діректор і т. д.

До Братів Селян.

(Допис епід Снятина).

Дорогі Братя Селяне!

Ми вже пережили, хвалу Богу, рік 1894, а в цім новім році 1895, дякувати пану Богу, котрі ще живемо, то мусимо знов так трудитися, як ем ся трудили в році минувшій, а мо-

же ще гірше буде нам треба трудитися, як тогїд, бо тогїдем працювали лігом коло своїй ниви. Того року треба буде і коло ниви трудитися коло нових виборів до сойму краєвого. Але айте, дорогі братя селяне, що теперішній уд дуже дорогий, бо маємо сіяти нараз дві насїне; то ж просім Бога, аби нам сегорічна весна прибрїла богатї жнива. В цім році ми мусимо засїяти насїне для наших заступників крайових — послїв, а то є для нас дуже дороге насїне, бо в кождім році воно ся не сіє, лиш раз на шість років! То-ж егерезїтеся: переберїт го від кокулю тай ріпаків, котрих у нас всюда не скупно, бо ваша нива через занечищене насїне може зовсім на шість літ своє рідне зерно загубити, — а пологити трудно, хїба аж знов за шість років!

То-ж не сїїт, братя, не сїїт, але трудїтеся сами для себе! Ви добре думайте, о що тут вам говоритеся. Най вам ся не здає, що як сами не задбаєте за собов, то хтось другий задбає. О, ні! То ваш обовязок, бо, як то кажуть, що „вовка ноги годують, а ти, Грицю, не спускайся на дурницю“. Так то, братя, з нами станесея, як ми будемо чикати, аби нам хтось другий ставяв кандидатів на послїв до сойму краєвого.

Ми звикли все бути послїдними всюда, і ніколи ми того не встидаємося. А то є великий сором для нас, Галицких Русинів. Бо нам вже не треба опікунів, аби нами лиш жидівські лави вітирали при всяких виборах: до ради державної, до сойму і рад повітових. То ми все лиш чужих випихаємо до своїх заступників, а сами служимо їм за коштурів, о котрих вони свої ноги вітерають. При виборах і по трахтують нас дриглями та ковбасами, а ми їїх своєми голосами, а потому за наші безправности мільйони народу бїдує в краю.

О, сором братя, сором! Не зробім в цім році того неладу, бо на певне аж тепер можемо веї пропасти, як миши від зливи по своїх норах, через наші лакометства. Ми вже повинні постояти на своїх ногах, так як другі народи; ми повинні вже меже собов пошукати за здібними людьми на своїх послїв; ми не повинні купувати замість когута, — лиса до своїх курий, аби нам їїх стерїг, бо ви цїсе самі знаєте, що лис любить лиш куряче мясо, а не стерегчи. Так то й вороги не повинні бути для нас

за послів, бо вони також не мут наші потреби поперати, лиш своїї. Вони не наложут такі закони, щоби могли їм пошкодити, але все то нас має тиснути! Вороги вже здавна привикли дійти по дві корові, а нам селянам і одної не вільно бо кажуть, що мужикови недоконче молока, єму і капуста добре смакує!

Пани, як вибирають з межі себе послів, то селян не просять для себе на кандидатів, а як селяни мають послів вибирати, то пани не сороміються пхати меже селян, але ще й перекупують наших правіборців.

А ми сами на себе виказуємо нездібність; говоримо собі: та по що нам до сойму мужиків пхати, коли панів є ласка Божа, є кого до сойму вибрати?

О! бідний ти хліборобе! чому ти не пригадаєш на своє гірке житє, як ти нераз голодуєш цілий свій вік, з цілов своїов родинув, — що тобі ніколи не достає ні хліба, ні до хліба; в твоїй хаті лиш загальна пятниця, бо ти лиш хіба поскорочиш ся на великдень яйцем, а топлива свого ніколи не маєш, мусиш го в панцкім лісі дорого заплатити. А як не маєш грошей, то мусиш з гною лпити плячки і тим в своїй печі куриш, а твоя нива пісна мусьть підло родити, бо гній згорів а податок не згорів; бо ще вище го платиш, як твій пан дідич, що ланом межує.

І однак тобі того ще за мало; ти ще собі маєш за великий гаразд на світі, а о ліпший ся не хоч старати, бо ти вже з давна до своїй нужди привик, і ліпшого гаразду не хочь собі придбати, а перед кожним чюжим аж до землі гнеш ся і визираєш, коли тобі само щяєтьє до хати влізе І зазираєш в чюжу кишеню, і своє право разом і долю на довгі літа запродаєш, а сам потому нарікаєш, не знати на кого тай за що!... О! коби ти хотів сам себе запитати ся і признати на себе вину, тобиє зараз здогадав ся, що ти сам собі біду вишлекав, а вона тобі тепер на шийі твоїй носить ся. Через твоїї лакометва при всяких виборах, ми напихаємо послами не своїх, але чужих, котрим ніколи і до гадки не приходит селянцка біда!...

О нерозважний ти хліборобе! Гадаєш, що тебе буде щиро заступати, що не знає утиску бідних селян та маломіщан, не знає навіть, як ти ся на селі обходиш, як ти жиєш? Та ти

сам повинен добре розуміти, що хто жиє в розкошах, той твою кривду перед соймом не вияснит, він твоїй нужді дорогу не запобігне, бо вона власне єму має помагати, а тобі шкодити. Бо як тобі щос забракне, то нігде о поміч, лиш до пана дідича удаєш ся, а він тебе щиро помилує, бо лиш тяжше до скарбу запхати ся, то відтам вже не легко вирвати ся, бо довг довгу ловит ся, бо тобі днина лиш по 7 кр. буде порахована.

Гей селяне! селяне! та ви, ци се ще і до сегодня не можете порозуміти, що пани нам за помічників в соймі не можуть бути щирими, бо вони такі тягари не терпють, як ми на селах терпимо. Тож і в Соймі вони їх викривати не можуть, бо вони всего поменче платят, як ми селяни та маломіщани, бо їх ґрунта дуже низко оподатковані і в вищі класі від наших і в них нема тільки фостиків в податку, кільки в нас є по селах. Таж поміркуйте сами, що вам морг поля виносит річного податку з додатками! Часом і до пять риньких добігає! А за хату, хотьби таку, як карбник то мусиш так дорого ю оплачувати, що без май в комірні танче би далі могло коштувати. А тепер від неї треба ще відбути 4 дни шарварку, а сільска ослуга окреме, тож поміркуйте ся сами, що ми сами на шию свою закладаємо? ... Ану переконайте ся, кільки пан платит податку від морга на рік, а кільки селянин! Тогди ся переконаєте, кому гірше на ґрунті жиєся.

А ще до того в Сойм і в Раду Державну лиш панів та єнчих напихаємо, а своїх селян нігде не рахуємо і не хочемо боронити свою шкіру, що далі з нас мішком, як з заяця стягнут, а наші худі кости голі ся лишут. Ми декотрі говоримо сами против себе; кажемо: на що хлопа до сойму, коли панів є доста і на панів там ліпшия буде повага, як на хлопа.

О! за се ми ошукуємо ся! І таким способом робимо для себе злі поступки і показуємо на себе незрілість! О! пробудіт ся! Бо не задовго можемо всі пропасти і не будемо зватися властителами, але чужими рабами. Тож стережім свого, а не хапаймо ся чужого! Всюда в сойми пхаймо свого, ци богатого, ци бідного, лиш для себе здібного — аж тогди назвем ся своїми панами, а не чюжими рабами. Ой в послі своїй старатися, в послі. Бо пос-

ли все можуть для нас зробити і зле і добре, бо від послів все тепер залежит. Що вони в Думі Державній і в Соймі крайовім владят, так мусит остати ся! Ци зле, ци добре, то мусимо того закона шанувати! От пригадаймо собі і придивім ся ділам до теперішніх наів-послів, що вони робили і як в соймі для нас в загалі газдуют!

Богато добра нахвалили, а ну-придивіт ся, може йім хоть приснила ся селянцка біда?! Вони лиш стараються рік за роком о нові закони... А все то відумано по соймах, аби бідний селянин голови своїй не підносив, аби єму не в голові були домагання в ліпші для себе права, лиш такими має бути задоволений, які єму надають, а таких вже в нас тепер не мало повідумувано, бо то йім найлекше входить.

О! коби ті наші пани послаи могли поглянути помеж селян тай маломіщан, як вони гірко мізеруют на цім світі, то би бодай щось опімнули ся за бідним народом та хоть трохи зменьшили тих тягарів, з під котрих вже не мож ся видобути. Та може би то і так було, коби то наші пани послаи складали ся з самих тих, що тої сільської мізерії засмакували, — та деж нам таких найти?

Коли там самі капиталисті та пани дідичі! Но, когоч там за селянами так серце заболіло? Може того великоможного пана графа, що в єго руках величезні кусні поля та безмірні ліси? Або якого великого фабриканта, що лиш обертає незмірними міліонами? А може духовенство так нами ся загрижіло, що таки повинно за нами селянами обставати в кождім ділі, бо вони для нас є пастирами, а пастирі повинни своїх овечок доглядати добре, аби йім була добра і тепла кошара, здорове сіно до годовання, аби йїх тіла не були марні та аби йїх будь хто не важив ся розгонити і пужати! Але дежтам! вони лишпють овечки, най йїх вовки пасут!

Але однако не всі і пастирі є однакові! є декотрі й щирі, що моглиби й житїм платити за своїх овечок, але щож, коли і вони стоїи між двома огнями — правительством а Римом! Хотьби який з них обізвав ся за бідним народом, та годї, бо мусить вперед до око-коло тебе обглянути ся, аби го хтось не вщипнув за плечі та не пересунув на бідну парохію або зовсім і без ніякої не лишив ся.

І така то братя всюда наша гірка доля! Кождий з нас живе, нами ся слухає, з нас макетки для себе збиває, а наколи ми вже збідніємо, то нас ся кождий з них встидає.

Та що тут мож подіяти, коли ми цисе сами собі пошкодили, бо як нам дали рівні права, то значит конституцію, що кождий став своєм паном, то ми то право не допильнували, аби воно було нам рівне, аж до нині ми єго змарнували, протратили, а нарешті ще і запродали другим.

Ой так! Братя селяне! так! Коли вас поробили панами, тож майте панцкий розум! Не вибирайте для себе чужих за заступників до сойму, ані до Думи Державної, бо незадовго перейдете з свого пановання на гірке старецтво!

О, братя селяне! Тут ще я собі позволю пару слів до вас написати, але однако, прошу, не гнівайте ся, бо не раз туг мині потреба правду в очи висказати, яка не раз меже вами розмова провадить ся. Ви сами докажете, що наші селяни не мають меже собов єдности, а живете з собов в великій ненависти та в недовірію. Ви тов ненавистев і недовірієм сами себе заманюєте і запродуєте перед другими чужими, а чужі вас тим способом лиш визискуют, а ви йім потому в руки заглядаєте о ласку, ви не раз і не два сами на своїх щирих селян ворогуєте. — Ви не раз при всяких сходинах чи то на торгах, на ярмарках і на празниках, а навіть і по шинках важите ся свого здібного чоловіка мати за нездібного; ви говорите з собою дуже якос нерозважно, а найбільше тогди ви любите щось неподібного на своїх виговорювати, як які важні справи до вас наближають ся а найбільше, як вибори які мають переводити ся.

Оттам громадка людий стоїт, а що радят? Говорит з них перший, Грицко: „А що будем, братя, робити, як незабавом вибори до сойму наступят? Чи не вилупитися польске курятко з під рускої кувочки і чи не посвятьт нам єго наші зверхники намість руского кандидата до сойму на посла селянцкого?“

А за тим говорит другий Михайло: „Та чюму ні? Як лиш будемо спати і ніц не робити та з собов не радитися, то так буде, як нам згори накажут. Приставлют нам пана — польского русина — а той нам приластит ся і богато пообіцає, а як в сойм достанеся, а

ще до того і побалує ся з нашими правиборцями, тай вже по всему.

Каже знов третій, Андрей: „Ми енакше повинни робити! Наколи нам будут накидати не по наші руці і гадці, то ми на тім самім місци поставмо селянина, котрий би зміг наші справи перед соймом предклатати і він ліпше потрафит за наші недостатки опімнути ся, як пан дідич або енчий, бо він разом з нами живе і нераз так бідує, як ми і голодує з нами: він знає, як ви на свою ниву більше викладаєте, як доходу збираєте, бо вона вам пісна, неприступна і високо уподаткована і вища кляса на ню наложена, як на панцкі лани. Щож ми робимо? Чюму ми не латаємо свою білу сорочку своїми латками, але жичимо в других з фарбованого сукна і теркатимо на собі шмате і одіж чужими латками? Тож кажу вам, що се вже остатна погань нашим Русинам, а особливо селянам та міщанам! Так то ми завжди виграємо з нашими послами! Ми лиш меже собов жремо ся та дремося а чюжі с того користають, бо ми все звикли по давному робити, міняти рускі голоси за польскі ковбаси і не хочемо порозуміти, що то є послы, яку силу вони в краю мають, і що можуть такі послы придбати народови багато злого, або доброго

Гей братя сельне! час нам вже на своїх ногах постояти, не даваймо ся вже нікому задурювати, бо еше і сьогодні нас декотрі шпотають, аби ми не зійшли на дорогу і не пізнали, що є правда на світі, є рівне право як попови, так дякови — як панови — так і мужикови. Є право домагати ся і добивати ся в ліпшу долю робучого люду, не марнувати свого дорібку, свого гроша на непотрібні видатки, котрих ще мож в кождім часі легко позбути ся, бо вони є не обмежені правним законом — бо такі світові дурниці найгірше темний нарід обідняють всюда по селах.

Тай ще раз прошу вас, не даймо ся вже тим заманити, що нас обманили колисье, як ми хотіли вислати за посла щирого, народолюбного чоловіка, правдивого Русина до Відня. А що тогди стало ся? Також зрада для нас, бо пан доктор Данилович не був таким, як єго декотрі узнавали і доказували до очий власній особі і не соромилися зібраного з ріжних сторін народу. — Вони верещьили по казалницях, що се безвірок, то радикал! То гу-

битель віри христової! „Не сходіт ся с такими Даниловичами, с такими Франками та Трильовськими, бо ся заразите! Борони Боже! і газети від них не читайте, бо гріх, котрого вам не будемо могли простити!“

А не задовго все то показалося неправдов.

Такі радикали, як професор М. Драгоманов, Франко, Данилович, Трильовський відкрили всі кривди бідного народу; вони настають всюда нч здирства, котрого не мало собі декотрі повідумували і позаводили по селах, а тим ніби ся оздобуют перед світом темному людови, що в нім віру стережут, аби йно радикали не вікрали. — Та все мині здає ся, що вони гірше боє ся о давні постанови, аби люде не пробудили ся тай не завязали свою мошенку при всяких указах.

А що ще найстрашнійше для них, на коли появит ся яка радикальна газета або книжочка, то зараз ю селянам бридять, закликають з казалниц, кажут не читати, бо ся мож тим заразити; бо то такі письма, кажут, що сам чорт написав; а то здає ми ся, що однак не є правда, аби чорт міг хрещеному чоловікови газети і книжки видавати. А хотьби написав, то здаєми ся, що не моглаби ц. к. прокуратория потвердити, бо там є і від чьорта вже мудрійші.

Газета або книжка є цензурована, то йї можна кождому купити і читати людем.

А тобі, селянине, за що будь зара пеклом грозят, де буде плач і скрегот зубів.

А вони коби, сараки, могли знати, що селянин майже все своє життя зубами мусит скреготати від пісної страви, бо що добре то мусит спродувати, аби мав чим податки та ріжні видатки виповняти, а йіст лиш капусту, огірки та бараболі та саме таке, що лиш зуби від того скрегочут, а скороми не видко ніколи в хаті, як грішника в небі, лиш сама загальна пятниця! А прото ти, бідний селянине, як лиш леда чим де котрим не вгодиш, то ні куда тобі дороги не ма, лиш право до пекла! Та може Бог ласкавий не допустит нас до пекла, бо моглоби пекло розвалити ся, а тогди, щоби було, як би який з них мав ся в пекло достати, та де би го помістили? Хиба би ходив блудом!

Братя селяне! не дивіт ся вже на жадні проклони, що може мут вас знов колис закли-

нати по казалницях, то ви того не бійтеся! За справедливість нема гріха! Най вас не гризе чужа блоха! не беріть ся чужого, але вибирайте послом свого, а при тім і в свою газету старайтеся, котра найліпше визнає наші кривди і в собі їх поміщує, а тими є обширна газета „Народ“, „Хлібороб“, „Громадський Голос“. То кожда з них лиш одного риньцького буде на рік контувати. Старайтеся, братя, не жалуйте одного лева дати, помагайте сами собі і своїм братям, котрі хотіли би всіма силами нам помагати та не мають сили, а в нас є сила, лиш треба єднати ся в одну велику силу, бо поодинокий чоловік нічого не значит! Тримайтеся, братя, лиш цих газет, котрі недавно очі ваші проявили і ліпші права для вас виносять, бо вони нам зможуть всі блудні дороги показувати, а справити на добру.

Дорогі Братя! кінчу свої гадки, а вас щиро благаю і всіх разом наклоню: тримайтеся в купі, єдняйтеся в товариство „Народної Волі“, то жадна сила вас не поконе.

Най вам буде честь і слава, як колись була славним руским козакам.

Іван Сандуляк Лукинів
іс Карлова.

ПРОБУДІТ СЯ!

Гей братя селяне! скоренько вставайте!
Та в сойм своїх послів веюда вибирайте.
Скоренько вставайте, часу не дармуйте,
Веюда за руским послом агітуйте. —
Веюда агітуйте від хати до хати,
Щоби свого посла у сойм перепхати. —
Агітуйте, братя, від хати до хати,
Не дайме в себе ноги й витирати. —
Тьфу, ганьба та сором! нас є мільйони,
А ми все до сойму пхаєм
Гей братя селяни, вже годі дрімати,
Вже час нам у соймі своїх послів мати, —
Бо ми вже дорослі, ми тридцятилітні,
Най не каже польська шляхта, що ми малолітні!
Бо тут випадає на правду сказати,
Що від малолітніх не мож ніц жадати!
Але ми снакше в краю виглядаєм:
Ми даєм податки, ми войско вбираєм. —
Та ще і на цім не все є готове,

Бо в краю войско то наші діти, то податок [крови. —
О братя селяни! Гадка, гадку не вгоняє,
Серце ми ся в груди крає, а піт з чола виступає;
Слоза з ока напір кропит, кропит,
Що ся Русин самий топить!
Таж він рівне право має, а на чужих голос дає,
Потім ходит і голосит, в чужих права собі просить!
Всюда кричить й нарікає, що го чужий заступає.
Ой Русине, брате мій! шануй же ти голос свій,
При виборах стережися, в чужу миску не ди-
[вися,
Сам свій сухий хлібець їж!
Всюда правду в очі вріж.
Не дай чужим голос свій, буде в соймі посол
[твій,
Там свій тебе заступит,
Ярмо з тебе изтрутит,
В котрім стогнеш запряжений
Податками обтяжений!
Ой! страшні то в нас видатки,
Витискають нас из хатки;
Ми втікаєм до Мольдави, голі, здерті без пот-
[рави
А пейсаті користають, веюда нами витирають!
Гонят нами цілу добу, збиткують нас, як худобу,
А у соймі тім не дбають, що ся нами витикають,
Бо там
А підпанки знов готові пхатися в ради повітови,
А ти Русин добре знав, на щось врагів вибирав!
Тепер знай ся стерегчи, не дай ся вже запрягти
При виборах добре стій, не дай чужим голос
[твій!
Не їж, не пий, бо ся зрадиш,
Своє право зараз втратиш,
Сухий хлібець заживай, своїх послів вибирай!
Най той тебе заступає, хто мозіль твій добре
[знає!
Бо тя ситий не заступит,
Ще й ту шкіру є тебе злупит.
Ой ви, братя, ви селяне,
Що ся з нами колись стане,
Як ми будем дармувати,
А за своє ніц не дбати?
Я вас прошу всіх до того, послухайте слова
[мого,
Послухайте мої ради: зийдіт ся всі до громади,
Порадьмо ся над одним —
Всі за своїм хотьби в дим!
Най ся чужі не сміють, що Русини усі спють,

Що Русини лиш дрімають,
А в сойм чюжих висилають. —
Гей, Русини, дайтесь в знак,
Вишліт у сойм свій сардак!
Най ся шляхта вже проспит,
Най не робит нам устид!
А ви братя, ви селяни, над цим поміркуйтесь,
Хто вас хоче израдити, то того варуйтеся. —
Та хоть будут напирати вас острі багнети,
То ви правно поступайте, — й свого виберете....

Іван Сандуляк Лукинів
с Карлова.

Примітка до дописи Івана Сандуляка.

Допись ся, а радше передвиборчий за-
зив єсть одною з тих прояв сего року між
селянством польським і руским, що єсть лиш
натуральним наслідком праці над класовим
освідомленем нашого народу. Мужнцтво
порозуміло, що ті представителі, які доси
були, се є або властители більших посі-
лостей, або інтелігенти, не відповідають
їх інтересам і що інтереси хлопа може най-
ліпше заступати лиш хлоп. Вибирайте хло-
пів, сей оклик летить від Висли по Збруч.

Поява ся може нас тішити, бо єсть
знаком, що і дотеперішня праця наша не пі-
шла на нінащо, а лиш видала відповідні
овочі, що селянство дійсно порозуміло то,
що єго пече.

Але уважаємо притім за річ відпові-
дну додати свої примітки. Щоби селянин
заступав добре і відповідно інтереси селя-
нина, на то потрібна єсть в него певна міра
розуму, освідомлення і сили моральної. Ми
малосьмо доси в соймі двох послів руских
хлопів Гурика і Барабаша, та завважа-
лисьмо у них сю появу, що в них за ма-
ло рішучости стати на яким будь ґрунті.
Гурик рідко коли виступав з якою про-
мовою і не давав ініціативи до якої будь
акції. Він підлягав більше впливови Роман-
чука і робив то, що велів проводир опо-
зиційних народовців. То, що ми жада-
ли би від хлопского посла, т. є. праця над
освідомленем свого повіту, в него не про-

являла ся, хоч се міг він робити з легким
серцем тим більше, що стояв ліпше мате-
риально і не потребував, яко посол, боя-
тися ріжних шикан адміністраційних вла-
стей. Раз лиш виступив він сильнійше про-
тив правительства з бесідою про ліси і
пасовиска. Та все-ж таки Гурик був
одним із найтвердших руских послів, що
до заступництва селян

Менше заслужив ся Барабаш. Се був
ніби-москвофіл, та того він ділами цілком
не показував. Кілька раз лиш промовляв
він і то про місцеві справи свого повіта.

О польских хлопских послах дало би
ся ще много гіршого сказати. Декотрі з
них, приміром оба Поточки, се прямо зде-
моралізовані політично одиниці і не пред-
ставителі цілого мужнцтва, а лиш замож-
нійших єго класе. І тому то ми визнаємо
наше мужнцтво, щоби в разі, коли хочуть
вибрати на послів хлопів, старались ви-
бирати лиш правдивих радикалів-соціалі-
стів, котрих в нас вже доволі. Люде, ко-
трі тепер просто належуть до нашої ра-
дикальної партії, будуть певно старались
ліпше заступати інтереси хлопскі, будуть
користати з тої нагоди для розширювання
думок радикально-соціалістичних, і певно
не дадуть ся обманити облестними слівця-
ми ріжних панів в соймі і не підуть за
їїх радами.

Коли мужнцтво хоче вибирати хлопів
на послів, то повинно в своїм власнім ін-
тересі вибирати лиш радикалів-соціалі-
стів, а не людей з непроясненими погля-
дами.

Лев Турбацкий

До сего додамо ще, що в Снятинськім
повіті, де жиє ч. дописувавель Іван Сан-
дуляк, радикали поклали кандидатом на
посла Дра Кирила Трильовского зі Сня-
тина, і ч. Іван Сандуляк обіцяє всіми
силами підпирати сю кандидату. Канди-
атури в инчих повітах оголосить „Наро-
дна Воля“ на загальних зборах котрі від-
будуть ся 9. червня с. р. в Коломні о
10 год. рано. На порядку деннім стоять

такі справи: 1) Справозданє з дотеперішньої діяльності товариства і Виділу, 2) вибір нового Виділу, 3) справа виборів і 4) внески членів.

Дещо на увагу українським націоналам.

Недавно в „Новомъ Времени“ була дуже цікава статейка якогось д. Карнизова написана з нагоди друкарської вистави, котра відбувалась в Петербурзі. Д. Карнизов оповідає за одну вітрину, котра була на виставі й носила напис: „Литовская контрафакція“. В вітрині цій зібрано литовські книжки, котрі виглядають зовсім так немов би їх друкowano у Росії Вони мають помітку „дозволено цензурою. Вильно, Петербург“. Але книжки оці друкovanі в Пруссії, а звідти контрабандою перевожені на Литву, де розходяться в величезному числі примірників. Як звісно, від часів Муравйова, котрий вживав всіх средств, щоби „розполячити“ Литву, Литвинам заборонено видавати й мати книжки, друкovanі латинською азбукою. Уряд конфіскує всякі литовські книжки, палить їх тисячами що року у Вильні, але нічого не помагає. Литовці ніяким робом не хочуть читати видаваних урядом книжок, друкovanих гражданкою, позаяк гражданку утожсамлюють з московщиною та ненависним православем. От через те д. Карнизов радить урядові, щоби він дозволив литовцям друкувати книжки латинцею, позаяк далеко краще було, щоби уряд вдержував литовську літературу в межах цензури, ніж примушуючи Литовців користуватись контрабандою, позволяти ширитись межи ними небажаній агітації.

Як бачим, російський реакціонерський орган накликає уряд до свободолюбивої реформи! Чи не вартоб було й українцям націоналам задуматись над тим та, зорганізувавши за прикладом Литовців масову контрабанду українських книжок з Галичини, примусити російський уряд до усенення всяких заборон?

В. Л-ський.

Еміграція „нової ери“.

Всіх увага — не виключаючи анкети при „Народній Раді“ — звернена тепер на емігрантів до Бразилії, а ніхто не хоче бачити, що саме на наших очах відбулася еміграція виправді не до Бразилії, але на зелену Буковину, отже у край трохи ближше від нас положений Тільки що тим разом емігрували не мужики, лихом побиті — але наша... нова ера. Вже то правду сказати, Галичина край дуже поганий і нема що дивуватися, що така поважна пані, як нова ера, виїхала в літнім сезоні на полудне. Ми навіть протів того нічо не маємо, наоборот, тішить нас навіть тота охота до вояжованя, котра все таки зраджує певний смак естетичний у новоеристів. Если малибисьмо що небудь закинути тій найновішій еміграції, то хіба одно: жаль нам, що нова ера не виїхала з Галичини уся, в комплекті, avec armes bagages — як кажуть францури, але полишила свої реманенти на землі Данила.

Жарт на бік; коли вперше появилася у нас „нова ера“, ніхто і не сподівався, що прийде час, коли праця новоеристів звернєся головню на Буковину. С початку навіть се самим Буковинцям не снилося — адже добре тямимо тоті горячі протести протів нової ери, котрі ми мали спосібність читати в тодішнім органі буковинських Русинів, протести, що яркостію тону дорівнували зовсім аналогічним заявам радикалів. Колиж тепер стан сей змінився, коли навіть головний орган новоеристів виходить у Чернівцях і тд. і тд. то сему мусять бути свої поважні причини....

Ми тоті причини добре розуміємо і не думаємо для красних очей п. Барвінського і Вахнянина — скривати їх перед галицькою публікою. Як в той час, коли вросла „нова ера“, ми не вагувалися перші вказати з усею рішучістю єї блудів, котрі опісля побачила також і більшість нашої суспільности — так само тепер і на бу-

дуже ми слідимо і будемо слідити всієї промахи, бо знаємо, як тяжко баламутять новоеристи загаль і ведуть його на стежки сервілізму і абдикації з політичної незалежності.

То певне, що „нова ера“ вийшла з як найкрасших намірів австрійського правительства, допомогти тримільйонному населенню руському Галичини в його непросвітній долі, народови, котрий далеко розсівся поза границями держави і не повинен бути обов'язний для австрійського правительства. А однак наміри ті австрійських верховодів не удалися... Для чого?.. Для того, що цілу акцію взяли в свої руки поляки на те, щоб її визискати для польських патріотичних і шляхоцко-кастових цілей.. Долю нової ери знаємо добре. Прихильними словами і солодкими обіцянками заманили людей у польський табір і наклали пута свободній українсько-руській опінії публичній, стали голосити світови, що питання наше вже більше не існує на індексі справ державних, що воно сталося завдяки фразеологічному помпурію польсько-руському „eine galizische Hausfrage“, котре повинно бути у внутрішній поладжене... Розуміється, вийшлисьмо „як Заблоці на мидлі“ — з порожніми руками, а навіть ще гірше, бо нашою незалежною позицією політичною захитано, а до наших справ внутрішніх стали заглядати всякі офіційні і неофіційні жандарми, сіючи роздор і деморалізацію... Щож зробило австрійське правительство? Абдикувало з своїх намірів що до Галичини перед Поляками, як вже тільки інших разів абдукувало перед псевдо-австрійськими польськими патріотами, щоби показати новоеристам нове поле діяльності, де покищо не треба боротися з Поляками, то є перенести їх на другий край, „в думі державній репрезентований“, — ...Буковину.

Ми очевидно — як кажемо — не маємо нічого протів цих переносин. А навіть і ліпше — коли не стане тут „нової ери“,

ми зможемо назад відбудувати ті підвалини самостійної організації політичної, котра щасливо розпочалася за часів Володимира Барвінського і першого виступу радикалів, а котру на якийсь час попусували новоерескі сервілісти. Ми зорганізуємося на ново, виробимо кріпку опозиційну думку і свідомість політичну, щоб так сильно як колись, а навіть сильніше заманіфестувати наші непередавні права. Однак при тім до новоеристів маємо два прошення. По перше: нехай, перенісши нову еру, перенесуться також самі у Буковину, поскладають мандати в Галичині і зроблять місце людям незалежним; по друге: нехай не морочать і не деморалізують галицької публіки обіцянками, котрих не сповнять, котрих сповнити не допоможе їм австрійське правительство і о котрих вони знають, що не будуть могли сповнити....

Іншими словами, коли винесли „нову еру“, нехайже винесуть вже і всієї „armes et bagages“.

Здається, ясно і... справедливо!!.

Хома.

Допись з Городенщини.

Коротеньке справозданє з народних зборів в селі Тишківцях.

Звичаєм попередніх років, відбули ся і сего року в читальні в селі Тишківцях Городенського пов. дня 15. Мая в роковини знесення панщини, народні збори. На ту ціль умаєно хорошою комнатою читальні, котра тепер заповнилася битком селянами, не тільки з самих Тишківців, але і гістьми з сусідніх сел.

Збори відкрив адв. Др. Окуневский, коли вже зібралася вся місцева інтелігенція, як місцевий парох з своєю родиною, котрий головно з сільською і тамошнім нар. уч. трудив ся около урядження цих зборів і тепер підпирає на кождім кроці морально і матеріально правильний розвиток читальні, з вєч. о. Біл. нар. з над Дністра і деп. адв. Др. Каль.

Промову свою звернув Окун. до панів гасдів, стоячу в тісній звязи з їх власними справами. Іменно наклонював панів гасдів, щоби як найскорше розкупили позісталу еще часть

поля з парцеляції дібр „Антонівка“, виказуючи очевидну користь, яку тим осягають, бо збільшають землю, котрої вже тепер не стає, а що доперва пізніше, коли їх родина в двоє тільки що тепер побільшить ся. Навів при тім оден примір з найновішої історії французької, де нарід на жаданє правительства зложити 4 мільярди франків, в троє тільки жертвував для добра вітчизни, як того потреба було. Закінчив словами, що і о інших річах політичних побесідує, але яко виходячих по за звичайні справи читальні, за два або за три місяці пізніше.

Доперва тепер наступила властива часть офіційальна, в котрій межі іншими почтено основателя читальні Др. Дорундяка і рішено зложити єму подяку за ласкаву пам'ять і присланє 6 кор. на читальню. По чім приступлено до часті забавної.

З нею висипався цілий ряд відчитів, як: „Проснімєся, пробудімєся“, „Виховуванє дітий до двох лїт і старанє о них“, відчит там. нар. учит. Пан. де зачавши о сотвореню рослин і говорячи о їх прокормлюванюся, геройским скоком опинився при справах руських, котрими і закінчив. Цікавійшій однаковож був відчит одної селянки вже тим самим, що сама собі обібрала темат, скомпонувала і написала. Більше єще може заінтересовати нас той факт і тим, що не тільки наш хлїбороб галицький, (як вже знаємо) в декотрих селах, де заходяться щирі люде, добрі патріоти, котрі радо приймаються за народну працю, дбають о розвій і і добро того народу, не тільки з котрим але і з котрого живуть і закладають читальні для него, що в таких селах приходить до самопознання і радо горне ся до читальні, пізнаючи тої вартість під кожним взглядом так моральним як і материяльним, але також і жіноцтво поступовійше між селянками, хоче з своїм мужиком вкупі не тільки ділити працю, а також разом поступати наперед і просвіщати ся. О чім також тая селянка в своїм відчиті вєнінула, що не оден мужик не дбає цілком о своєю жінку а щоби припести для неї якусь цікаву книжку з читальні, не гадає, а упившись до дому пізно вертає в ночи, до того єще лає і кулакує.

Межі поодинокими відчитами селянські дівчата і хлопці від 8-10 рік деклямували голосно, ясно і виразно, з межі котрих можна піднести деклямацію також селянского 9 літнього хлопчика, як казали обдаренного незвичайним таланом та бистрою памятею, співомовок Руданского як „Подорож до Єрусалима“ і и.

котрі будили загальну веселість і гомеречний сміх. Відспівано хорошо кілька пісень руських около вивченя котрих трудив там нар. уч. Пань. а вкінці многає літа присутним гостям.

Но єще не кєнець на тім. Підчас короткої перерви в тій самій кімнаті заставлено столи і всі зібрані на зборах селяне разом з інтелігенцією сіли по за стіл, щоби наситивши доволі душу покармом духовним, прийняти пищу і прокормити також грішне тіло божим даром.

Доперва по десятиї г. опустилисьмо читальню, зіставивши селян єще бенкетуючих та покріпляючих ся.

Гість Ол К Е

Еміграція до Бразилії.

Хто, хоч поверхно, придивляв ся суспільноєги галицькій економічному єї положеню, і всім з того положеня випливаючим появам, то мусів віднести вражінє обсерватора приглядаючого ся сифілітикови, котрого не лічено радикально, не старано ся направити затроєну кров, лиш всіх средств лікарских уживано на то, щоби лиш закрити всі з затроєної крові походячі болячки і рани. — Таких ран на організмі галицькім дуже много, та єго лікарі: правительство, автономічні інституції і парламентарні рєпрезентації не дуже то і клопочуть ся про усунєнє причин тих боляків, а лиш стараються їх затушувати. — Перед пару роками розгорілася яєним полум'ям еміграція до Росії — правительство звало вину на москвофільські агітації, Бадені видав звістний рескрипт, міністерство російське упрохано галицьких емігрантів без паспортів не приймати, самим емігрантам не видано паспортів і ось маємо зразок політичного досвіду австрійських Staatsmanів! Тимчасом ніхто не подумав глєбше над причиною еміграції, а як подумав і знайшов єї, то не висказав єї ясно і не єгремів до єї усунєня, а натуральним наслідком було, що сифілієтичні боляки показали ся в іншій місци і в іншій формі

Вже від осени минувшого року доходили тут і там слухи, що в золочівекім і перемишлянєкім повіті люде емігрують до Бразилії. Вієтки ті ставали чим раз густійші, частійші

а ніхто однак не зацікавився тою справою. „Дьло“, котрого моральним обов'язком було постаратися о фактичні вієги з тих сторін, мовчало, як закладе, хоч в інших часописях такі вієги можна було найти. Тодги доперва, коли еміграція егала ся місцевою, коли цілі групи людей випродували ґрунти і виїзджали, „Дьло“ починає п'яткати на сю рану, а дальше і писати етаті. Щож однак мєгло сказати? Ог! воювало загальниками, вигягло рескрипт Баденього до полів в справі невидаваня метрик хлопам хотячим емігрувати в Бразилію і на тім було б ся скінчило. Фактичних даних о руху еміграційнім, о самих условинах поводжєни нашого мужика в Бразилії воно не мало. На щастє, знайшовся однак одєн чоловік між Русинами, та не народовець або москвофіл, лиш радикал Любомир Гнатович, котрий рядом етатей поучив єуспільність, що еміграція нашого мужика до Бразилії на разі була шкідлива, що треба єї взяти в євої руки і еміграційну філю направити до Парани, на ґрунтову колонізацію а не до плянтацій кави. — Тодги доперва зходять ся *post festum* патріоти, застаналяють ся над еміграцією і видають в „Дьлі“ ряд запитів, маючих поінформувати їх о силі руху і єго обєзяті.

Се були заходи патріотів руских коло руского мужицтва і в тім напрямі їх на сором перевиєшили Поляки, котрі заложили комітет тов. св. Рафаїла і хоч трохи взяли в євої руки еміграцію.

Ми вернемо ся пізнійше до заходів того товариєства, а тепер хочєм зобразити сам рух.

Еміграція розпочала ся в околицях близьких Львова, бо в повітах: львівськїм, золочівськїм, перемишлянськїм, камінецькїм, жовківськїм, бродськїм, бережанськїм, і рогатинськїм. — Викликали єї безпосередно агєнти бразилійського правительєства, котрим ходило о єпровождєнє більшої скількості людей до Бразилії і трафили на дуже добрий ґрунт. — В виснє сказаних повітах нужда хлопека вже приходила до крайности. Заробітку в тих околицях не було ніякого, землі мало а дохід з неї при архайчній господарчі майже ніякий — люде почувши про Бразилію чи як єї самі звуть „Бринзолію“ і про чудові відносини, які там після листів агєнтів мали панувати, почали на гвалт продавати євої поля і господарєства і кожний

приготовляв ся до виїзду. Правительєство бразилійське давало перевіз морєм даром, треба було лиш дієтати ся до Удіне і Генуї. Отже агєнти єгарали ся притягнути тих, що мали більшє грошей, могли прийїхати до Удіне, тут прожити довший час, оплатити єя добре агєнтам а ті доперва тодги вислєлати їх до Генуї і до Бразилії.

Біднійші, що мали менше грошей, йїхали на єєліп, а правительєство італійське пускало з початку йїх навіть без пашпортів, доперва пізнійше зажадало йїх від мужиків. Між тим заборонєно старєстам видавати пашпорти і ті йїхали без пашпортів. І тут показав ся весь розум авєстрійських штатєманів в цілій євої наготі. Мужиків почали власти завергати з дороги. Майже кожний з емігруючих продав євою власність і весь маєток єго лежав в кількох єотках ґульденів, котрі були єму потрібні на дорогу. Гроші ті мужик видав на дорогу, за для великої мудрости авєстрійських штатєманів він не дієгав пашпорту, зієгав завернений з дороги, повертав до краю без грошей і єтав а в з євою єімею бездомним жебраком. І тепер, коли не одєн з них має нагоду за інтервенцією Товар єв Рафаїла дієгати пашпорт і вільний блєт корабельний (т. зв. мужиками безплатну пієкарту) то в него вже за мало грошей, щоби міг заїїхати до Генуї і він зієтає ся в краю, щоби ще побільшити число галицких парїєєів.

Справа тота знайшла вже єобі місце в парляменті. Перед кількома днями авєстрійська поліція задержала транспорт емігрантів емігруючих без пашпорту до Грацу і вєадила йїх (о євітлі голови авєстрійської поліції) до арєшту. З тої то причини зібралося Польєкому колови на відвагу і воно внесло в парляменті інтерпєляцію. — Щоби однак принєволити правительєство до розумного занятя ся тою справою, на се не було дотєпу ні в членів кола польєского ні в руских „*Coollitions nitglieder-iv*“, хоч Вахнянин вибраний в Жовківщині а Барвінський в Брідщині а оба єї повіти аж кишать від кандидатів до еміграції.

Одинокою інєституцією, котра занялася справою еміграції є комітет тов. св. Рафаїла. Але і акція єєї інєституції не виноєить критики. Комітет тов. св. Рафаїла поставив єобі за завдачу хоронити емігрантів від визиску, а

в деталях 1) вздержувати еміграцію, 2) запобігати передчасному продаванню ґрунтів, 3) старатися для емігруючих о пашпорти, 4) розділяти безплатні корабельні білети тим, що їх найбільше потребують. Сі точки він яко тако виконує, хоч і ту робить великі помилки. Місто звернути ся безпосередно до бразилійського правительства, а радше до транспортної інституції Гавоттоґо, він вдався в коншакти з агентами тої інституції а сі обманюють его на кождім і не видають приобіцяного числа білетів. — При тім забув той цілий комітет, 1) о вистаранє ся якогось занятя для тих, що попродали ґрунти а задля малої скількості білетів не можуть виїхати сейчас і мушуть жити з готівки, 3) не постарав ся о якісь реальні відомости про наших емігрантів з австрійського консуляту в Ріо Жанейро а евентуально не піпхнув до занятя ся тим правительством.

І можна ся було сподівати, що то так стане ся з тим субсидійованим через Виділ краєвий комітетом, бо в склад его і заряд входять майже виключно особи, котрих клясове положенє лучить з більшою посіlostю, а в *Rachach dla wychodźców do Brazylii* на пернім місци стоїть: *Nie przedsięwierz tak dalekiej i niebezpiecznej podróży bez poprzedniego wysłuchania Mszy św. i bez przyjęcia świętych Sakramentów.*

Ще більша однак одвічальність лежить на тих, що нині стоять в обороні властителів млинів (Вахнянин), а позабули при прах коаліційних, на своїх виборців, і не приїдуть навіть на місце щоб поінформувати ся і розпочати якусь користну акцію.

Ми соціалісти можемо однак лиш з того тішити ся. Таке заховуванє ся послів руских виявляє яру ненависть населеня і виборців до них, а се може лиш підготовити уми до успішної акції агітаційної в тих нещасливих і майже найгірше ситуованих околицях краю.

Лев Турбацкий.

Ще про руских радикалів і польських соціалістів.

В нрі 4 серопічного „Przedświtu. Organu Związku Zagranicznego Socjalistów polskich“, на-

друковано статю п. з. „Rusińscy Radykali i Socjalna Demokracja“. Щоби читателі наші могли сами судити про сю скомпліковану справу, а також бачити ясно незнанє справи польськими соціалістами, їх протекційний тон супротив нас, плебеїв, та їх претенсіональність в ролі єдиних будителів і представителів соц. руху та роздавачів соціалістичних діпломатів, — ми даємо тут усю названу статю, вкупі зо словами Редакції „Przedświtu“ із вступної статі. Думаємо, що названі в тих статях люде з наших „молодих“ радикалів покористуються нагодою, щоби встановити ясно своє становиско супротив Гал. соц. дем. партії і нашої радикальної, перед самими Поляками, бо тепер тими нашими людьми витирають усі кути — в польських газетах і організаціях протів їх товаришів — запевне, нє в користь нашого народного і соціального достоїнства. Від себе відповімо „Przedświt“-ови, у 9 нрі. Пски що завважаємо тільки, що й не думаємо рівняти дописи д. К. до статі д. Дашинського в „N. Robotniku“. Тут усе таки видно совістність і кладанє справи соціалізму вище рахунків особистих і партійних.

М. П.

Do niedawna Pokucie galicyjskie — pow. Śniatyński, Kołomyjski i im przyległe stanowiły podstawę operacyjną dla rusińskiej agitacji radykalnej. Kołomyja była siedzibą politycznego stowarzyszenia „Narodna Wola“, tam drukował się jej organ „Chliborob“ dla chłopów i tam też wychodziło ukraińskie pismo „Narod“. Od kilku miesięcy przeniesiono obydwie redakcje do Lwowa, a raczej tylko „Naroda“, bo „Chliborob“ wychodził bardzo nieregularnie ostatnimi czasy, a nadto po Pawliku przeszedłszy do rąk D-ra Daniłowicza, adwokata, prawie przestał wychodzić.

Po wiecu radykałów 16 grudnia 1894, na którym założono stowarzyszenie rusińskie „Postup“ z siedzibą we Lwowie środek ciężkości pracy teoretycznej tutaj się także przeniósł.

Ci, którzy przesunięcie z Kołomyjskiego do Lwowa uskuteczniłi, uczynili to dla tego, że stolica kraju położona jest w środku wschodniej Galicyi, że jako wielkie miasto inne piętno wycisnie ona na zarządzie ruchu radykalnego, jako siedziba władz krajowych administracyjnych lepsze posiada warunki polityczne, wreszcie, że Lwów jest siedzibą innych partyi rusińskich, a mianowicie narodowców, moskalofilów i politykujących z szlachtą polską „nowoerystów“. Stąd więc nadzieja możliwego wpływu na inne partye rusińskie. Może

jednym z najważniejszych powodów przeniesienia do Lwowa czynności teoretycznych była chęć skupienia młodych sił rusińskich, z którymi znoszenie się z prowincji było utrudnione. A zważyć trzeba, że młode te siły — młodzież akademicka, to na dziś prawie jedyna podstawa ruchu radykalnego obok ciężkiej kawalerii starszych zastępów, liczebnie małych bardzo, energią i rzutkością nie szafujących. W ten sposób z wyjątkiem D-ra Trylowskiego, adwokata, który pozostał na prowincji, wszystko, co żywsze, chętne do pracy, mające siły po temu i — wiadomości, grupuje się we Lwowie.

Tutaj weteranów radykalnych spotkała mała niespodzianka. Żywioły młodsze, odczuwając potrzebę nadania ruchowi chłopów rusińskich kierunku bardziej klasowego, niż narodowego, podniosły pewne zarzuty z powodu prowadzenia dotychczasowej pracy, objawiły niezadowolenie swoje i chciały rzeczy inny bieg nadać.

Pierwszą sprawą było, że zamiast upadłego „Chliboroba“ kołomyjskiego postanowiono we Lwowie wydawać nowe pismo chłopskie „Hromadskij hołos“ pod redakcją Pawlika z współpracownictwem owych młodszych sił. Przy układaniu pierwszego numeru wielkie różnice poglądów się wyłoniły. Nasamprzód cięta polemika w „Narodzie“ między D-rem Franko a Budzynowskim zaostrza stosunek między radykalniejszymi radykałami z jednej a radykałami i narodowcami rusińskimi z drugiej strony, czego naturalnie weterani sobie nie życzą.

Nie życzą sobie z tego powodu że radykali wciąż myślą, iż na podstawie jakiegoś (?) wspólnego programu będą mogli zjednoczonemi siłami wszystkich partii rusińskich wystąpić przeciw galicyjskiej szlachcie polskiej, często w czambuł przeciw „lachiw“. Naturalnie myślą radykali, że tak zjednoczonemi siłami uda im się pokierować wedle ich woli. Aż tu Budzynowski wpada z wiadrem zimnej wody i wykazuje France, że w walce o swobody konstytucyjne i uwłaszczenie chłopów w latach 1846 — 1848 galicyjscy „ruteńcy“ prowadzili politykę rządu austriackiego, pisali adresy wiernopoddane wóczas, gdy rewolucyoniści polscy barykady stawiali, — że tak jak przedtem, tak i dziś podobną politykę prowadzić chcą dzisiejsi ruteńcy. My byśmy nawet więcej rzekli: powiedzielibyśmy, że polityka ruteńców z lat 40 tych była oportunistyczną? — to mało, bo ona była zdradziecką i to, co oni dzisiaj znoszą jest skutkiem dawniejszej ich polityki, podobnie jak ucisk słowaków na Węgrzech jest skutkiem

zachowania się ich w rewolucji węgierskiej r. 1848.

Ten spór teoretyczny zewnętrzny, spory w łonie zarządu partii radykalnej o wydawnictwo i kierunek wydać się mających broszur, spowodował naprężenie stosunków, które się objawiło dążnością seperatystyczną tak ze strony weteranów jak i młodych.

W Nrze 1 „Hromadskiego hołosu“ Pawlik demonstracyjnie ogłasza, że zrzeka się odpowiedzialności za pismo (całe już było przezeń złożone w druk) i oddaje redakcyę Budzynowskiemu. W Nrze 3—4 „Narodu“ z 1895 r. wydaje krzyk rozpacz, że radykali odbiegają sztandaru swego, łączą się z partją soc. demokratyczną, która w Galicyi jest polską, że w ten sposób biorą odpowiedzialność za wszystkie błędy, które partja soc. demokratyczna popełniała (współdział w rocznicy konstytucji 3 maja), wyrzuca im zbiegowstwo, w końcu wzywa do utworzenia, jeśli już tak być musi, rusińskiej partji soc. demokratycznej, która by sobie na kongresach wywalczyła równorzędne prawo zasiadania obok moskali i polaków.

Do tej ostatniej przegrywki skłoniła redakcyę „Naroda“ jeszcze i ta zkolicznosc, że na konferencji wschodnio-galicyjskiej z dnia 24 i 25 marca 1895 przy punkcie: „agitacja wśród chłopów“ zabierali głos młodzi radykali, skłaniający się ku soc. demokracji. Ciekawym ustępem w rozprawach przy tym przedmiocie było żądanie Lwa Turbackiego, ażeby ze strony soc. demokracji wyszło oświadczenie, jak zapatrujemy się na sprawę odbudowania Polski od morza do morza i jakie stanowisko zajmujemy wobec narodowości rusińskiej wogóle. Pytający był tym samym, który w Winnikach we Lwowie 10 marca 1895 na zgromadzeniu ludowem, zwołanem, przez słow. „Proletaryat“, zgromadzonych chłopów wzywał do łączenia się z partją soc. demokratyczną, co mu za zbrodnię Pawlik w „Narodzie“ poczytał. Do odpowiedzi interpelant przywiązywał wielką wagę ze względu na zachowanie się przyszłe rusińskich radykałów wobec soc. demokracji. Przyjęto wniosek przejścia do porządku dziennego nad tą interpelacyą z powołaniem się na 17 punkt programu austriackiej soc. demokracji, z powołaniem się na uchwałę zjazdu galicyjskiego z r. 1892, która poleciła utworzyć dla wschodniej Galicyi osobny komitet dla agitacji wśród chłopów rusińskich.

Konferencya uczuwając potrzebę agitacji wśród chłopów, wykonywując zlecenie zjazdu 1892 i 1894, wyznaczyła komisję, która by się zajęła przygotowaniem programu chłopskiego tak we

wschodniej Galicyi, jak też w porozumieniu z komitetem krakowskim wśród chłopów polskich. Język ruski dostatecznie uwzględniono przy wyborze komisji, jeśli na 5 członków komisji 4 rusińców w niej ma zasiadać. To wszystko jeszcze nie zadawała weteranów radykalnych. Im się tak trudno rozstać z fonetyką, folklorem i wymyslaniem na „lachiw“ i polską soc. demokrację. I kiedyż to? Wówczas, gdy się przyznaje, że dawniej pomagali socyalistom przy organizowaniu po miastach partii naszej; wówczas gdy się przyznaje, że na zgromadzeniach ludowych socyalistycznych mównica dla radykałów stała zawsze otworem, gdy nawzajem na wiecach radykalnych socjaliści jako sympatyzujący występowali; wówczas, gdy chłopów radykalnych na wiec przybyłych narodowe ruskie stowarzyszenie „Zorja“ wyrzuciło, moskalofilski „Dom narodny“ sali im nie dał — a natomiast stowarzyszenia socyalistyczne robotnicze gościnnie ich przyjęły a „lachiw“ dały im salę ratuszową na obrady i sale gimnastyczne szkół miejskich na noclegi.

Łączenie się z takimi żywiołami ma nieść zagładę dla ruskich radykałów. Że to jest sposób myślenia całkiem specjalny, każdy chyba przyznać musi. Ta sama logika wywołuje zgrozę u Pawlika na myśl, że delegaci polscy we Wiedniu zastrzelili sobie zupełną autonomię w działaniu na Śląsku między ludnością polską i uznając konieczność działania z polakami innych zaborów, zawarowali sobie wolne ręce w tej sprawie niezależnie od partii austriackiej. Czyż zjazdy galicyjskie tego samego nie uczyniły dla rusinów we wschodniej Galicyi?

W czym tkwią obawy „Narodu“ o zawojowanie rutenów przez soc. demokrację wyjaśnić się postaramy.

Organizacja socyalistyczna po większych miastach wschodniej Galicyi (nie mówię o zachodniej) zdobyła sobie trwałą siedzibę we Lwowie, Przemyślu, Stanisławowie, Stryju. Naturalna, że z tych punktów oparcia dąży do objęcia swoim ruchem warstw ludności w miasteczkach prowincjonalnych, a próby tego robiono z większym i mniejszym skutkiem. Weterani więc obawiają się współzawodnictwa silniejszego w okolicach z przeważną lub całkowitą ludnością ruską. Nie można bowiem zapominać, że gdy radykali często, ostatnimi czasy bardzo często, mówili: „my radykali czy socjaliści, my radykali albo socjaliści, radykali to tylko inna nazwa socyalistów, dla naszych stosunków bardziej odpowiednia“ — przecież te „nasze stosunki“, to chęć kompromisu z partiami ruskimi o programach, niemających nic wspól-

nego z klasową odrębnością chłopów, dowodzą, że radykali a socyalizm to jedno“ nie jest jedno. To sympatyzowanie z partią socyalistyczną było bardzo sielankowe, rodzajem grzeczności mało obojętnej i gdyby np. partje kompromisowe rutińskie coś, coś ofiarowały, jako tako wyciągnęły rękę do wspólnego programu (zamiast wskazania brutalnie drzwi radykałom), grzeczności wszystkie wobec socyalistów zawieszonoby na kołku. To co radykali robili wobec partii socyalistycznej, było stanieniem na punkcie podparcia dźwigni, z którego można się było nachylić w lewo lub w prawo, w miarę potrzeby. Było to wyczekiwaniem skąd kapnie więcej. Nie przeczymy, że polityka taka była i jest dogodną, sprytu w niej także trochę, ale w ostatecznym wyniku: mało poważania dla radykałów, brak zdecydowanego kroku i energicznego działania, bojaźń przed spalaniem wszystkich mostów za sobą po drodze zrewolucjonizowania szerokich mas chłopskich i postawienia ich naprzeciw nie tylko szlacheckiej polskiej, ale każdego wyzyskiwacza.

Bylibyśmy niesprawiedliwymi, gdybyśmy ten brak stanowczości przypisywali tylko rusińskiej radykalnej partii. Jest to grzech wspólny tutejszym frakcyom rusińskim, płynący z wspólnego dawniejszego łaszenia się bez wymagań, a przynajmniej zaspokojonych — u rządu austriackiego, a stawiania okoniem wobec postępowych domagań polaków, ile razy one rzeczywiście były postępowcami.

A więc bojaźń przed partią soc. demokratyczną, która ma jasno postawiony program i cel walki klasowej, jest członkiem międzynarodowej organizacji i zdolna połączyć mimo osobnych podścielisk językowych proletaryuszy wszystkich narodowości polaków, rusinów, żydów — Niemców i Rumunów na Bukowinie.

Dalej — weterani radykalni sądzą, że jeszcze nie można lub się nie godzi stanąć im wspólnie do walki z socyalistami, pomiędzy którymi wskazałoby się chłopu ruskiemu sojuszników polaków, sojuszników „lachiw“, wrogów niedawnych. Może weterani radykalni mają ze względów taktyki ruskiego radykalizmu słuszość, niechże jednak nie mrugają oczami do socyalistów — dzisiaj przynajmniej. Dobrej wiary w swoje sympaty nie zdobędą, no a może to im zaszkodzić u innych rutenów, ba! może i u chłopskich radykałów!

Być może radykałom ruskim dotychczas nie podobał się udział żydów w ruchu soc. demokratycznym. Ten wstręt koszerne radykałów do żydów nie pozwala im zająć właściwego stanowiska w rządzie soc. dem. ze względu na chłopów ra-

dykałów — dość, że to i owo biorąc na uwagę, radykali-socjaliści dotychczas socyalistami nie byli. A to ze względu na brak czysto klasowego stanowiska i ze względu na kokietowanie z partiami ruskimi innej barwy i znowu skutkiem tego wrogie odnoszenie się do socyalistów polaków.

Życie publiczne jednakowoż prze ludzi bez względu na ich skłonności. To też radykali ruscy młodszy spostrzegli, że ani cele ani środki weteranów nie mogą zaspokoić ich radykalizmu młodego. Cóż naturalniejszego jak porozumienie się z najradykalniejszą, najbardziej rewolucyjną partią, soc. demokratyczną? Przecież bliżej do nich niż do moskalofilów, narodowców, jeżeli już sami weterani radykali potrzeb zaspokoić nie są w stanie. Stąd gwałt w „Narodzie“ i kłótnie w obozie radykalnym.

Weterani jednakże radykalizmu wobec nadchodzących wyborów do sejmu galicyjskiego i potrzebnej agitacji wśród chłopów nie mogą się obejść bez młodych. Stetryczali ludzie lub znowu polujący na posady rządowe i zajęcia, co najwyżej, już tylko piosnkami ruskiego chłopca, nie mają siły, woli, chęci, aby rzucić się w wir walki wyborczej pomiędzy chłopów. Za każdą cenę należy mieć młodych — mówią weterani. Nie można pozwolić, aby odbiegali obóz radykalny — gdyby nawet przyszło założyć nową partią socyalistyczną, ale ruską. Byle nie z polakami i żydami. I na tem dziś stoi. Weterani zagrożeni w swem istnieniu krzątają się sami, przykładają rękę do tego, co koło nich istniało (o losy!), wykonują uchwałę I-go zjazdu galicyjskiego (o ironio!), z którego bardzo byli niezadowoleni.

Sądzimy, że w ten sposób swojej pożądlivosti — słusznej i szlachetnej zresztą — zadość uczynią i w międzynarodowym koncercie zajmą miejsce, do którego wzdychają dziś, a które do niedawna było im obojętne. I znowu szczególna rzecz. Dotychczas w organizacjach socyalistycznych wschodniej Galicyi bardzo bierny brali po miastach udział rusini. Dotychczas ani razu nie słyszano o żadnej skardze na nieuszanowanie praw rusinów w tych organizacjach, ani razu nie skarżono się na niezaspokojone potrzeby rusinów, aż nagle weterani radykalni spostrzegają niebezpieczeństwo polonizacji rusinów, rzucają przekleństwo na młodych, którzy we wraży obóz ciągną chłopca ruskiego. Jakże tu nie ruszać ramionami na takie krzyki: gwałtu. Może je wydawać człowiek podejrzliwy tylko, nieufny, a czy to jest przymiotem i czym przymiotem, o tem nie chcemy mówić.

Słowem weteranów radykalnych pociągali młodszy, (socyalistycznie usposobieni) za język i popchnęli przed siebie. Dwie dobre rzeczy. A jeśli pozyskanie młodych nie jest tylko obliczone na czas wyborów, może wyniknąć trzecia dobra rzecz: porządna i trwała spójnia żywiołów rewolucyjnych. Do tego jednakże trzeba panom weteranom wyjąć ręce z kieszeni, zakasać rękawy po łokcie i z widzów przejść na aktorów, uczciwych aktorów.

Partya soc. demokratyczna w Galicyi oficjalnie położyła dowody, że organizacja ruska, a szczególnie chłopów ruskich tak samo jak i mazurskich leży jej na sercu i wszelkich dokłada starań, aby się ona udała.

Konieczność takiej organizacji z programem socyalistycznym uznają rusini młodzi inteligencja, przeważnie synowie chłopów. Stara generacja radykałów porwana jest prądem, przeciw któremu chciała dotychczas płynąć, choć ruchy jej były maskowane.

Być może, iż postępowanie jednostek z obozu soc. demokratycznego nie było zbyt zachęcające dla rusinów, ale od tego jest organizacja jawna partii, ażeby jednostki umilały tam, gdzie organizacja proletaryatu bez względu na narodowość tego wymaga. I trochę dobrej wiary ze strony radykałów byłoby wystarczająco, aby stosunki na właściwe wprowadzić tory. Przed zjazdem r. 1893 opierano się jeszcze dopuszczaniu radykałów ruskich do wiecu, a w rok później ci sami ludzie zaprosili ich do współudziału na zjazd galicyjski r. 1894. Po naszej stronie jest więc dobra wola. Trochę wysiłku, a kokietowanie zastąpi trwały sojusz: siły pożądane dla organizacji chłopskiej nieczem nie zrażone staną do boju za prawa ludowe pod czerwonym sztandarem.

Czas, doświadczenie, konieczność wobec wspólnego wroga zrobią swoje.

Sądzimy, że czy to rusini staną jako socjaliści obok ogólnej partii, czy się z nią połączą, co jeszcze nie jest ustalonem — jest to dla galicyjskiej soc. demokracji, a w szczególności dla socyalistów polskich rzeczą obojętną, byle by sojusz nie był blichtrzem a grzeczności zastąpiono wzajemnym obowiązkiem szukania siły w organizacji. A wówczas weterani (z dobrą wolą) przekonają się, że młodzi radykalni radykali dążyli do rzeczy, która obudwom stronom niepoślednie przyniesie korzyści.

Naturalnie wyrzec się trzeba konieczności szczucia, nieufności i wahanie się to w lewo to w prawo.

K.

Lwów, 9. kwietnia 1895 r.

Редакція „Przedświtu“ каже від себе ось що про сю нагоду: „... w ostatnich czasach zaszedł w Galicyi fakt, wieść o którym radośnym echem odbije się w sercu każdego socjalisty polskiego, — oto powstało tam nareszcie wśród rusinów stronnictwo prawdziwie socjalistyczne. Fakt to niezmiernie ważny, albowiem chociaż Ruś galicyjska drobną tylko częścią stanowi wielkiej ojczyzny rusińskiej, ale posiada za to najwięcej swobód politycznych, najlepsze warunki dla rozwijania się i jest z natury rzeczy przeznaczona dla dawania inicjatywy wszelkiemu ruchowi politycznemu. Dlatego zdobycie tej pierwszej placówki było koniecznem, zanim można będzie myśleć o rozpowszechnianiu naszych zasad na Rusi. Dziś jest to już faktem dokonany i pierwsza warownia socjalizmu stanęła wśród ludu rusińskiego.

Powodzenie to zawdzięczać musimy w pierwszej linii towarzyszom galicyjskim. Ich niezmqdowana праца, такт в поступованіи з русинами і витрвале обстауаніе в свых стосунках з ними при засадах і тактыце једynie odpowiadajacych interesom socjalizmu międzynarodowego, przebiły nareszcie lody, zamykajace dostęп do mas ludu rusińskiego і rozproszyły przesady, które dawniej tak przeszkadzały propagandzie socjalistycznej на тем полі. То теж саждзімы, же вypoвиемы зданіе wszystkich naszych towarzyszy, jeżeli im publicznie за то выразимy uznanie. Але ватпыч належы, by праца их так рыхло могла doprowadzić do wyników помыслных, gdyby nie natrafili wśród rusinów на całą falangę ludzi mlodych, energicznych і chętnych, którym znudziło się наreszcie ciąгле deptanie на једnym miejscu starego radykalizmu rusińskiego і którzy otwarci і śmiało podnieśli sztandar socjalistyczny. Tym nowym towarzyszom в walce о święte prawa ludu pracujacego zasyламы serdeczne pozdrowienie“.

На згаданім вище партійнім соц. дем. зйізді 24 і 25 марта с. р. ухвалено таку резолюцію що до хлопів: „Poleca się utworzenie komitetów dla agitacji wśród chłopów tak we Lwowie jak на prowincyi, które będą stały pod kontrolą komitetu krajowego partyi naszej. Komitet chłopski we Lwowie będzie kierował agitacją wśród chłopów в całej wschodniej Galicyi.“ Се є очевидно загарбане радикального руху між р. мужиками. Для уложеня програми агітації по селах вибрано комісію м. і. з Дра Трильовского, Будзиновского і Турбацкого. Сі радика-

ли мають перше навчити польских соціалістів що ім робити між р. хлопамі, для того, щобі опісля стати під коменду „komitetu krajowego“ соц. дем. партії, — звісно, польского. Чи се не кладене здорової голови під евангеліе — нехай зважати названі товариші...

М. П.

Мадры по шкодзіе.

„Дѣло“ пише:

„Живѣйшій рухъ въ підготовляючѣй акціи до загальныхъ выборовъ соймовыхъ проявляє ся все ще лише міжъ селянствомъ заходної Галичини. Тамъ збирають ся селяне на вѣча, на довѣрочні нарады і організують ся заздалегідь до боротьбы. Вехідна Галичина, котра ще не так давно стояла підъ тымъ вглядомъ значно вище вѣдь заходної, уступила нинѣ взадъ. Не такъ ще давні роки, якъ про селянскій вѣча въ Галичинѣ заходній нѣхто не чувавъ, а вѣча руськї були на порядку дневномъ, — нинѣ стало на вѣдворотъ: нинѣ мазурскї вѣча селянскї на порядку дневномъ, а про руськї майже не чувати... Єсть се наслідкомъ звѣстныхъ интригъ політичныхъ, котрі засадою divide et impera розбивають Русинѣвъ що-разъ дальше и дальше... (ч. 100).

Ой справді: руські віча були на порядку дневнім, особливо, коли їх стали устроювати радикали м. і. для протесту протів „звісних интриг політичних“ серед Русинів, протів „нової ери“. Та тільки само „Дѣло“ тоді кидалося на ті віча, як на „деструкційну роботу“ і навіть відмовляло Іванам право мішатися в політику, а его прихильники, такі Струтинскі, Гузарі і инчі просто розбивали нам народні віча. Тепер „Дѣло“ жалує ся, що нема руських народних віч. Ну, се не зовсім точно, бо напр. радикали раз-у-раз устроюють такі віча, тільки що ім їх забороняють. А правда власне в тім, що народовці не устроюють ніяких віч. Та се можна направити: устроюйте!...

М. П.

УВАГА! Від 1-го юня (червня) с. р. редакція „Народа“ буде вже в домі під нром 6, в улиці Зиблікевича. Там же буде і товариство „Поступ“.

Вийшла книжочка: *Нова Сім'я*. Читано на Шевченкових роковинах В-им. Видав М. Павлик. 8°, ст. 21, ціна з пересилкою 7 кр.

Переписка. А Г. Ніяк не розберемо ні першого, ні другого: очевидно, незгідна основа — порядок.

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця
і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
і Адміністрація
ул. Коперніка 26,
вхід
задніми сходами.
(Oesterreich Galizien, Lemberg, ul. Kopernika 26.)

руско-українська радикальна часопись.

Через помилку, ми оголосили були нову квартиру редакції „Народа“ на ул. Зиблікевича 6. Постішаємося справити сю помилку: квартира редакції „Народа“ (і М. Павлика) буде від 1-го юня (червня) с. р. на ул. Коперніка, 26 (Kopernikus-Gasse 26).

„Безпардонний“ патріотизмъ.

Надзвичайне приємно було нам прочитати в обновленій „Буковині“ (чл. 28—32) дві передні статі „Наші національно-політичні відносини“ і „Про своїх людей“, допись з Тернопільщини (вона поставлена в початку як передня стаття); приємно не для того, щоб ми там вчитали щось нового, а для того, що там все так ясно, виразно і просто — як математична формула, або проста гамма. Формулка: Барвіньський + Вахнянин = Руський нарід робить справді гармонійне вражіння. Шкода тільки, що в патріотичній гаммі не обійшлося без де яких невиразних тонів (як завжди), але може се наша власна недорослість думки тому винна, що ми ніяк не можемо зрозуміти, що то має значити: „своя питома, народня просьвіта“, без котрої увесь наш рідний край мусить неминуче загинути. А вжеж таку поважну річ слід би нам пояснити докладніше, щоб і ми знали, як нам ратувати наші зананащені душі. Читаючи, що без питомої, народньої просьвіти „нѣсть спасенія“, ми пригадали одну дуже тяжку хвилю з нашого життя: одного вечора, вислухавши промову про конечну потребу „на-

уки на національному ґрунті“, ми вдалися до бесідника, молодого українського патріота: скажіть, добродію, що властиве має значити „наука на національному ґрунті“? Чи се значить, що ми мусимо винайти яку спеціально українську математику? — Бесідник глянув суворо і промовив катоновським тоном: „Що ви за українець, коли не розумієте таких простих річей?“ Ми десять раз вдавалися до різних патріотів з нашим питанням і десять раз чули однакою відповідь. Ми б дуже хотіли обернутися з сим питанням ще до буковинських патріотів, та страшно, що вони розсердяться і почнуть нас „нищити без пардону“. Краще мовчати.

За те „опортуністично раціональна політика“ виложена так ясно, як заповіді: не кидайся з мотикою на сонце, не поривайся, а потихеньку та помаленьку навязуй зносини з правительством і сильнішими партіями (певна річ! а хто би там на слабші дивився! шкода тільки, що тяжко буває вгадати, котра найсильніша і чи довго такою буде); прийнявши таку спокійну і практичну політичну програму, ми собі можемо спокійно сидіти, де вже кому Бог дав, і співати: „Ой, куди вітер віє, туди я хилюся, а що люде говорять, то я не боюся“. Коли ж хто питає нас, якої ми віри, то ми чей же не гірше цигана вмітимем відповісти. Приймавши таку політику „патріоти „нового куреу“ поступають совістно і чесно, для того надіються, що історія не осудить їх лихим словом“; ми йдемо ще далі в наших надіях і думаємо, що історія не буде згадувати ніяким словом наших славних патріотів, що самовільно — *pardon!* добровільно — взяли на себе тяжкий обов'язок кермувати долею ці-

лого народу (радійте, російські українці, аж тепер настав час визволення вашого!)

„Дякую тобі, Господи, що не створив мене ні Москалем, ані москвофілом!“ така молитва вилилась з нашого серця після прочитання Ш. уступа „Наших нац-політ відносин“, се ж кожний зрозуміє, що бути „знищеним без пардону“ нікому не мило, а так ми все ж маємо надію, що „під захороною“ наших добровільних керманів ми ще наживемось на світі. Шкода тільки, що наші „Русини з природи більше чутливі, податливі, повільні і уступчиві“ (се ж „цілий учений світ признав“, то вже нічого не порадиш!) а ті кляті, загонисті, агресивні, нетерпимі Москалі мають далеко проворнішу вдачу. Де вже, коли Богдан Хмельницький (не по-так нас був!) пі з того, пі з сього взяв тай піддався державі „мішанців“, хоч на Україні про те нікому й не спилось, бо воля ж (Україна) і „не мала нічого спільного з Московською державою“. Ну що, як нашим керманічам прийде на розум віддати нас, — хто може вгадати, кому? Іди потім позивайся за історичне право... куди нам німечим з панамі судитись! Чия сила, того й воля. На чиєму возі їдеш, того й пісню співай *) Правда, наші буковинські патріоти надіються, що колись настане сконсолідоване наших народних сил і що тоді нас будуть знати і поважати інші народи, але хто знає, як про те гадають добродійки сильніші партії?

Ох, перейдім від сеї тяжкої прози до Тернопільської поезії. Справді то не донісє а ціла поема. Які величні постаті: Митрополит, Барвінський, Вахнянин! І як змальовані, куди Плутарх! Перед нами проходять, мов тіни королів в Макбеті, давні і сучасні нам патріоти, „ідуть по волі, але певним ходом“ (ви чуєте прозодію величну?), виринає з туману забуття „Руский Сіон“, Собор церковний мріє, покритий непроглядною тайною, св. Письмо в рускій мові... тут поет падає ниць перед Є. Владикою. Потім підводиться і кидає громи на „русских“ і радикалів, горлачів і мальконтентів, прихильників ненавистної опозиції (вони, бач, лихі на те, що у нас буде руський кардинал!) Він гукає: „хто понижає нашого

Владику, понижає нас всіх; против нього виступимо всі!“ Яке потужне військо! Гей, стережіться, вороги, вже летить ангел з неба з огненною різкою, ховайтесь, а то він поразить вас!

Далі знов починається величний гімн послові Барвінському, мужеві міцної правиці, залізної волі і рівно ж залізної консеквенції, жертволюбному, трудолюбному, щирому народовцеві. А всім ворогам п. Барвінського і його *alter ego* пана Вахнянина він радить (на сей раз не дуже поетично) „просто замикає уста і то не дуже делікатно“. Цікаво, хто має виконувати сей патріотичний вирок? — Врешті поет каже, що він тільки „хотів опам'ятати людей, нагадати їм етику життя публичного...“ Далі йде філіппіка проти спольщеної рускої родини, — хто єї не читав, той не читав нічого! Яка залізна консеквенція, яка несокрушима, сказав би магометанська, віра в двох пророків руских. Читаєш, і серце радується, так і хочеться гукнути: „Та немає ліпше, та немає краще, як у нас на Україні!..“ але краще замовкнемо, бо далі в сій пісні йдуть зовсім неконсеквентні слова, вони можуть вразити національне почуття наших щиро народовських патріотів і релігійне почуття всього русько-українського народу... Н. С. Ж.

Збори радикальної групи В КРАКОВІ.

(Під сим заголовком ми получили з Кракова донісє, з просьбою тамонних наших товаришів, помістити єї в найблизчій н-рі „Народа“. Робимо се, хоть, правду кажучи, стаття виходить на Посланіє самих до себе. Від себе завважаємо, поки що, що ми не тільки не боронили і не боронимо товаришам писати для „Народа“ політичні та інші статі, а нераз просили їх за те і просимо, особливо шановних бесідників на краківських зборах. (Д. Михайла Драгоманова лишне було й просити, бо він і сам навіть надто писав для Галичан, тепер же він смертельно хорий). Ми будемо друкувати статі наших галицьких товаришів, не вважаючи на те, що „Народ“ від 2 літ є власне органом російських Українців, і вони ним тепер досить довольні. Та ми сумніваємось, чи навіть при жвавій

*) Коли хоче шан. Редакція „Буковини“, то можемо їй прислати цілий збірничок таких приказок, для друкування в „Неділі“ на науку міщанам і селянам.
Н. С. Ж.

праці гал. товаришів у „Народі“, він стане органом гал. радикальної партії, такої, яку собі уявляють краківські товариші. Справа реорганізації рад. партії далеко складніша, ніж думають ш. крак. товариші, і сам „Народ“ тут не допоможе як не пошкодив. Нам бачиться, що з „Народа“ буде надто, коли він і далі буде органом свободного обміну думок молодого поступової Русі-України, — органом самовиробу людей для організації дійсної радикальної партії, — мужиків, для праці для них і з ними. Нам бачиться, що остатнє вже доволі ясно всім товаришам. Боїмося, що-би й про новіші наші організації не говорено колись те-ж, що тепер про „Народ“. От напр. оснований товариство „Поступ“, та доси ніхто з товаришів не написав праці для него, а онісли готові сказати, що „Поступ“ не відповів цілі і треба буде его „реформувати“. А вся реформа, в головній мірі, у власній праці реформаторів. М. П.)

Дня 26. мая відбулися в Кракові приватні довірочні збори скликані по поводу послідних подій в радикальній партії.

По виборі президії, забрав перший голос т. Ев. Левіцький і в порозуміню с товаришами поставив слідуєче внесенє:

По перше просити редакцію „Народа“, щоби змінила цілковито напрям часописи, котра доси подобала більше на часопис літературну як політичну.

По друге, віднести письменно до виднійших літераторів рад. руху а іменю товаришів: Дра Франка, д. Драгоманова, В. Охримовича, Дра Даниловича, Дра Яросевича, Будзиновського, Ганкевича, Дра Трильовського і других, щоби в справах політичних присилали постійно свої статі і замітки — очевидно політичні — до поміщування в „Народі“.

З довшої промови т. Левіцького, котрею він мотивував отсі внесення подаємо лиш важнійші моменти.

„Народ“ — сказав бесідник — в посліднім часі утратив усякий інтерес не лиш для радикалів, але для публіки взагалі. Вину за се не можна класти лиш на рахунок редактора, бо ніякий редактор не може сам удержати часописи лишень своїми статями. До того треба доконечне, що-би люде, займаючі виднійше становище

в партії, відносилися до свого органу не апатично, але підпомагали его матеріально і морально.

С теперішнього стану „Народа“ виходить двояка втрата, передовсім та, що радикальні ідеї не мають, так сказати, вразу публічного і через те не розширюються в суспільности, по друге, що сама партія розбивається поволи на атоми, не маючи в собі тої спільної теоретичної основи, котраб поодиноких членів партії лучила в органічну цілість. Такі факти, як перехід деяких наших радикалів — не дурім себе — в польський соціалістичний табір — або веденє політики у декого другого на власну руку і після хвилевого успособлення, дадуться пояснити лиш тим, що поодинокі члени партії не мають спільної критерії задля оцінки фактів публічного життя, не мають почуття тої спільної сили моральної, котра наказує удержанє партійної карности і однодушної праці. Сему можна покласти кінець тільки через те, если „Народ“ стане напrawdę по змістови органом партії і через заміщуванє ріжних статей політичних викличе взаємну критику і дієкусію.

По Левіцькім забрав голос т. В. Филипович. Бесідник бачить головну хибу „Народа“ в тім, що він за цілий час свого істнованя не міг людем, котрі признаються до програми партії, пояснити усіх боків публічного життя. Часопись отся ніколи ясно не розібрала стосунку радикальної партії до партії соціалістичної. Богато є радикалів, що мають обі сі партії за одно, але є і такі, що уважають їх за дуже ріжні. Така неясність думок членів партії радикальної походить лишень з кепского редагованя „Народа“ і доводить до таких несподіванок у партії, як афера т. Турбацького з партією. По цілій сій афері можна було надіятися, що т. Турбацький перестане належати до партії радикальної, а стане в ряди соціалістів. Але знов вийшла неясність — т. Турбацький, що уважав злишнім на вічу у Винниках сказати мужикам про істнованє радикальної партії і єї заходи коло мужицтва — тепер дальше працює в партії. А таких несподіванок не повинно бути в партії добре з'організований, бо вони деморалізуючо впливають на членів партії. А як вже раз такі справи вийшли на світ, то обовязком „Народа“

булоби їх пояснити зі становища програми.

Т. В. Вітошинський звертає увагу зборів, що „Народ“ не є властиво органом партії, бо він, о скільки се бесідникови звісно, є приватною власністю д. Павлика. Потреба би отже в інтересі поставлених внесень, навязати пертракції з самим редактором, релятивно з представителями партії.

Т. В. Стефаник в довгій промові зазначає, що в міру упадку партії наставала що раз більша закрутенина з органами партії. С початку таким органом був „Народ“. Та д. Павлик врешті заявив, що часопись его, піддержувана Україною, не може виключно писати про справи рад. партії, а мусить давати надовсе місце Українцям, хоча сказано було, що радикали також найдуть місце в сій газеті. Фірма органу партійного передана була „Хліборобови“. С передачею сеї фірми виїшла якась комедія. Редактор „Хлібороба“ ніколи не поставив єї на газеті, а казав, що то всі знають, хто є „Хлібороб“, а випечатати „орган руско-української рад. партії“ уважав не політичним

„Хлібороб“ тепер так, якби внав, а на его місце виходить, дуже гарно редактований „Громадський Голос“. Та тільки знов виходить якась неясність в організації партії. Чому т. Будзиновський не взявся редагувати далі „Хлібороба“, як се було не в силу Дра Даниловича а оснував нову газету? Всеж таки „Хлібороб“ давнійша часопись і більше знакома мужикам а лиш треба було єї назад поставити на ноги. Як ще додамо прикличку д. Павлика з першим числом „Громадського Голосу“, де він не бере на себе жадної одвічальности за дальшу програму сеї часописи — то виїде ціла китиця неясностей, які партія представляє посторонньому чоловікови. Годі тепер рішити, до котрої з сих газет має партія претензію, як до свого органу, як рівнож годі рішити, відки єї газети мають право проговорювати, яко органи партії.

В липни минушого року порішили загальні збори радикалів, віддати провід партії і езекутиву повсякчасному зарядови головного політичного товар. рад. „Народ. Волі“ в Коломиї. Було отже завданєм а навіть моральним обовязком сего

заряду не тільки скликувати в важнійших хвилях наради товаришів — але також пильнувати, щоби в партії перевести відповідну організацію і одноцільність поступованя. Власне тому, по думці бесідника, головну вину за всі непорядки послідних часів, треба покласти на его рахунок.

Остаточнo ставить бесідник жадане, щоби обернутися зі всіми порушеними справами до Виділу „Народної Волі“ і зажадати, щоби по перше рішив справу, що до органу партійного, а по друге, щоби скликав як найскорше до Львова довірочні збори виднійших представителів партії в цілі єї зреорганізованя.

Т. Білінський докидає до сих численних заміток передбесідників свої уваги спеціяльно по адресу „Народа“. Бесідник недоволенний „Народом“ еще з інших причин. Нам треба газети — казав він — передовсім наукової, газети, що стоячи на висоті сучасного знаня, старалася в спосіб популярний а притім научний пояснювати публіці галицькій всі живі питання сусільної культури. Ми русини не можемо доси повеличатися такою часописею. С того боку вже такі поляки щасливійші; у них виходять поважні тижневики наукові, як Prawda, Przegląd tygodniowy, Ateneum і др., котрі сміло можна поставити побіч аналогічних видань європейських. Виравді мігби дехто вказати на „Жите і Слово“ та „Записки наукові“ тов. Шевченка. Однак оба тоті видавництва редактовані надто спеціяльно і несистематично, їм брак власне того, чого потреба нашої публіці а нашої публіці треба загального образования, треба взагалі європейского научного світогляду. В тім дусі власне повинен бути редактований „Народ“ і для того требаби жадати его переміни на часопись справді наукову.

Т. Левіцький констатує дуже характеристичний факт, що поміж бесідниками не знайшовся ані оден, котрийби взяв в оборону дотеперішнє веденє парті рад. Противно, кождий віднайшов усілякі хиби, зазначував найрізномороднійші промахи тактичні, а хиби тоті і промахи разом узяті показують, що властиво партія радикальна яко партія майже не існує, бо не можна о партії говорити там, де люде навіть не знають, чи мають який орган партійний, чи ні, а навіть і в тих часописях, котрі

тепер радикалами видаються, нема ані одноцільних поглядів політичних ані наукових статей, котріб хоч в спосіб теоретичний старалися прояснити відносини партії до інших партій в краю. Очевидно, що тепер потреба сей лихий стан за всяку ціну направити і то не взаїмними закидами, бо правду кажучи, в тій дезорганізації загальній ми всі по трохи винуваті. По думці бесідника, треба передовсім старатися, щоби всі ті замітки бесідників були як найборше переведені в жите. Тільки що до одного іменно, що до жаданя т. Білінського, щоби „Народ“ став виключно науковою часописню, бесідник думає, що для організації політичної партії треба передовсім часописи, котраби порушувала і пояснювала справи політичні. А що ті справи політичні повинні бути оброблювані не шаблонно і по газетарски, але в тоні безпристрасним і в спосіб науковий, на се бесідник вповні годиться. Вкінці жадає, щоби єго внесення разом із внесеннями других бесідників були зборами прийняті, бо не бачить між ними внутрішньої суперечности. Тількож передовсім налягає на переміну органу с. є. „Народа“ в такий спосіб, як се він назначив, бо се справа, котра вимагає сей час полагоди, між тим, коли організація партії вже з самих технічних причин не може бути так скоро переведена

В тім дусі промавляє також т. Стефанік. „Народ“ повинен займатися передовсім „злобою дня“, усіми пекучими питаннями сучасної політики. Наша публіка ще не доспіла до того, щоб могла користати в відповідний спосіб з видань чисто наукових. Її треба передовсім хапати за живе, за єї власні пекучі потреби і інтереси і ті інтереси публіки пояснювати с ширшого теоретичного становиска. Се може зробити тільки орган політичний, котрий хапаючися за інтереси поодиноких кругів і верстов суспільности, зможе в дорозі теоретичного оброблення виробити з них загальну теоретичну програму.

По т. Стефаніку забирали голос ще і другі товариші, однак дискусія обертала єя майже виключно коло питань та думок що їно порушених. Вкінці треба додати, що всі внесення зістали одноголосно прийняті а президії зборів припоручено, щоби як найскорше, з огляду на важність спра-

ви, сі внесення в відповідний спосіб полагодила.

В. Т.

Пророчий сон патріота.

(Посвята шан. Редакторові „Буковини“)

Що за диво, що за нове чудо!...

Перед світом, у святу неділю,

Вельми дивний сон мені приснився,

Що немов я опинився в Римі,

Там я бачив Колізей і Форум,

Капітолій і Тарпейську скелю,

Звідки давні римляне невдячні

В діл спихали чесних патріотів.

Та те все мене не вдовольнило,

Бо хто бачив Свято-юрські вежі,

Староруські Золоті Ворота, —

Що для нього Колізей і Форум,

Капітолій і Тарпейська круча?

Що нам римські цезарі і герої?

Таж прецінь і в нас князі бували!

Але далі: — Ватікан я бачив

І Отця Святого в Ватікані,

Але й то, панове, ще не диво,

То ж би навіть і у сні був сором

Бути в Римі тай не бачить пани!

Вище всіх червоних кардиналів

Він сидів у ясених білих шатах.

На подушці оксамитній долі

Спочивала золота пантофля.

Різних націй вірні католики

На колінах лізли до престолу

Цілувати золоту пантофлю,

Отже й я поліз у слід за ними —

Най же й Русин буде так як люде!

Річ святу поцілувавши тричі,

(Один час тому, що батько в плахті!)

Я поглянув ся на святе обличчя

І зненацька скамянів від дива, —

Хоч у сні ніщо нас не дивує,

Але ж то було всім дивам диво:

Я побачив руське обличчя

Римською тіарою вінчанне!

Боже мій! та я ж його так часто

Зустрівав у львівськім семінару!

Він пізнав мене і так промовив:
 „Повернися у свою країну,
 Понеси їй звістку благодатну,
 Що від нині кожний вірний Русин
 З ласки Бога станеться безгрішним,
 Тільки має всім властям коритись,
 „Нїсть бо власти, єже не отъ Бога,“
 (Тут я нишком усміхнувся, панове:
 Вже сього він міг би нас не вчити!)
 А хто хоче просто йти до раю
 І в вінці, як мученик, сіяти,
 Той повинен прочитати пильно
 Цілий річник „Руского Сіона“.
 (Тут, не знаю чи її признатись, браття,
 Защеміло трошки в мене серце.)
 Окрім того я заповідаю
 Вірним всім піти в поход хрестовий
 Проти всіх плюгавих, очайдушних
 Сіячів ворожих, бридких впливів,
 Іх нам треба нищить без пардону!
 Буде вам за сеє рай на небі,
 На землі ж — та поки що, се тайна“...
 Тут я крижем внав перед престолом
 Хтїв промовить щось, — але прокинувся
 І покликнув голосом великим:
 „Гей на Бога,! милі руські браття,
 Хоч би всім нам згинути судилося,
Мусим... мусим свого кардінала!
 А вже сам він дійде до престола.
 Вже ж бо сон мій не зовсім даремний,
 Бо казала так моя бабуса
 (То була сама народна мудрість):
 Сон, що сниться у неділю рано,
 Зроду-звіку не минає дарма.

Н. С. Ж.

Душпастирь?

СКОНФІСКОВАНО.

В справі відносин між „Ватрою“ і „Ак. Брацтвом“

ми получили від голови „Ватри“ д. Ярослава Грушкевича, ось яке „спростоване“.

В ч. 23 і 24 з р. 1894 „Народа“ була поміщена стаття т. Щурата п. з. „молоді лицеміри“, в котрій автор „рушивши купу всякої збираніці“, висипав єї на тов. „Ватра“. По-заяк стаття та є лиш факсверком, обчисленим на ефект, перемішана на пів з політикою, а від початку до кінця тягне ся одна провідна нитка „іронії“, то і не вартоб на неї відповідати, слиби не фальшиве в ній представленє двох справ, т. є. справи повстаня „Ватри“ і справи сполученя обох товариств. Хоч може за пізно пишу те спростоване, но воно є не задля теперішности, бож нині всі знають надто добре ситуацію, ніж щоб мали повірити т. Щуратови, але задля будучности.

Що до справи повстаня „Ватри“, то скажу. Всім звісно, що безпосередною причиною повстаня „Ватри“ було неприняте в члени „Брацтва“ кільканайцятьох товаришів; в наслідок того часть членів враз з непринятими зробила сецесию на загальних зборах в р. 1891 і внесла поданє до виділу о сейчасове приняте всіх товаришів, но поданє їх кинено до коша. Втогді не було іншого виходу, як закладати нове товариство. Сей поступок тогданього виділу „Брацтва“ дав лиш товчок до остаточного вибуху того, що вже кілька літ перед

тим варилося в „Брацтві“ де була запанувала нетолеранция думок, що не годились з поглядом більшости, а політика станула на першім пляні так, що члени підчас і по скінченю університету були нераз безневинно виставлені на всякі переслідованя. Опінія загалу звернулася тогді цілком природно против „Брацтва“, навіть декотрих радикалів (гл. Статю д. Павлика в „Народі“ з р. 1891), що не годились на такий спосіб ратованя партії, як то оправдувано той поступок; тим більше народовці почувались до обовязку підперти нове товариство, коли „Брацтво“ сталоє товариством партії, а перестало бути загально-руським; одже поміч в виді запомоги з „Просвіти“ і „Рускої Бесіди“ (взглядно хати), поставанє ся о запомогу з сойму, жертви в грошох або книжках ітд. не були жадною несподіванкою. — Одже неправдою є, що розрив наступив „лиш завдяки старших політичних діячів“ під впливом якоїсь інспірації з їх сторони; вправді т. Щурат не може собі того інакше пояснити, хоч сам признає, що ріжниці в поглядах підкріплені ділом можуть до то того довести, а сли я скажу, що таке підкріпленє ділом своїх поглядів було (найяркїйше з них само неприняте товаришів в члени), то думаю, що поясненє причини розриву буде достаточним для т. Щ. і він не буде потребувати відкривати аж якісь тайні інспірації. А тепер ще одно: сли Поляки підпирають з обовязку патріотичного „Czytelni-ю akademick-у“, Русини давнійше піддержували „Академічне Братство“, то скоро „Ватра“ переняла на себе ролю тогож, ставшись огнищем житя Русинів академіків, стали ю підпомагати; в тім нема нич дивного. Так непотрібно взяв ся т. Щ. доказувати те, чого ніхто не перечив.

Тепер що до справи консалідації. Як довго істнує „Ватра“, так довго тягнєсь і та справа. Почин вийшов від передвиборчих зборів „Брацтва“ в падолисті 1892 р.; заявили бо они через відпорушників виділови нашого товариства, що бажають погодитись з „Ватрою“, а за условіє кладуть основанє третого товариства. Було то в пів року по основаню „Ватри“, коли она почалась розвивати, а „Брацтво“ упадати, тож не було і мови о прийнятю того условія, щоби знищити ледво що збудованє і починати роботу на ново, особен-

но, що „Ватра“ переняла тоді на себе *de facto* ролю, як сказано, „Брацтва“. Тож виділ заявив ся одноголосно против розв'язання товариства або зміни назви, а за те згодив ся на прийняте всіх Братчиків в члени. В тиждень потім закомуніковали наші відпоручники тую ухвалу загальним зборам „Брацтва“ но ті тої послідної пропозиції навіть не хотіли прийняти до відомости; одже всякі пакта покінчилися. —

Минає півтора року. В лютім 1894 дає почин знов „Академічне Брацтво“, скликаючи на приватну нараду членів „Брацтва“, і декотрих з „Ватри“: говорили сяк і так, а потім розійшлися. Наслідком здаєсь тої наради було письмо до нашого виділу, в котрім запрошувано Ватран вписуватись в члени „Брацтва“. Письма такого не мож було брати навіть під обради, бо то було лиш запрошене звернене до членів, но позаяк справа сполучення обговорювалася вже приватно і розділ на два товариства давав ся відчувати чим раз більше, а до того повіяло в сфері політики духом консолідації, тож виділ рішив справу трактувати зовсім формально; тому звернув ся до виділу „Брацтва“, щоби тойже предложив віділові „Ватри“ ясно сформуловані внесення, котрі могли би бути донерва підставою нарад. На те не одержав виділ „Ватри“ прямої відповіді, лише в маю письмо з просьбою о виделегованне відпоручників для обговорення точок сполучення. Но виділ бачучи, що справа всіми вже була передискутована, а відпоручники і так нічого рішати не можуть, щоби справу прискорити, зажадав конкретної ухвали загальних зборів „Брацтва“ в тій справі. Позаяк відповідь не надходила, а справа дальше приватно торочилася, тож наші звичайні загальні збори в падолисті м. р. зажадали ще раз того самого, що виділ. На те прийшла незабаром формальна відповідь зборів „Брацтва“ : *лучимо ся яко „parēs cum paribus“*. В грудни же скликала „Ватра“ надзвичайні збори для обради над тою справою. Рішено, як звістно, більшістю голосів „Ватри“ не розв'язувати, але змінити назву і статут, сли „Брацтво“ на те згодить ся; збори бо вважали тоту дорогу за коротшу з огляду на те, що „Ватра“ матеріяльно добре стоїть, що в разі розв'язання майно її пропадає після статуту на єгипендію Шевченка, що зміна назви і статуту рівнаєсь новому това-

риству, при чім не треба тратити часу і труду на основане нового. Рівночасно же рішено змінити послідний параграф уставу, щоби майном могли збори розпоряджати — на те, щоби на будуче було менше перешкод. На те „Академічне Братство“ дало в лютім с. р. відновідь, що обстає при первітній ухвалі. На тім нині стоїть справа. — Одже неправдою є, що почин до сполученя дала „Ватра“; т. Щуратови хиба ходило о представлене справи так: що ось то самі починають, а потом зручно скручують всьому лоб, знаючи, що „Брацтво“ на їх условія не пристане, щоб відтак сказати: ми не винуваті, боємьо хотіли. Тут ще додам, що сли більшість „Ватран“ не хоче розвизувати свого товариства, то в тім нич дивного, бож їм прикро руйновати те, що має всякі условини до істнованя, а пускати ся на нове непевне. Я єсьм пересвідчений, що „Брацтво“ будучи на місці „Ватри“ ані не думало-би не тільки о розвизаню свого товариства, але навіть о жадній зміні, „Ватране“ же рішають ся змінити назву, а з часом може згодять ся розвизати своє товариство в ціли основаня третого, сли „Брацтво“ все буде обставати при своїм, бо добро загально-пародне стоїть више справи якоїсь партії. — Що до того же, що „новий розділ між старшими пародовцями зазначився новим розділом між молодшими“, то тото є чистою вигадкою т. Щурата, гадки бо суть поділені лише що до способу переведеня сполученя. Дальше неправдою є, начеб ухвала „Брацтва“ запала „в дусібажаш“ Ватран, хиба декотрих, але не всіх. Тут додам ще, що головню молодші члени „Ватри“ не годять ся на условія „Брацтва“, коли противно більшість старших годить ся — одже цілий той уступ статі т. Щурата про ролю якихсь „менерів“ є чистою інсинуацією не заслугоуючою навіть на відновідь.

Скажу лише на закінчене, що сівши на коника бляги політичної можна дійти до не знав яких заключень і ним як болотом обметати кого-небудь, однак власне в хвили, коли справа сполучення ведеться даліше, пускати статтю, що може причинитись лише до роз'ярення умів, а не до консолідації, показує недвозначно, по чийій стороні лицемірство.

Ярослав Ґрушкевич

В обороні „молодих“

передав мені д. Д. Лукіянович ось яку відповідь. Поміщаю сю відповідь з огляду на безпристрастність, та за певну частину єї не беру на себе ніякої відвічальности не то перед ширшою публікою, а й перед товаришами, навіть перед самим д. Лукіяновичем, і сумніваюся, чи за ту частину возьмуть на себе відвічальність хоть 2—3 „молоді“, — дарма, що д. Лукіянович говорить ніби то іменем їх усіх. Не вважаю потрібним відповідати на те, що д. Лукіянович говорить про мене, на підставі „правди“ і сплетень, нахаланих ним, відки попало, між инчим і з інтимних его розмов зо мною, ані на его догадки про мене, тим більше, що се вже чисто его фантазія. Скажу тільки, що я дійсно не хотів запросити мужиків на довірочний зїзд 15 декабрія 1894, а то тому, що я знав із гори, що всі наради зведуться на пусту говірку між інтелігентами — і так всо і вийшло, так що навіть селяне стали нас тим докоряти, і всі учасники вийшли с тим переконанем, що було би далеко краще, як би тих зборів зовсім не було. Ні про яку „історію з Сандуляком“ я не свідім. Для характеристики закидів, роблених мені д. Лукіяновичем, скажу тільки одно: сам д. Лукіянович аж надто добре знає, що з розпочатем „Народа“ на 1895 р. я мусів чекати на відповідь від Українців, від котрих залежить істнованє „Народа“...

Жестокіє у насъ права, господа!

М. Павлик.

„Може отся статя . . . і невдачі партії, на котрі вказує моя полеміка зі своїми і чужими допоможуть товаришам пізнати хиби партії і покласти єї на ноги.

Я тільки того й бажаю“.

(М. Павлик „Народ“ ч. 6. з 1895)

Але коли ті товариші не ожидаючи такої нагоди, як полеміка п. Павлика — в імя своїх поглядів і пересвѣдчень взяли ся до діла, через котре партія власне мала би піти в гору, треба їм — кинути колоду під ноги.

Такою колодою єст зараз отся статя, з котрої що іно навели ми кінцевий уступ, а в котрій п. Павлик завзято полемізує з т. Турбацким, п. Дашиньским і соц.-демокр. партією, а обкидає болотом і клеветами молодих радикалів.

Т. Турбацкий не має вже що боронитись, а відповімо ми в імени молодих радикалів і покажемо п. Павликови в чім він помилив ся.

Ми вперше чуємо, що він такий миролюбивий, бо до тепер він все з гори гримав на молодих. На становиску редактора „Народа“ в рр. 1891—1893 не хотів абсолютно толерувати певних поглядів, які заявляли в надсилавних до „Народа“ статях п. Будзиновский, Левіцкий, Охримович і Ганкевич, члени тоїж партії, котрої орган видавав п. Павлик, люде, котрі подали гадку зорганізования партії, бо старші, хоч робили багато, то служили чужим богам (польским соціалістам) як признає Павлик („Народ“ ч. 3—4 р. 1895) а не приймав тих статей власне за погляди в них висказані („то скрайні дурачества“ мовляв все п. Павл.). І се почитаємо єму за гріх, бо розумієсь, що редактор часописі дбає, щоб не містити матеріалу підлягаючого конфіскації, або справдішних дурниць, але не повинен цілій групі своїх товаришів відмавляти місця в часописі. П. Павл. се зробив і тоді добре було єму вислати молодих до агітації серед мужиків, добре єму тепер попірікати їх кар'єрою, бо він забув, що ще не давно говорив до молодих такі слова: „Постарайте ся (?) о легальне товариство, в котрого рамках можна би агітувати без нараження на процеса, то і я поїду на село“, — бо він забув, що від молодіжи повинно би ся жадати попри приготовляючі студії, власне публіцистичної праці.

Розумієсь, що своїм поступованем мусів п. П. викликати апатію, штрейк, перейхати в Коломию, а там заповняти „Народ“ всім, що навицнуло ся під руки і видавати его неточно

Своїє тактики п. П. не думав змінити, а навіть відкріс ся „молодих“. Коли Будзиновский надіслав з Відня заяву Віденьских радикалів („національної групи“) по угоді п. Романчука з рядом і Поляками, п. П. тої заяви не прийняв і заявив молодим, що они не радикали, а що найбільше радикальні народовці. Так знов по звістнім обіжнику Баденього прстив руско-католицк. попівства коли Е. Левіцкий прислав зміст резолюції через него на зборах Віденьских Русинів внесеної і тимиж зборами прийнятої до поміщення в „Народі“, п. Павлик по довгих клопотах, з того змісту (не повної резолюції навіть) вирвав одно реченє, перекру-

тив по своєму і подав се як доказ глупоти молодих радикалів поповичів-карієровичів!

Того п. П. не заперечить, а нам признаєть кожний, що блище для нас поіветво, чим Бадені, навіть зо становиска класової борби!

Тепер ми розкажемо коротко про важніші події з кінця 1894 р., а власне від переїзду п. П. у Львів.

Передовсім, як ми єго стягнули до Львова?

На зїзді партійнім 14. VII. 1894. рішено сьвяткувати ювілей Вп. проф. Драгоманова, а молодіж академічна на частих сходинах рішила і собі почити юбілянта, окремо. Але що в осени ми видали п. П. мало не що дня у Львові, одного разу заявили ми єму, що краще було б від партії сьвяткувати ювілей у Львові, і що в таким случаю молодіж прилучить ся до торжества партійного. П. Павлик признав правду всім нашим выводам, а вже кожний піїме, що при тім мусіла піти бесіда про загальні справи, про стан партії, „Народа“, „Хлібороба“ і т. д.

Ми виділи велику шкоду, що „Народ“ не виходить у центрі, ві Львові, а храмає в Коломийі на всі 4 ноги і ніхто з освічених Галичан не читає єго, хіба бібліографи, а п. П. жалував ся, що в Колом. перетяжений є роботою („знайшли коломийці старого дурня, котрий за них все робить“, казав він) — отже ми дораджували єму лишити „Хлібороба“ Даниловичу, бо той як довго видавав єго, то видавав точно і редагував незле, а „Народ“ перенести у Львів. О „групуваню“ не було бесіди, бо ще перед тим на той темат були довгі дискусії в академічних товариствах, а пишучий єі слова мав дуже навчаючу розмову з одним старшим сьвічним радикалом. Натмість говорилисьмо про співробітництво в „Народі“. Ну, і умови ми додержали: До пяти чисел пішло 6 наших статей, (з тих Будзиновского займає 8 печатних листів) а одну редактор відкинув.

У Львові молодіж витала п. П. взагалі прихильно, а кількох з нас було помічних при урядженю кватири; на підставі тої дрібниці, про котру згадувати не варто, він називає нас своїми „чолобійниками“. О, не! чолобійників ніколи не мав і не буде мати меж нами п. П., для нас взагалі не ма авторитетів, а вже найменше право має П. до таких претенсій. Коло чого мали ми ґрупуватись, бо ми і нині і все

ґрупуватись будемо коло ідеї, а що п. П. не спосібний, не кажу вже о проводі, але навіть до „колегіального веденя справ“ (до чого здихає в згаданій полеміці) — то показало ся в дуже короткім часі.

Зазначую два факти, що мали велике значінє для нашої партії, іменню віче 16. декабрия 1894 враз з ювілеєм і 15. декабрия зїїзд партійний. Віче, про котре Трильовский сказав: оно покаже, чи партія рад. має істнувати — то наша праця. День перед тим мав відбутися зїїзд радикалів „інтелігентних“ і селянських делегатів в цілі кріпщої організації і санації партії. Так рішено на нараді. Але п. П. не ціслав* мужикам приладжених нами, молодими „чолобійниками“ запросин. Про се дізнались ми аж в день зїїзду від Дра Триль., ся вість була для нас громом з неба, ми бачили, що з П. тра розвязатись. Скріпив у нас ту гадку сам зїїзд. П., що тепер (в своїй полемічній статі) пропонує зїїзд, на котрий би не прошено „стрічного поперечного“, казав на 15/12 запросити членів „Акад. Брацтва“ in согрого, позволив на присутність при нарадах людей не належавших до партії (укінчених богословів і т. д.) а стискав раменами, як др. Тр впер ся і сам виставляв легітимації для кількох мужиків, які навинули ся. (Чи маю розповісти історію з Сандуляком?) П. П. хотів мати хлопську партію без хлопів, нарікає-ж тепер, що до партії числять себе студенти. А далі отвираючи нараду, сказав п. П., що ми (львівс. рад.) „перерадили ся“ (!) і на порядок денний зїїзду поставили „завтрішний день“, а не „реорганізація партії“.

То був другий грім з ясного неба, бо ми о чімсь подібнім не знали. І щож далі? Почав з молодими воювати др. Данилович, „аби з нами вже раз покіньчити“, як казав. Хоч молоді заявили на разі против зміни програми, бесідник предложив зміну. Ніхто не скаже, що се все мало нас привязати до П., а він, якби памятав об тім всім не величав-би себе (в своїй статі) чеснотами, котрих не має, не робив би з себе мученика. Він покирував ще все так, що ніби то він вазнає свої блуди, яко провідника.

По вічу робота робила ся далі, але старші спочали на лаврах: „Народа“ вперто не видавав П., а ще гірше затав ся з „Хліборобом“

Данилов., хоч на нараді признали ему 50 левів з „агітаційного фонду“ на видавництво. Кільком мужикам, запрошеним до Львова, в редакцію „Народа“, в льокаль „Поступу“ п. Павл. казав співати пісні народні, бо він належить до комітету збираючого народні мелодії. — Справді! мужиків не було куда прихилити, як сам П. каже, не було ще у Львові Будзиновського, не було кому підписати статутів „Нар. Спіл.“*) Мужики перестали заходити в редакцію, а ми пересвідчилися, що за всяку ціну тра зірвати з П.

Прийшло ще до одного конфлікту по причині віча в Винниках. На нім окрім 3 мужиків з села Р., котрі вертаючи зо Львова задержались у В., були самі пів-пролетарі Винницькі, бо властители дуже малих, пів-до чвертьморгових загонів, котрі притім суть робітниками у фабриці тютюну. Правду сказати, присутні на вічу більше рації мають вступати до соц.-дем., як до радик., а наше *primus desiderium*, аби до соц.-дем. зорганізованих в руску групу. Если возьмемо на увагу наведену обставину, то в очах наших вина Турбацького маліє (закинемо ему лиш те, що він не думав про руску організацію), а маліє ще більше і тому, що П. на згаданім вічу присутній, міг і повинен був сказати всьо, чого не доповів Турб., а П. що? звів бучу велику у Львові доперва. Іменно скликав суд (*risum teneatis*) на Турб. Як форма візвання була сьмішна, так остаточно вийшла з того велика користь. На тій раді старі радикали признали перед нами круглу і цілковиту свою імпотенцію, признали, що доказом тої імпотенції єст також завішене „Хлібор.“ П. признав, що тепер нема радикальної часописі такими словами: „Вам засі до „Народа“, „Народ“ моя приватна власність, орган не для вас видаваний“, признали вкінці, що тра організації в нас кріпшої, що вся будучність в наших руках, а они навіть не чують в собі одвітної сили на то. Що до Турб. спеціально, то

*) Се ми на нараді у П а, ми самі молоді (іменно тов. Нов.) домагалися основи „Народи. Спіл.“ і т. д.; П. же на „зйізді парт.“ (15-12) питав присутних, отже посторонних, чи нам організуватись в той спосіб у львівським повіті. Триль і Данилов. накиннули на нас остро, стоючи за централізацією з осередком Коломия-Снятин, були противні товариству політичному, а з „спілкою“ казали „не спішитись“. Другий раз прийшла на порядок аж після того, як П. накинув ся на молодих в 3—4 ч. „Народа“. Так маєсь справа, а не так, як представив П. (в 6 ч. „Нар.“)

сказали ми, що наші заходи заложити руске соціал. товариство робітниче розбилися, коли в нашої партії (хоч у Львові) мертвота, навіть апатія, то для нас дуже тяжка тепер ситуація, повільніші з нас ще орієнтують ся, горячіші ідуть в соціал-демократи, в партію нам найсимпатичнішу і найблишну, та все такої в короткім часі ми конечно рішимо ся на щось самостійного, а Будзин. заявив ще, що у соц.-дем. заносить ся на прийняте нашої програми для агітації серед мужицтва, а нема підстав бояти ся від них кривди для інтересів національних, бо єст на то рада.

І справді ми рішили, щоб Турб., котрий вже вступив в соц.-дем і ми всі, котрі держимо ся на боці, домагали ся відрубної рускої організації, а рівночасно рішилисьмо заложити осібний орган для мужицтва, бо щось і соц.-дем. давали ся чути, що основують руску часопись, а надумують ся, чи віддати єї Будзиновському?

Так ми мусіли зробити. Бо П. вилімінував нас з „Нар.“, а саму часопись звів до того, що она стоїть на фонді, а не на предплатниках, сегорічне перше число він видав аж 13 з (!), неточно видаваного в Коломні „Хлібороба“ перемінив в теологічно-антіпопівський памфлет і наклонив єго через те до упадку (що і наступило небавом), а навіть мало не звів руху радикального на антіпопівський, котрий виціпляв і тримав-би ся лиш там, де пони-деруни. Ануж він зробить так і з „Громацким Голосом“, котрий основував в спілці з нами? ануж він одного поранка скаже: вам засі до „Гр. Гол.“!

Нам відразу прийшло на гадку, щоб новий наш орган віддати Будзиновському, котрий саме тоді осів у Львові. Отже кілька з нас пішло до Будзин. і умовилисьмо ся. Будзиновському ми віримо, він чоловік вільний від архаїзмів і шаблону, він зріє мало не в тих обставинах, що ми. А ще п. П. нарікає все на перетяжене роботою, зрозить кожного дня, що завісить „Народ“ і т. д., отже із тих чисто формальних причин годі було нам стояти при Павл. Обіцяючи П. поміч при „Гр. Гол.“ ми готовились відразу до борби з ним самим (а своєю дорогою не зналисьмо, чи Будз. осіде у Львові).

Тра було про всі наші пляни звістити

П-ви. Пішло нас трех і сповнилисьмо місію, але ми не жадали, аби П. віддавав Будз. „Гр. Гол.“, ми лиш заявили, що беремо назад свої приречення що до співробітництва з Павл., бо видаємо собі окремий орган. Почувши се Пав. питав нас: „А щож я зроблю з „Гром. Гол.“? Ми стискали раменами, а П. сам предложив нам взяти від него „Гром. Гол.“, коли ми рішучо заявили серед дуже горячих дискусій, що під ним безумовно не хочемо робити. Правда, говорило ся серед того і про руску часопись, яку хотіли видавати соц.-дем. і покликати Будз. на редактора (але, поясняємо, на конференції соц.-дем. не могли з нами вийти на чисту воду, а питане, чи Будзинов. редагуючи їх часопись в нашім дусі бувби для них можливий?), говорило ся, що грозить радикалам в той спосіб мати 4 мужичі часописі, але не могли ми грозити райтерадою в табір соц.-дем., то горячкові мрії П-а, бо чиж ми не є люде ідейі? чи монополі на ідейного, чесного радикала взяв П.? Га, можеби ми могли про те де що сказати, але се річ его совісти.

Отсе і ціла історія, Руська Громадо, отсе той нечесний поступок, котрого п П. не уміє назвати по імені, а за котрий одвічальність беремо ми також лиш на свою совість. А на дальші закиди П-ка відповімо, що ніхто не жадав щоб він св.іми грішми платив, чи ручив за „Гр. Гол.“, бо-ж у П. своїх грошей не ма, об тім і він гаразд знає, ми жадали грошей з фонду, іменно тих 50 л., котрі призначені були Данил. на „Хлібор.“ До того ми мали право бо „Гром. Гол.“ одинока радикальна часопись для людю, бо знаємо, що „Нар.“ виходить коштом фонду і скажемо ще, що так, як П-а, так і Б. звивали до редагованя люде з провінції, котрі виразно бажали, щоби нове видавництво було в его руках.

А п Пав не досить, що зрік ся видавництва в наші руки, він поблагословив нас на новий шлях своєю заявою, котру (тра се піднести!) редакція помістила без уваг, не так як П. що до кожної статі чіпає більші уваги, ніж ціла стаття. Але ся заява хибила ціли властивої бо не убива видавництва, і хоч на „Гр. Гол.“ не було магнетичного підпису П-ка, він розійшов ся і розходить ся, до него „до всеобщої нашої газети,“ як пишуть мужики, відносять ся селяне аж через „Просвіту“. Не п. П.

пінюв далі, він розмазавши без потребу цілу справу винницку, коли му за мало було лайки з Турб. він, котрий „любить горячі дискусії“ („Нар“ ч. 6. з. 95) накинувся на радикальну молодіж зглядом него нічим не провинившу, (а він зглядом нас?), порушив де-які справи, котрі між нами повинні були остати, а ще більше таких справ визвав у нашім одвіті, котрий ми написати мусіли, але не потребували закрашати острым тоном, то іронією. І справді, хто прочитає его статю у 6. Н. „Нар“ не буде знав, чо той чоловік хоче від нас. Ми взяли „Гр. Гол.“ від него обтяженого працями, здихаючого „до тривкіщих праць літературних“, плюючого на свою політику (я дамама неприятна во всёхъ отношеніяхъ), вопіючого, щоб ми на его місце клали когось другого а рівночасно мече на нас громи! Ага! бо ми не уміємо рускої бесіди (!) і ми шукаємо князів варягских, а фольклору не студіюємо Е, наш Охримович такой лучший фольклорист від П-а а впрочім шкода слів...

З нашої сторони сказано всео окрім пояснення нашого становиска до соц.-демократів. Всякому з самого „Народа“ вже відомо, що відносини радикалів до соц.-дем. були все дружні (збори і демонстрації, участь наших делегатів на їх конгресах, последнее віче радикальне...) не зважаючи на лайку Павл. Дашиньский, бо П. не радик., а Д не соц.-дем: партія.

Тепер-же, коли з одного боку близько (без участі, відомости, і проводу П-а) до завязаня рускої організації серед робітників, якої потребу П. лиш в сні почуває, а з другого знов боку соц.-дем. шукають за хлопом — тепер рішати ся важні справи. Ми серед робітників міських застали агітаторів соціялістичних, они серед хлопів нас, отже ми робітникам руским мусимо повторити те, що соц.-дем. доси говорили своїм, лиш взміцнимо у них прозябаючу вже досить сильно самосвідомість національну і аспірації до „Польщі людовой“ заступимо такимиж аспіраціями до Руси, а соц.-дем. повторять хлопови те, що ми доси говорили, если не хочуть против нам ставати, але скріпити селяньський рух і так ми будемо злучені і зєдинені силою факту. Вей-ж прочі пророцтва П а лишаємо часови, не тра сваритись за імя дітини еще не вродженої, як кажуть. А то тим більше, що спеціально за рускість бояти ся не

тра, ми переняті патріотизмом, не послабне сила нашого національного почуття, і не грозить від соц-дем. кривда рус-укр. ідеї, бо ми паралельною працею стояти будемо в рівновазі, а навіть п'ястуками скоротимо задовгі претенсії.

З вини П-а Даш. ставить на одну сторону нас поруч з Турб. на другу Па, а П. навіть перескок Турб. виступ Будз. з „Гр. Гол.“ і наші нечесні вчинки ставить побіч себе і хоч тих фактів не бере явно, як причини і наслідку, то й не трактує, як щось віддільного а навіть дозволяє собі видумувати, що ми грозили йти в слід Турб. Але сам Т. явно і публично запротестував против того в „Силі“ і хоч Тур-му Даш. дасть ще дві апробати, то ми з Тур. не згодимось під іншими умовами хіба так, що він буде враз з нами працював над переведенням організації руских робітників, а если він тоді вже не стане працювати ісключно серед руск. робітників, то ми його зовсім вирікаємося і його будемо вважати зрадником. Тепер ми за зле беремо ему за його виступ у Коломиї на 1 мая. Там він поїхав, яко делегат соц. дем-ів а Львів лишив без рускої промови послі того як на зборах перед $\frac{1}{5}$ з рускою бесідою в „Gwiazd-i“ виступив і руским словом до святкування 1-го мая вживав. Независимі підсудують нам гадку, що его нарочком вислали, що якомусь робітникови Козакевич заборонив промовити по руски, але ми гордимось низькими підозріннями, так як сами независимими, тількиж Френкель толковав нам, що крім Турб. ніхто не хотів йїхати зі Львова, бо то свято, фестин і т. д. Не хотів? А де загальне добро, а де карність партії, котрою величається панове соц-дем? Ви післали і до Колом. і до Перемишля людей ледве перед місяцем приставших до вашої партії; не завидувати вам такту! До того руські бесіди на зборах лежать в інтересі соц-дем., бо вже не довго дадуться русини використовувати в польских організаціях. Та не в тім ще діло, Турб. промавляв в Коломиї по польски послухавши ради Даниловича, так само, як і Мартович в Коломиї (також за радою Данилов). а Трильовский sua sponte зробив з своєї бесіди в Станіславові halb Mensch, halb Fisch, виголосив єї на пів по польски, на пів по руски. (Так роблять польські шляхтичі стараючи ся о руский мандат.) В Коломиї говорив Данил. по

руски (Цетербавм по німецки) отже не було кому польскої бесіди сказати толькують нам. А чи про рускі бесіди дбали соц-дем. коли небудь, хочби і на 1 мая с. р. у Львові? На то нічо не сказав п П. в 7 ч. „Народа“.

Та чи все, що сгало ся, все написане нами і П. ом значить, що в нашій партії роздор чи навіть роздвоєне? Ніколи! Павлик і блягирська преса таке розголосили. Ми вважаємо рад. партію одноцільною, хоч П. хоче робити сецесію. Ми не хочемо „его навіть яко робітника серед себе“, каже він. То не правдиве, ми маємо по уха его проводу, але і до волі вільного місця в Гром Гол., чи при практичній роботі. Ну, від „Нар.“ іменно від безплатної технічної помочі і писання ми відсунулись по звійній заяві, що часопись власність приватна. Та все разом взяте не перешкаджає П-и сповідатись перед Даш., що він молодих від 3 літ вже наганяє до самостійної праці, він, котрий тепер кидає колоду під ноги таким ворогованєм на наш орган самостійний, він, котрий не хотів ніколи при „Нар.“ мати сотрудника з молодих іменно Б-го коли О х р и м о в. зрікся свого сотрудництва, а вжеж повинні бути і молоді заступлені в „Народі“ а ще казав нам: „Ви не видаєте ані одного Н. „Гром. Гол.“, бо не маєте понятя о техніці днєвникарській“ Ми початого діла не кинемо, рук не заложимо, від нашої програми не відступимо, а все, що зайшло серед нас, зміну тактики, зміну проводира і т. д. уважаємо за конечну і користну еволюцію і спокійно глядимо в гороскоп, навіть в такій важній хвили як сподіване зближене до соц-демокр.

А сею статею, думаємо очищена радикальна молодіж від Павлико вих інсинуацій перед тими до к-го він своєю хитро обдуману річ адресував. О, бо між вершами і між словами в его статі тра ще вміти вичитати: я все двигаю на плечи, я галицький Геракл, молоді то сволоч, лиш мені вірити можна братя з Закардону! Він же навіть не хотів в „Народі“ містити сего одвіта „за торічний сніг будемо лаятись“ казав, а між тим на провінції витали нас таким бог дай здоров: Ви соц-демокр. ви молоді прете руский нарід в польскі маси. Не говоримо про стійність повисених слів, але они оперті були на личній інформації від п. П. котрий, як видно продовжає свою лайку позашпальтами „Народа“. Нашого одвіта прийняти

не хотів, а за такеж скаржить ся на „Robotnika“ (в своїй полеміці), алеж „Нар“ є на те, щоб в нім обговорювались власне порушені справи. а Robot. для своїх читачів подавав би полеміку п П. з Дашиньского „брехнями“, яко щось дуже невідповідного!

Umkehren! Коли П. збурих оногди ставлені твердині козмополітичні, то мабуть приста- не до нас „національної групи“ яко робітник-товариш, ддятого і заявляємо, що се послідне слово наше. Більше безумовно не будемо з ним полемізувати, бо вже ту розказали ми всю правду і саму тільки правду!....

Денис Лукіянович.

Ще увага. Я надрукував повищу відпо- відь точ-у-точ, навіть із помилками, котрих я боявся поправити і через котрі в деяких місцях відповіді просто нема змислу. Відповідь я надрукував зараз як тільки получив руко- пись, слова ж про „торічний сніг“ я казав (не Лукіяновичеві) ще, не бачивши рукописі, готовий забути й промахи самого д. Лукіяно- вича. Та остаточно я сам сказав д. Лукіяно- вичеві, щоби статтю написав і передав мені. Як бачите, д. Лукіянович бере мені за зле і те, чого не вийшло. М. П.

В справі Тишківцевої читальні

пише нам др. Михайло Дорундяк, адвокат із Борщев:

„В числі 8 „Народа“ р. 1⁹95 в „дописи з Городенщини,“ написаній через пана Ол. К. Е, єсть меже іншими подано, що підчас властивої часті офіційальної відбувшого ся збору в селі Тишківцях „почтено основателя читальні Дра Дорундяка і рішено зложити єму подяку за ла- скаву пам'ять і прислане 6 корон на читальню“. Позаяк дописователі і гість збору був очеви- дно зле інформований, тож простую власне наведений уступ з єго дописи в той спосіб, що ніяк мені не належить ся почесь, будьто би я був основателем читальні в Тишківцях; про- тивно, колим до Городенщини був прийшов, заставем читальню уже в розцвіті. Буваючи рік річно на загальних зборах того вельми ді- яльного і позиточного товариства перед трема літами з ініціативи панни Ольги Ш. і на єї за- зив, промовивем до зібраних читальників, що би они збудовали собі власну хату для читаль-

ні, де би крім того товариства могли місти- тись також каса громадска, шпихлер, склеп і т д. Ог єе була моя ціла робота а читальники взя- ли ся за діло і екладки на тую ціль що року випливали“.

Свобідні віча в Австрії.

Всякий, хто прочитає повищий заголовок, певне зачудуєся, що такі чудеса як віча без комісарів і всяких урядових формальностей, бу- вають у нашій поліційній державі. А про те воно чиста правда: такі віча почали відбувати- ся, і то навіть у нашій преполіційній Галичині — у Львові, на подвір'ю школи ім. Конарекго (ул. Льва Сапєги 55). То — прощанє с тими селянами що вибираються в Бразілію. Комітет Товариства ім. св. Рафаїла що опікуєся долею емігруючих за час усеї дороги і безперечно кладе тим чималі заслуги, — зробив, на свою похвалу, так, що устроєє для емігруючих не- мов публичне прощанє з країною, на котре за- прошує представителів пресси. На остатнім таким прощаню (другім із черги) 29. мая с. р мали нагоду бути й ми. Перше ми оглянули емігруючих у саях і на коритарях. Роспучний вид: Від стареньких людей до маленьких ді- тей — усе в якімсь незвичайнім настрою: малі діти плачуть, матері поплакують за ними, а муцини сумні-сумні, як чорна хмара. З дея- кими Русинами ми вєпіли поговорити. Один старенький чоловік, бючися в груди, подав нам, за вєіх, головну причину того роспучного кро- ку наших селян: най там, — каже, — буде, що буде, але там ми бодай не будемо бачити тих, що тут нами помітають. І до таких то людей узялися промовляти різні інтелігенти, — тільки ті, що належать до комітету. Говорив польський кс. Малярський, досить до речі і дос- тойно, — та зараз другий пан, д. Сокальський почав свою промову так: Ви, мовляв, сини єєї землі і я син єї, але ви лихі сини, а я добрий, бо не йду в Бразілію, а хочу тут свої кости зложити, — а павок той ситенький собі — видко, що не зле маєєя... Представителі пресси і інчі інтелігентні люде просто були обурені на такий спосіб трактованя нещасних людей, по адресу єго синалися трохи не в голос зов- сім нелестні слова, а у селян на лиці видно було недобрий усміх. Далі п. Сокальський то- рочив про відносини в дорозі і в далекій кра- їні, та так нудно, не до речі і непопулярно, що єго мало хто з селян міг розуміти, тим

більше, що він, як і попередний бесідник, говорив по польски, а по такому зібрані, хоть в більшій частині латинського обряду, очевидно мало розуміли. Незвичайний рух і оживлене повстало, коли зібрані почули руске слово. На жаль, то говорив тільки о. Бобрович, котрий те-ж зібраним не сказав нічого, окрім звичайних церковно-патріотичних фраз, що майже так само вражали селян, як слова д. Сокальського, а промова о. Бобровича була тим менше мила, що він гворив з церковно-польського погляду, з погляду крайнього уніята. О. Бобрович, — як усякий рутенець, — не витерпів і став писуватися ще й польською промовою — ніби до Поляків між селянами, — і ся половина его промови робила на нас вражінє просто комедіянтства: о. Бобрович з незвичайним патосом гримав на своїх слухачів за те, що їх еміграція не те, що еміграція уніятів на Сибір, яку він бачив перед 20 роками! Нарешті о. Бобрович покропив зібраних св. водою і велів їм роздати образок *Matki Boskiej Częstochowskiej*.

Так скінчилося те публичне прощанє. Богато слів, але мало дійсно потрібних і людських. Бесідники очевидно не в стані вдуматися і вчутися в стан нещасних емігруючих і мучать їх без потреби публично. Звісно, не те було би, як би на тих прощаннях вільно було виступати оесвіченим бесідникам, тай самі селяне могли би дещо сказати, на прощанє, своїм ситим крайнам, — та ба, в нашій Австрії не мають волі слова навіть емігруючі, над котрими наші власти не мають уже ніякого права. Волю слова на австрійсько-галицьких „свобідних вічах“ мають тільки люди патентовані, тай серед патентованих не всі мають однаке право, бо як ми дізналися, щирішим Русинам, навіть священникам, комітет не дозволяє промовляти.

Мусимо зрештою піднести, що бесідники, особливо кс. Малайський, обходилися тут чемно: завше підносили, що між зібраними є й Русини, і що й вони повинні в далекій країні лишитися тим, чим були тут, т. є. Русинами. Але й кс. Малайський не ветерієся, щоби не заявити, що тут... *polska ziemia*. Загал Русинів повинен рішучо домагатися, щоби до комітету належало більше Русинів і щоби на прощаннях було більше руских промов, бо емігрують люди з самої східної Галичини, значить переважно Русини. Треба те ж, щоби на ті прощання точно являлися представителі усіх руских часописів, та потім кричали в користь емігруючих. Опроче треба сказати, що певні львівські Русини досить интересуються долею емігруючих:

роздають їм, на дорогу, букварі і т. и. Та треба конче, щоби й з емігруючими йїхали інтелігентні Русини, бодай на час, а се тим лекше, що інтелігентних проводирів, товариство св. Рафаїла везе на свій кошт туди і назад. Конче треба комусь інтелігентному організувати там Русинів, а не допускати їх або до розсипу, або до пропаду в організаціях під проводом польських кеьондзів, між котрими мало може бути справедливих для рускої народности. Всіми ж силами треба старатися, щоби емігранти наші все стикалися бодай з інтелігентними кругами в Галичині.

Експедиції в Бразилію відбуваються зі Львова що місяць... М. П

Житє і Слово

книжка III. за май і юнь. — Зміст:

стор.

З чужих квітників:

Із Ізмарагда XI—XXX.	321—326
Із слов. нар. епіки. IV. Зрада жінки	
Груя Новаченка.	326—333
Із Детлева Мілленкрона. I. Покійниці	333—334
П. Голова св. Івана	334—336
Матеріали і замітки до історії життя і слова на Україні, подає М. Драгоманов	336—351
Кам'яна душа, драма в 1. дії Ів. Франка.	352—368
З уст народа. А. Пісні.	
X. Іван і Маріяна.	369—272
B. Легенди	
30. Про грім і блискавку (параллеля)	372
33. Чому у жінок довге волосє.	373
34. Вандрівка до неба	373—374
35. Табака і тютюн.	374—375
B. Казки	
9. Про царівну, з котрою батько хотів женити ся	375—477
10. Царівна Оліяна.	377—381
Г. Повелли і фабліо	
12. Чоловік між трьома жінками	391—384
Д. Міти і вірування	
18. Навки.	384
19. Не ходить ся прясти без посєвіту в хаті	384—335
20. Сила цибулі і чеснику	385—386
21. Дитина зиму зїїла	386
22. Як окомон з чортом на рушниці поміняв ся.	396
Знадоби для пізнання нар. звичайів і поглядів правних Вол. Охримовича II—XV.	397—401
Основи суспільности, повість Ів. Франка	401—415
Шаг-намє, перекл. Хв. Кримського I—IV.	416—429
Літературні стремління гал. Русинів, Ів. Заневича.	430—461
Матеріали і уваги до історії австроруського відродження	
V. Зразок угроруського москро- і мадарофільства з поч. XIX в.	461—465
VI. Григорій Таркович, Ів. Ом. Ле-	

вінького	465—466
VII. Історичний момент 19. марта 1848	
р. К. Н. Устияновича	467
VIII. Руська мова серед молодіжні гімн.	
в 50-тих роках К. Н. Устияновича	467—468
IX. Незвісний віршик Л. Данкевича	468—469
Із старих рукописів	
VII. Зразок релігійної сатири: несій	
піст	469—473
Критика і бібліографія:	
XVII. Апокріф о Адамі	44—476
XVIII. Старохристиянська література	476—479
XIX. Уклінна просьба	479—480
Хроніка (Lud, Квестіонар)	480

Редакція пише:

І знов приходить ся нам пригадати ся Впов. Громаді. Кінчаючи III том „Житя і Слова“ можемо з спокійною совістю сказати, що задачу свою сповнюємо як можемо і вміємо найліпше. Упевнюють нас в тім голоси оцінки таких компетентних людей, як д-р Мурко (Archiv für Slav. Philologie), д-р Полівка в Празі і др. На жаль, ми мусимо сконстатувати, що в міру як наша часопис розвиває ся до багатства і добору змісту, заінтересована галицько-руської громада зменшує ся, число передплатників маліє. Повторяє ся те саме явище, котре ми мали сумну нагоду сконстатувати вже нераз: наша громада спосібна тільки до хвиливого розбудження, котре швидко втахає мов солом'яний огонь. Закінчивши перший рік видання „Житя і Слова“ з значним як на наші засоби дефіцитом, ми мали надію, що наша праця таки протрє собі дорогу, що в другім році зміст нашої часописи зацікавить більшу громаду читачів. Тимчасом виходить не так, бо в міру того, як до нас пригортає ся чим раз більше число співробітників, як в редакційній теці збирає ся чим раз більше займаючих матеріалів і важких праць наукових, читачі чим раз більше починають відступати нас. Очевидна річ, що коли так далі піде, то ми, не маючи ні відки підмоги матеріальної і не можучи числити зовсім на пренумератів із за кордону, де нашої часописи не пускають, будемо змушені з кінцем року залишити дальше видаване „Житя і Слова“, котре вкладає на нас масу праці а в додатку вимагає з нашого боку дуже великих жертв грошових. Певна річ, часи тепер тяжкі, та годіж знов ждати ліпших нічого не роблячи, не вчачись, не розвиваючись, бо так і до кінця віку нічого не дождеш ся. При тім здавалось би, що число 350—400 пренумерантів, потрібне на удержане нашої часописи, не таке знов страшно велике, щоб і при нинішніх тяжких часах Галицька Русь не могла на него стягнути ся.

В другім півроці нашої часописи помістимо між іншим другу часть (цілу) романа „Основи суспільности“, дальшу главу праці Ів. Заневича, в котрій перший раз, на підставі багатого рукописного і офіціального матеріалу представлена буде історія панщини в Галичині аж до апр. 1848 р., дальші розділи Фірдовсієвої Шагнаме в перекладі Хв. Кримського, статі М. Верна „Історія Жидів“ і „Житє Ісуса Христа“, переклад Софоклевого Едіпа в Колоні, дальші части спостережень В. Охримовича над правними звичаями і поглядами Верховинців, працю о. М. Зубрицького про село Кондратів, ряд оригінальних поезій наших і українських поетів, поему М. Попеля, „Русин на празнику“ і т. і. Нові пренумеранти

можуть ще одержати всі вишновні доси томи „Житя і Слова“ по ціні склеповій, чи то брошуровані, чи в оправі. Житє і Слово виходить 10-аркушовими книжками раз на 2 місяці. Передплата виносить в Австрії 5 гульд., у Росії 10 рублів. Ціна поодинокі книжки з пересилкою 1 гульд. (рублі).

Адрес редакції і адміністрації: Львів, ул. Глубока, 7

Вийшла:

Жіноча Бібліотека

Видає Наталія Кобринська. — Книжка 2.

Наша Доля. Збірник праць різних авторів. Ціна (50 кр.) 1 корона. У Львові, 1895. З Друкарні Наукового Товариства ім Шевченка- 8^о, ст. 108.

Зміст: Стремління жіночого руху, Н. Кобринської.

Виписки з „Позиченої Кобзи“ П. Куліша. Забісована дівчина, оповіданє Ганни Барвінок.

Дещо про сільські охоронки, Марії Рєваковичи.

Охоронки, Марії Нагірної.

Антігона Софокля, відчит Ольги Озаркевичевої.

З народних уст (1. Сирітка, 2. про невістку і свекруху — переказала Марія Бодлак із Должки, п. Долина. 3. З жидівського, перевела Рахеля К.)

Літературні замітки, Дра Дам'яна М. (E Zola „Lourdes“, Journal des Goncourt Memoires de la vie litteraire, Knut Hansum „Neue Erde“, August Strindberg „Die Beichte eines Thoren“, Ola Hansum „Alltagsfrauen“, Адольф Дигасінський „Garsta“)

Рух жіночих товариств (Клуб Русинок у Львові, Герміни Шухевичевої, Руский жіночий кружок в Коломі Францішки Кобринської, Товариство руских жінок в Станіславові, Жіноче Товариство в Городенці, Н. Н., Товариство виробу риз церковних в Самборі, Товариство Руских жінок на Буковині і виводи з усього Нат. Кобринської.)

Слівце про перший випуск „Жіночої Доли“ Обертатися до Н. Кобринської в Волехові.

Універсальна Бібліотека

Вип. II ч 5-6.

Новелі Дениса Лукіяновича.

(З бі днівника Ганнина Подорож З міського бруку.) Львів, з друк. Інст Ставроп. 8^о, ст. 87. Ціна, бачиться, 40 кр.

В першій випуску Унів. Бібліот. ч. 1-4 була відбитка з „Народа“ статі В. Будзиновського Про хлопську посілість у Галичині.

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця
і коштує за рік:
4 гультени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українська радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
ул. Коперніка 26,
вхід
задиними сходами.
(Oesterreich Gal-
zien, Lemberg, ul.
Kopernika 26.)

До еміграції нової ери.

В останньому числі „Буковини“ помістила „новоєрська“ редакція статтю, в котрій подає деякі вирізки з моєї „Еміграції нової ери“, промовчуючи однак зовсім факти, на котрих стаття тота оснований. Як звісно, в названій „еміграції“ — і то, додаю, на основі інформацій від чоловіка дуже компетентного — показано, що переносини „нової ери“ на Буковину відбулися in usum галицьких поляків, котрі не хотючи поправи відносин національних на користь Русинів галицьких, порішили заплатити новоєристів чужим коштом, коштом Румунів на Буковині) Звідси пояснюється, чому центр „нової ери“ переніс ся зі Львова до Черновців.

З того, що новоєрський орган, хоч читав мою статтю, її головної основи не заперечив ані навіть не доторкнувся, виходить, що мої інформації були зовсім правдиві і треба погратувувати, що у здеморалізованих впрочім політично новоєристів знайшлося хоч тільки совістности, що не зважились по блягерски наших слів запротестувати... Впрочім правдивість моєї статі посвідчують також інші факти; факт, що підчас розправи бюджетової промовляв виключно Романчук contra а з новоєристів ніхто навіть не замельдувався до слова; що п. Барвінський починає виступати против шляхти польської (дивіть нр. его статтю о партії ново-жидівській) та лучиться з опозицією ант-коаліційною (диви „Дѣло“ з 30 чи 31-ого мая с. р.), а також і те, що п. Телішевський дав підпис посл. Дінавльому на его внесення. Яка з того всего наука? Наука така що одинокі роля новоєристів галицьких зводиться виключно до побивання руских кандидатів опози-

ційних без ніяких користних цілей для Галичан і що час навіть прихильникам „нової ери“ зрозуміти, в чім лежить інтерес галицьких Русинів в теперішню пору. Двох думок не може тут бути лиш одна: перевести усім як оден муж виключно руских кандидатів у сойм при найблизших виборах!! Для Буковини суть чейже мандати буковинські!...

А тепер іще одно.

„Буковина“ покликуюся в дечім на мене і т. Охримовича, щоб показати слушність своєї політики. Отже заявляю, що в тім лежить велике непорозуміння. Ми признаємо рацію „нової ери“ о скільки безглузді впрочім напасти „Дѣла“ — воно доси не знайшло ліпших аргументів як приміром такі „політика новоєристів несимпатична“ або „новоєрщина не згідна з достоїнством народу“ і т. і. — скорше можуть пошкодити опозиції, між їй помогчи. Зі свого боку скажемо, що на тепер ми радикали єємо одні, котрі принципіально противимося „новій ері“ і то з причин не виключно суспільних, але чисто народних. Се постараємо ся поруч із критикою наших партій і нашої політики рускої в загалі — показати в найблизшій нумері „Народа“.

Хома

„Przedświt“ тішиться!

Последний нумер „Przedświt'у“ приніс нам цікаву звістку, що проводирі патріотичної групи соціал-демократів польських почувли у своїм серці велику радість з okazji последних подій в нашій радикальній партії. „Przedświt“ тішиться, що с переходом деяких радикалів під коменду

¹⁾ Навіть не своїм, як видко з їх останньої оборони польського слова в Чернівцях

польського соціально-демократичного „komitetu krajowego“ здобуто першу „пляцуфку“, по котрій можна надіятися, що причиниться вона до „розновіщення“ їх „засад“ на Русі. В газетах пераз лучається нам читати, що соціалізм здобуває собі ґрунт с кожним днем між всілякими націями; коли не помиляємось, то в остатнім часі навіть в Австралії і Африці виринули прозеліти соціалістичної доктрини. Але о тім розширюваню принципів соціалістичних не знайдете звісток в „Przedświcie“. За теж перша „пляцуфка“ на Русі кидає патріотичних агітаторів польських в правдиву екстазу. Для нас факт се зрозумілий і ми певно не тратилиб місця в Народі на его пояснюване, колиб не деякі побічні обставини, котрі змушують нас приглянутися радості „Przedświtu“ з близька, бо радість его мусить мати якісь свої спеціальні причини, котрі все таки pro futuro варто нашим товаришам роз'яснити.

Читателям вже звісно, а може навіть надто добре звісно, що кількох радикалів попало в соціально-демократичний польський табір. Факт сам собою маловажний; Поляки все і всюди знають і знали притягати у свій бік наших людей; кілька ласкавих слів, похвали в роді „які ви розумні“, „ваша стаття о аграрних справах знаменита“, „ви одні можете щось написати о еміґрації“, „ми глупі в справах хлопських — ваше діло нам о сих справах пояснити“ і т. д. і т. д. роблять нашого рутенця дуже делікатним і він — особливо коли не вишколений політично — даєся легко приманити до таких акцій, котрі можуть принести необчислиму втрату для нашого народу, а навіть може і для радикалізму спеціально. Несчастє наших людей в тім, що всякі слова беруть вони quo ad verbum, не вмючи в тих словах дочитатися їх властивого зміслу, утаєних цілей і дійсних замірів і тому даються легко повести на дорогу, на котру вони певне не вступилиб, колиб вміли на факти політичні

дивитися с певною дозою критики і ко-
нечного в таких случаях пессімізму.

Тим товаришам хочемо дещо з нашої
обсервації подати яко memento до при-
хильної відомости

У всяких партіях політичних треба
відріжнити теорії, голошені так сказати pro
foro externo — від дальших цілей, котрі
знають і розуміють тільки проводирі пар-
тії свідомі свого поступованя. Єсть се ак-
сіомом, що ніколи і нігде в світі не ка-
жеся пересічним членам партії о дійсних
зaduшевних бажаннях. До агітації уживає-
ся средств виключно таких, котрі суть
справді спосібні порушити загал, індефе-
рентну і несвідому масу. Тут треба витяг-
нути лиш поодинокі жадання конкретні,
такі, котрі для маси суть зрозумілі і мо-
жуть потягнути єї до боротьби політичної.
Але роз'яснити тії масі всі консеквенції
політичної роботи, сказати їй всі цілі, до
котрих вона йде і зайти може — се не
голсється публично, тим більше, що маса
не моглаб їх навіть зрозуміти. Таким спо-
собом буває, що іншою єсть правда голо-
шена на вні серед публики, а іншою тота,
котра остаєся тайною, тайною, що поку-
тує в замкнених кабінетах проводирів пар-
тійних

Соціальна демократія має також такі
дві правди, одну, котру в різних формах
голосить на всяких зборах і по часописях
партійних, другу, котру розуміють вик-
лючно єї проводирі.

Перша — призначена для публики со-
ціально демократичної — се звівний прин-
цип класовий. Річ представляєся дуже ко-
ротно Історія люцкості — є механізмом,
котрого колісцята всякий дурень порозу-
міти потрафить. Говорять виправді люде о
цівілізації, о міліонових здобутках мисли
люцкої, о повільнім ході культури котра
вироблює різні типи народні о різних
ступенях цівілізаційних, говорять в кінци
о тій повільній еволюції, котра не дається
перескочити одним скоком, але консеквен-

тим ходом законів природних перетворює поодинокі групи: класи і цілі суспільності ведучи їх від примітивного стану дикості, до стану справдженного знання і освіти. З пункту соціально-демократичного річ представляється далєко лекше. Ї собі чотири класи — так менче більше, як на залізницях пруских — і класи тоті порядком арифметичним приходять до значіння та перетворюють всю суспільність на свій лад. Класи тоті суть соціальним, немов суб'єктивним людським виразом перетворюючихся форм продукції і єї виміни, форм, що ростуть самі собою в спосіб чисто механічний. Власне в теперішню пору приходить черга на стан четвертий, котрий пильнуючи виключно своїх економічних інтересів — інтересів, що одні становлять основу людської історії — мусить довести до цілковитої переміни вселюдських порядків. Мимовільно питаємося, чим суть всі інші сторони людського життя? На се відповідають нам соціал-демократи менше більше таким способом. Ідеї, вірування, почуте національне і т. д. — се акциденци другого значіння. Ідучи за Марксом, котрий порівняв всю цивілізаційну сторону життя людського до такої ж самої механічної продукції як пр. продукowane сукна, можна сказати, що ідеї, змагання думки людської, соціальні і культурні почуття суть немов убранем, в котре драпіруються поодинокі класи суспільні відповідно до своєї економічної конструкції. Консеквентно кажуть тому теоретики — що соціал-демократію не інтересує ні народність та поняття національні, ні всі інші витвори ідеологічні та суспільні, котрі приносить з собою цивілізація; вистарчить змінити форми економічні а зміняться вони самі собою так як змінюєся крій убрання зі зростом чоловіка. Тому то соціал-демократи — *pro foro externo* — говорять виключно о інтересах класових, а все інше лишают на боці.

Так виглядає теорія соціально-демократична голошена на вні перед робітниц-

кою публікою.

А в замкнених кабінетах проводирів? Там річ представляєся трохи інакше. Там розуміють одно — сею велику правду, котру треба завдячити Марксові і так зв. научному соціалізмові, — що непросвічену масу можна потягнути в сферу ідеальних змагань тільки на шнурку єї щоденних інтересів — і то навіть тільки таких, котрі самою тенденцією свого механічного розвою можуть помочи їх цілковитому зрозумінню. Тому то штрайк о підвишенє платні, агітація за зменшенем робучого дня і такі інші подібні річи — се одинокі моменти, коло котрих обертаєся агітація соціально-демократична, так що навіть соціалізм — сея найвисша ідея, до котрої змогла дійти думка цивілізаційна в протягу цілих століть — представляєся масам як щось другорядне, котрого форми означить колись сам біг соціального розвою. Натомість мовчать соціал-демократи о тисячних інших справах людського життя, бо знають, що їх свідомість серед публіки партійної розбилаб на кусні організацію, склеїну лиш на основі тих моментів, котрі лучать класу робітничу в одну цілість.

Чи ж однак можна сказати, що о тих других справах людських — тисячних, мільйонових — вони зовсім забувають? Суть і такі, котрі справді забувають; особливо люде менче інтелігентні, що забившись в горячку агітаційну, стають з часом крайніми вузкоглядями, так як вузкоглядом стає всякий спеціаліст, котрий залізши у свою спеціальність, стратить змисл для всіх інших фактів, що стоять поза кругом єго спеціальности. Але більшість з поміж проводирів соціально-демократичних с певністю вилазить поза обсяг тісної теорії о виключній класовості — в богатых питаннях, особливо там, де теорією класовою нічого вивиснити не дасться — ставлять, свої теореми, свої дальні або близні цілі знаючи добре, що інтерес класовий робітника не має з ними нічого спільного.

Фактів не хочемо багато подавати. В свій час зібрав приміром Драгоманов цілу серію виписок з соціально-демократичних авторів о поняттях соціально-демократичних проводирів, як Лібкнехта, Ляссаля і др. на тему націоналізму. А коли візьмемо такі невияшені питання як релігія, різні питання літературні і філософічні — то знайдемо справді галімаціяє між соціально-демократичними проводирями. Але чимало є навіть таких, що соціально-демократичну агітацію уважають просто приладженем публіки робітничої для певних дальших цілей. Тут належать усілякі патріоти тайні і явні, котрі помимо голошеної соціологічної теорії класової не перестали марити о відбудованю своїх національних держав і в загалі о переводженю цілей, що ніяк не дадуться звести у купу с питанням класовим. Тільки ж очевидно думок таких не голосять вони робітникам — се тайні їх власні — для робітників вистане вісьмогодинний день робучий, яко средство агітаційне, щоб не-свідому масу повести колись там, де їй навіть не снилося

Дві правди, одну для робітників, другу для себе мають також проводирі патріотичної групи соціал-демократів польських. Першу вже знаємо; — от приміром таке: „релігія нічого нас не обходить — се „рреч приватна“; національність? — не знаємо такого поняття — се поняття буржуазійне; пролетаріят знає лиш визиск класовий, без огляду на різниці національні“ і т. д. і т. д. Коротко кажучи: збити все до купи механічно при помочи „виключного“ інтересу класового — одинокий їх оклик публічний.

Але придивіться їм ближше, особливо їх фізіогномії неофіційній, а побачите, що у них проводирів знайдеша десь місце також для всіляких цілей, проскрібованих соціально-демократичною доктриною. Ви знайдете і питання о спеціальнім „уціску полякуф шпез москалі“, і о невіддільних границях, що поділили пролетаріят польський

межами державними; навіть і Польща, то-та з 1772 р., приміститься бідна в головах усіляких Мендельзонів, хоч перед робітниками ховається десь в кут, виклята нещасною теорією о виключнім класовім інтересі пролетаріату. Мимохіть насувається питання, чи не ліпше, скинувши з себе фарисейство механічно вивченої теорії, понести всі свої ідеали між робітників, ураз з ідеєю боротьби о ліпші соціальні умовини життя?

Але се лишаємо яко справу внутрішню польську на боці. Натомість перейдемо просто по факту, котрий нас особисто інтересує і постараємося освітити его зі становища цих загальних думок — для наших соціально-демократичних товаришів.

* * *

Поставилисьмо питання на початку, чому то „Przedświt“ так дуже утішився першою „пляцуфкою“ соціалістичною серед русинів.

Пояснимо коротко.

Панам Мендельзонам розсходиться о те, щоб за всяку ціну дістати в руки польські руских мужиків. Доси мужики рускі були немов заказаним овочем для поляків. Там, де свідомість заглянула до хати мужицької, мужик наш все був пропавшим елементом для польської ідеї. Там ішов він поруч з рускою інтелігенцією — з рускими понами і урядниками. Деж хлоп наш остався темний і несвідомий, там він ішов виправді с польським панством — але се був капітал мертвий, капітал, що с ходом освіти мусів скорше чи пізнійше повернутися до своїх природних проводирів.

Соціальна демократія польська має стан сей змінити. Не ідеєю національною польською — боже борони! — але ідеєю о класовім інтересі, котрий має получить руских мужиків с польськими робітниками в одну фалангу революційного пролетаріату.

На тоту ціль, як раз підходить теорія класова — тота іменно, котру голоситься про *pro vero externo*.

Панове радикали, що перейшли в соціально-демократичний табор, можуть нам сказати, що мужик руский в той спосіб не пропаде, бо як довго будесе єму говорити о інтересі клясовім так довго с польським пролетаріатом буде він ити в куні. Але коли вирине на порядок дневний питанє патріотичне польске, тоді вже буде час розпращатися з соціальною демократією. Но в тім власне лежить ціла наївність наших радикалів. Спільність руских мужиків з польським пролетаріатом не поведе зовсім за собою виключно, так сказати, спілки клясової. Скажіть ви хлопцях, що національність річ маловажна, що він повинен ити рука в руку з польським робітником, бо се однаково, чи єго гнете поляк, русин чи жид, а втоді наш руский хлоп стане певне — поляком. Він улягне висшій силі мійського елементу, так як і тепер всі мужики, що ходять в місто, стаються поляками; він піддається мимохіть директиві більшости, бо видачи виключно інтерес клясовий, він піддається тій більшости, котра сей інтерес клясовий репрезентує, с. є. більшости польській. Коли отже вийде на верха скрита тайна, та задушевні бажання проводирів соціально-демократичних польских, то в той час не мож буде говорити о відлученю руских мужиків, бо їх вже не буде; вони стануть польськими і висміють з чисто клясового становиска радикальних людей, котрим збересе нараз охота зробитися рускими патріотами. Не кажемо вже о тім, що рускі мужики, ставши під коменду „komitetu krajowego“, будуть пропавші для рускої інтелігенції в загалі, котра останесе тоді проводирем без армії, людми безсильними, що повиснуть у воздуху, відтяти від народу.

Зберім коротко і поспитаймося, якою є властиво роля наших радикалів в сій „клясовій“ комедії. Коротко представляєся так :

Польскі соціал-демократи потребуєть

затягнути під свою коменду — коменду „komitetu krajowego“ — руских мужиків. А що се ім самим удатися не може, кличуть на поміч руских радикалів, котрим тичуть під ніс „інтернаціональну“ ідею клясової боротьби пролетаріату — тоту *pro foro externo*. Радикали охотно піддаються, не бачучи, що ладять ґрунт для дальших цілей польської соціальної демократії, котрих самі не розуміють. Але розуміє їх добре „Przedświt“ et Co. і диятого так дуже тішиться, що перша „пляцуха на Русі“ здобута і gratулює менаграм соціально демократичним галицким їх „такту в обейсцю сі з русінами.“ Знає він добре, чим се пахне..

Очевидно, ми не є так наївні, щоб з мухи робити вола і дезерцію кількох людей, що починають робити політику на власну руку, не беремо за факт європейського значіння, котрий мігби до гори дном перевернути відносини національні в Галичині, а рускому мужикови тицьнути на голову конфедератку. Ми предвиджуєм наперед, що наші радикали і так довго не не видержуть в соціально-демократичній партії та скорше чи пізнійше попадуть в конфлікт для якоїсь дрібниці с проводирями соціально-демократичними.

Вирочім при розвою свідомости ми не віримо навіть в солідарність хлопів з робітниками, бо навіть саме клясове становиско одних і других цілком інакше, та перший Маркс плюнувши в очи теоретикам, котріб сміли голосити таку солідарність. Однак если подаємо сею статю, то тільки диятого, щоб дати поясненє, котре може дати вказівку для нашої праці *pro futuro*.

Тут насуваєся питанє, що властиво робити нам з нашими мужиками? Іменно ж чи клясове становиско є дурницею, котра повинна були вичеркнена з наших понять політичних? Отже нам здаєся, що ні. Ми ж сказали, що ідея клясова се найкрасшій здобуток научного соціалізму, котрий каже вести до красної будущности несвідомо.

му масу на шнурку класових інтересів, котрі тим самим, що суть інтересами цілої класи, суть також особистим інтересом кожного поодинокого її члена. Однак з другого боку не можемо забувати, що поза сею економічною потребою одиниці криється тисячі інших потреб, що також потребують полагоди і переведення. Нам треба зрозуміти, що ми так само як і „Przedświt“ маємо всілякі дальші йдучі жадання до наших пролетаріїв і если маємо агітувати на основі класових інтересів, то не тільки для того, щоб тоті класові інтереси заспокоїти, але також щоб зреалізувати всі інші наші жадання. Ми мусимо стати рівнож на класовім становиску, бо се, так сказати, точка в масі, за котру заціпивши можна цілу масу порушити до висшого цивілізаційного життя. Коротко кажучи, ми мусимо також мати дві правди, як і соціал-демократи польські, та організувати наш пролетаріят, все одно сільський чи міський, але окремо так, щоб наші дальні цілі не стались колись ілюзією.

Робім, щоб не „Przedświt“ але ми тішились з нашої праці коло руского люду і сподіялись досягнути ураз із ним — колись красної народної будучности.

х. у. з.

Поляки і Русини в Галичині після урядової статистики.

Тепер, коли вже відомі цифри статистици з конскрипції 1890 р., будемо старали ся представити статистично скількість і розміщення народностей і віроісповідань в Галичині. Завважаємо однак, що цифри відносячі ся до розміщення народностей суть далеко не вірні, а то з тої причини, що після послідної статистици зачислявано Жидів бесідуючих побільшій части по німецьки, або жаргоном а також русинів латинського обряду до народности польскої. Пізнійше, на підставі тих даних, які суть можливі, будем старали ся справити цифри урядові — тепер однак на підставі самих урядових жерел змалюємо обрядові і національні відносини Галичини.

Поділ населення після язика товариского виказує в послідній конскрипції в Галичині:

бесідує	язиком руским	2.831.943	або 43.02%	
"	"	польським	3.516.698	або 53.42%
"	"	німецьким	227.600	або 3.46%
"	"	іншими	6.475	або 0.1%

Порівняне списів з р. 1880 і 1890 дає слідучий результат: населенє уживаюче

бесіди	в р 1880	%	в р 1890	%
рускої	2,549.707	42.97	2,831.946	43.02
польскої	3,078.400	51.51	3,516.793	53.42
німецької	324.336	5.45	276.600	3.46

Населенє бесідуюче по руски зросло за період 1880-1890 о 282.239 або о 11.11%, населенє бесідуюче по польски о 458.393 або о 15%; за то зменшило ся населенє говоряче по німецьки о 96.736 або близько до 30%.

З виїмком повіту бяльського, в котрім німецьке населенє Бялої і Ліпника єсть причиною того, що процент населення бесідуючого по німецьки доходить до 14.79%, виказують значнійший процент населення німецького ті повіти, де більша часть жидів записала язик німецький, яко свій язик товариский. Суть то повіти Дрогобич, в котрім на язик німецький випадає 17% населення, Долина з 14.4%, населення, Броди з 12.9%, Снятин з 11.6% і Косів з 12.4% населення бесідуючого.

Поділ населення після язика товариского дотичить лиш індивідуів маючих горожанство австрійське, число котрих після спису р. 1890 — 6.502.716.

При поділі дітей зачислявано діти ще не вміючі говорити до бесіди уживаної в їх родині.

Процес відбуваючий ся в краю легкий до відчитаня з слідуючих чисел:

рік	З загалу населення признає ся до бесіди					
	рускої	%	польскої	%	німецької	%
1850	2,281.839	50.09	1,864.101	40.93	406.349	8.92
1857	1,085.431	45.01	1,981.074	42.76	563.266	12.16
1880	2,551.594	42.97	3,059.222	51.51	323.612	5.45
1890	2,831.946	43.02	3,516.697	53.42	227.600	3.46

Видимо отже рапідний зріст язика польского а то передовсім в періоді 1857-1880, язик руский від 1850 до 1880 стало унадає а від

1880—1890 зростає та о дуже малий процент. Поучаюче так що до процесу польонізаційного як і до совістности (?) статистики є то, що в р. 1850 було русинів (що до языка) о 1,417.733 *більше*, чим Поляків, в р. 1880 було вже Русинів о 507.628 *менше*, чим Поляків а в р. 1890 аж о 684.752 менше. Язык німецький після статистики упадає.

Таке обниженє языка німецького, яко языка товариського, на підставі статистики діє ся на користь языка польського. Все то однак лиш в теорії, бо в ділі жиди далі говорять своїм жаргоном, і то лиш в статистиці пише ся їх Поляками. Що така фабрикація діє ся на велику скалю, то можна пізнати з декотрих імпонуючих чисел. Так н. п. язык польський, котрий зріс в цілім краю о 15.06%, мав би зрости в повіті коломийскім о 147%, старомийскім о 212%, надвірнянскім о 277%, а в турчанскім аж о 282%. Так отже малоби перестати говорити жаргоном в цілім краю 97.178 осіб або 29.96% всіх жидів

Натомісь зазначає статистика в кількох найцягх повітах східної Галичини на підставі результатів спису в р. 1890 цофанє ся языка польського і так: в пов. борщівскім о 7.781 осіб, 28% на річ языка руского і німецького, в пов. городецкім о 1.761 осіб 9% на річ языка руского і німецького, в пов. ярославскім обнижив ся о 5.075 душ 9% на річ языка руского, котрий з 20.879 зріс на 41.193, в пов. яворівскім о 1.686 душ 11% на річ языка руского, в пов. калускім о 1.857 душ 23% на річ языка руского, в пов. перемишлянскім о 611 душ 4% на річ языка руского, в пов. снітинскім о 2.504 душ 32% на річ языка руского — разом 22.290 душ. Се цофанє діяло ся лиш в повітах східно-галицьких.

Коли язык товариський зіставимо разом з віком і полом населеня, то побачимо, що в старшій покійню пропорція языка руского до польського є некорисна а натомісь пропорція языка руского до польського між молодежю від 20—30 літ є корисніша о 16% від пересічного проценту краєвого на річ языка руского. Коли однак ми бачимо в поодинокім віку пропорцію языка руского до польського ріжнюю, то ріжниця та унаглядняє ся єще більше, коли зіставимо ті числа з відносинами обох

полів. Языка польського уживає в краю (після статистики) 100.000 більше жінок, чим мушчин; наколи молоді мушчини зроджені між р. 1860 а 1870 говорять в 47.3% по польски а в 47.5% по руски, то жінки породжені в тім самім періоді часу бесіднують в 56% по польски а в 40% по руски.

На 76 повітів в Галичині маємо 44 повіти з безоглядною більшістю рускою а 31 повіт з безоглядною більшістю польською.

Цікаві суть числа що до розміщення обох народів.

Населенє руске (що до языка) має більшість в 44 повітах, та нігде не розсіло ся так густою лавою, як населенє польске в 23 повітах на заході. Найсильніше заселений є Русинами повіт турчанський, котрий має 88.82% за то сильніше суть зцентралізовані Поляки, котрі мають в 14 західних повітах 99—99.98% населеня польського а 8 повітів від 93—91%.

Найменший процент Поляків є в 5 повітах, і так має турчанський 8.89, калуский 7.96, снітинський 6.72, косівський 4.87 і богородчанський 3.55%.

Меншого проценту Поляків нема в ніякім повіті

Обрядовий бік Галичини виглядає в слідуєчий спосіб:

Після послідного спису маєм в Галичині католиків 5,787.879 або 87.62% протестантів 43.279 „ 0.62% мойсеевого віроісп. 772.213 „ 11.69% інших віроіспов. 2.706 „ 0.04%

З католиків числить обряд:

гр. кат. душ 2,790.449 або 42.26% рим. кат. 2.997.430 „ 45.36% вірм. кат. 1.739 „ 0.03%

Порівнанє списів з р. 1880 і 1890 підвзядом розділу народности на віроісповідання дає слідуєчий результат:

населенє	в р 1880	%	в р. 1890	%
гр. кат.	2 510.408	42.12	2,790.449	42.26
рим. кат.	2,714.977	45.56	2,997.433	45.36
вірм. кат.	1.968	0.03	1.739	0.03
протест.	40.190	0.67	43.279	0.62
мойсеев. віроісп.	686.596	11.52	772.213	11.69
інші віроіспов.	4.768	0.10	2.706	0.04

В порівнаню з р. 1880 зросло пропорційально найбільше число населеня жидівського,

позаяк прибуло 85.617 душ або близько 12 5⁰/₁₀ загального числа жидів з р. 1880, населенє греко-католицьке побільшило ся о 282.041 або о 11·23⁰/₁₀, римо-католицьке о 281.453 або о 10 4⁰/₁₀, протестанцьке о 3.089 або о 7 6⁰/₁₀. За то поменшило ся населенє вірменско-католицьке вже і так дуже нечисленне а також населенє інших віроісповідань.

В останнім десятилітї зріст населення жидівського був о много повільніший, як в одинадцятих літах від 1869 до 1880, коли приросло 110.678 або 19⁰/₁₀, натомість зріст населення католицького, так латинського, як і грецького обряду був сим разом скоріший, як в попереднім періоді, в котрім виносив не більше як 8⁰/₁₀.

Що ся тичить змін, які зайшли в поодиноких повітах від р. 1880 до 1890, то я піднесу лиш ті случаи, де населенє котрого не будь віроісповідання зменшило ся в сім періоді.

Число греко-католиків зменшило ся в повітах: рончицьким о 349, ряшівським о 465, в тарнівським о 116. Причиною обмешування ся Русинів в тих повітах були зміни в розміщенню війська. Населенє римо-кат. зменшило ся в трьох повітах: в пов. жидачівським о 1.566 (тепер римо-католики творять лиш 10 93⁰/₁₀ а не як давніше 14 04⁰/₁₀ цілого повіту), в повіті золочівським о 468 (тепер є там латинників місто 23 33⁰/₁₀, лиш 19 57⁰/₁₀ цілого повіту) і в пов. снєтинським о 61. Населенє жидівське зменшило ся в 8 повітах, більше, як о 100 голов в кождім. Найзначнійше обниженє числа жидів було в пов. брідським (місто Броди і околиця о 2.350), дальше в повітах жидачівським, велицьким, піським і самбірським.

Уложивши повіти після пропорції процентовой віроісповідань малибисьмо такий образ:

Населенє греко-католицьке виносить понад 80⁰/₁₀ в чотирьох повітах: Турка (86·08%), Богородчани, Косів, Снєтин, більше як 70—80% в 13 повітах, понад 50—70% в 27 пов., понад 40—50%, в трьох повітах: львівським, скалатським і ярославським, 24·97% в пов. горлицьким, понад 10—20% в 5 повітах: Грибів, місто Львів, Бржозів, Кросно, Новий Сонч. Ясло має 8%, Ланьцут 6%, Новий Торг 3%, Ніско 1%, від 1—¹/₂% Ряшів. На прочих 16 повітїх припадає від 0·02% до 0·2% населення гр. кат.

До обряду римо-католицького належить більше як 90% населення в 13 повітах виклю-

чно західних, над 70—90% в 13 повітах, до котрих крім 11 повітїв західних належать також кросненський і бжозовський; 68% населення латинського має повіт горлицький, 45·67 ярославський, 40% львівський позаміський, від 30—40% латинників мають повіти: Санок, Перемишль, Мостиска, Цінанів, дальше Скалат, Теревовля і Збараж (29·95); дальше є над 20—30% населення латинського в 12 повітах; Самбір і Тернопіль по 28¹/₂%, Бережани 26%, Підгайці, Рудки, Гусятин і Бучач по 25%, Чортків 24%, Перемишляни 23%, Камінка 22·89%, Городок і Доброміль по 21%). Над 10—20% населення латинського є в 20 повітах, низше 10% в 6 повітах а ті суть: Надвірна 9%, Богородчани 3%, Снєтин 6%, Косів 4%, Калуш 8% і Турка 2 71%.

Населенє жидівське єсть найсильнійше в містах Львові (28·24% і Кракові (28·07%).

Слідуюча табличка представляє відносини віроісповідань від 1850 до 1890:

РІК	З загалу населення припадає					
	гр. кат.	%	рим. кат.	%	жидів	%
1850	2,129,764	46·75	2,067,292	45 38	333 451	7·32
1857	2,077,112	44·83	2,074,942	44 79	448,973	9 69
1869	2,311,909	42·67	2,492,354	46·00	575,433	10 62
1880	2,510,408	42·13	2,714,977	45 56	686,596	11·52
1890	2,790,449	42·26	2,997,430	45 36	772,213	11·69

се значить, що обряд гр. кат. від часу 1850—1880 стало обнижав ся а від 1880 до 1890 підніє ся о 0·13%, обряд рим. кат. є в такій самій пропорції як перед сто літами, хоч від 1850 до 1880 підвишив ся, та за то спав від 1880 до 1890. Населенє жидівське зростає постійно, від 1850 до 1881 число єго подвоїло ся, від 1880 до 1890 зростає також та не з так скорим темпом.

Лев Турбацький.

Слівце нашим протекторам.

Були собі дикарі — Русини, що й думки не вели про соціалізм; коли, дивись, у них повстало „stronnictwo prawdziwie socjalistyczne“. Що таке? Д. Турбацький промовив, від імени Гал. Соц. Дем. партії, по руски, про важку долю хлопів. „Sięgnąwszy w przeszłość,

— читаємо в тім самім епохалнім нрі „Przedświtu“, — przedstawił właściwe powody t. zw. darowania pańszczyzny, indemnizację gruntów, a przede wszystkim nadużycia urzędników przy przeprowadzaniu rewizji serwitutów i katastru, przyczem przeczytał mowę posła Huryka, jaką tenże miał w sejmie w sprawie lasów i pastwisk, bo komisarz z powodu drażliwości sprawy o lasach i pastwiskach referentowi od siebie mówić nie pozwolił. W dalszym ciągu mówił referent o podatkach bezpośrednich i pośrednich, o lichwie i braku oświaty, a wykazawszy, że chłopі і robotnicy, chcąc dobieć się do lepszej doli, muszą walczyć razem і wzajemnie sobie pomagać, oświadczył, że partya socjalno-demokratyczna, w celu polepszenia bytu chłopów *w tym ustroju społecznym*, dążyć będzie do państwowego wykupu gruntów wielkiej posiadłości na rzecz pojedynczych gmin, do rewizji процесов сервитутових, т. ј. до odebrania wielkiej posiadłości niesłusznie zabranych lasów і pastwisk, do rewizji katastru, do zaprowadzenia postępowego dochodowego podatku, do zniesienia podatków pośrednich, do zorganizowania taniego kredytu dla włościan, а także do należytego szerzenia оświaty między ludem“.

Може тут є що нового для руских партій? Нічого нісько Аграрні справи, справи лісів і пасовищ порушували здавна т. зв. хлопомане на Україні і москвофіли „ковбасюки“ в Галичині, а далі, найліпше з усіх народовець В. Павроцкий іх і тепер порушує, як бачите, народовець Гурик, а ще більше народовець Др. Олесницький; чого-ж нема в програмі москвофілів і народовців, то все є в програмі радикалів, котрі ті справи здавна порушують на сотках приватних і публичних зборів, у своїх виданнях, і то незгірше, коли не ліпше від д. Турбацкого. Нового тут хіба тільки, що польській соціал демократичній партії забалося врепті відограти серед руского народу ролю хлопоманів і ковбасюків, а щоби іх крок видався новий, то ім треба нічого нісько не знати або не хотіти знати про руский рух серед хлопів. Вони по просту зичать собі у Русинів хлопекі оклики, — бо своїх дасть бі, — навіть зичать руских пропагаторів, — бо свої до руского хлопа не втнуть нічого, — і при тому, звісно, віддають на хлопоманів, старших радикалів і т. д. бо ті ім перепиняють заволодіти руским хлопом.

За своїх союзників, польські соціал-демократи вважають „молодих“ радикалів і роздують ворожню між ними і старшими радика-

лами, виказуючи буцім то велику різницю між ними. Тим часом „молоді“ доси не сказали хлопови рускому нічого нісько такого, чого би перше не казали „старші“ сотки рази, — ані в цілях, ані в способах руху мужицкого доси між ними не видно різниці. В відносинах між „старшими“ і „молодими“ змінилося тільки те, що перше „молоді“ не займалися практичним ділом між селянами і через те, натурально, не мали впливу на хід радикального руху по селах, а від недавна стали й собі до практичної праці, і роблять то самісінько, що „старші“, хоча може горячіше. Спори між „молодими“ і „старшими“ більше амбіційні, ніж ділові, принципіальні. Тай то таких спорів, про які каже в своїй статі д. К., між „молодими“ і „старшими“ зовсім нема і не було, — напр. коло „Гром. Голосу“ (перший нр. котрого зовсім не укладався спільно) або коло популярних брошур, бо доси такі брошури писали і видавали тільки „старі“. Полеміка між „старшими“ і „молодими“ радикалами „радикалами“ нічого не вадила би, якби тільки вона вела ся достойно, не способом давних „Przedświt-ів“ і старших руских партій, по котрим, для своєї оборони, неперемінно треба обкидати болотом другого, хотьби і найцирішого члена власної партії (се, впрочім, у нас новина).

В загальї статя д. К. у „Przedświcie“ написана так, як про які австральські відносини з доброю дозою незнання руских відносин і аrogанції. Д. К. говорить, напр. що „старшим“ радикалам жаль покинути фонетику, коли загально звісно, що радикали не вживають етімології, а всі, і старші, і молодші, принципіально держаться фонетики. Тількиж правди і в твердженю д. К. про „кокетованє“ старших радикалів зо старими рускими партіями, про боязнь іх „przed spaleniem wszystkich mostów za sobą po drodze zrewolucjonizowania szerokich mas chłopskich і postawienia ich naprzeciw nie tylko szlachcica polskiego, ale każdego wyzyskiwacza“. Власне, між Русинами „старші“ радикали перші зробили так і того раз у раз, держаться, через що на них так ворогують інтелігентні Русини старших партій. Аrogанція є твердженє д. К. про вищість Гал. Соц. Дем. Партії над руску радикальну. Руска радикальна партія, в своїй масі, є здавна соціалістична, така що польські соціалісти ледви сотворять, инакшу і серед польских хлопів. Діло тільки в імю, але-ж признають нам панове К., що етикета річ остатна! Пора би панам К. избути ся своєї соціал-демократичної гороїжності

супротив Русинів, і признати їм право організації, помимо польської Соц. Дем. Партії, — та пора би і дд Турбацьким порозу міти, що з усевітним соціалістичним рухом Русинам можна і слід лучитися прямо, а не через польську лійку — Соц. Дем.

В своїх статях, по поводі виступу д. Турбацького я хотів сказати: ані одвієнького хлопча сільського робітника — Русина нам не слід пусти-ти в чужу організацію; а „молоді“, як бачить д. К. зо статі д. Лукіяновича, додають до того: загорну-ти зараз до рускої організації і всіх тих робітни-ків Русинів, що тепер належать до польської Соц. Дем. Партії. Як бачите, таки наша поле-міка довела до чогось путнього. Завважаємо д. К., що він неслухно вважає „молодих“ біль-шим космополітами, як „старші“. Та, правда, що „молоді“ й не більші націоналісти від „старших“, хоть вони й називають себе „національною групою“ радикальною.

Та се все ще не значить, що відносини між рускими і польськими соціалістами в Гали-чині вже зовсім порішені. Напротів, ся справа дуже сложна, і „молодим“, як і „старшим“ ру-ским і польським соціалістам іще не мало тре-ба буде потрудити ся думкою, поки між нами настануть відносини нормальні, відповідаючі інтересам нашої плебейської народности

М. П.

На вагу прихильникам „Дѣла“.

В 104 в-рі „Дѣла“ читалисьмо статю „На-ше слово черновецькій „Буковині“. Кождому звісно, що „Буковина“, орган „всєї Русі-України“, годуся, на подобіє „Галичанина“, ру-блями, хоть не-московськими, та що підносить очі вгору, звідки пада золотий дощ. Тепер вже й не-спеціаліст політик вбача, до чого доводять залицання Русі до Ляха, — власне до того са-мого, що й залицання до Москаля. Наглядно видно, що ті любовники старають ся лише ви-експлуатувати бідну Русь, а дійшовши до своєї цілі, покидають свою любку, а вона співа „ой по-любив та покинув“. „Дѣло“ се поняло і видряпа-лось по тр ха з болота, але новоерці задовольняють ся дальше „здобутками“, вірять дальше на слово „Ляхові“ та кидаються на „Дѣло“, чому наро-довці „безконечно нарікають на гнет польський, а не на московський“. Ми хочемо сказати з того поводі пару слів прихильникам „Дѣла“, котрі як каже автор статі, уміщеної яко відповідь „Буковині“, рівно повинні виступати і проти

польського і проти московського гнету. Ми в загалі противні всякому гнетови, хотьби ту-рецькому й китайському. Та не дана нам мож-ність проти заграничному гнетови рівно сильно виступати. Власне в Австрії можемо лиш проти польського гнету виступати, і повиннісьмо се робити ділом і словом. А борбу з гнетом мос-ковським мусимо лишити російським угнетеним народам, так як борбу з гнетом пруським н. пр. мусимо лишити Полякам. Здаєсь, кождий признаєть нам правду, хто знає, що то зна-чить виступати. У новоерців виступати значить кивати пальцем малим у носі: мовляв чекайте, чи ми не заберемо України, й не пе-реведемо Українців в католиків. Відважні но-воеристи знають, проти кого мож виступати. Вони так роблять, як той мужик, що хвалився відвагою, а показав її тим що як в ночі не за-гавкав на дворі, то він з ліжка „відважив ся“ сказати гузя, та щєб може був і до вікна підійшов. По нашому, кождий повинен висту-пати проти того гнету, що єго у єго хаті гне-те. Єсли мене гнете мій батько, що я н. пр. радикал, а мого приятеля єго батько, то кож-дий з нас повинен власне проти свого батька виступати. А то щоб було, як би я проти єго батька воював, а в н, після логіки новоерства, проти мого? Хай роздумають закордонські Українці, чи їм би не лишне було боротись з гнетом польсько-австрійським. Ми їйх запевняємо, що ні один не пішов би за „неблагонадежність“ на Сибір, ні до арешту, а посади та аванси до-водилиб їйх до високих становисек в ієрархії.

Жаль, що ми мусимо писати й збавляти папір по поводі так ясної річи: що кождому тре виступати проти того гнету, що єго най-ближше і найбільше давить і що тим зро-бить найбільшу услугу другим угне-теним (Швайцарія, Америка, Англія вибороли волю і приймають політичних утікатів, котрим би тре було хіба в хмари заховатись.) Єсли соціялісти німецькі знищать скорше чи пізніше мілітаризм, то якж більша услуга для всіх угнетених? Новоеристи виступали до тепер май-же виключно проти московського гнету, а наро-довці на рівні проти обох. Ми гадаємо, що на-родовці змінять тоту політику, єсли тільки не послухають накликування „щирих“ та не ста-нуть „вирозумілими“, та не злучать ся з но-воеристами, чого так дуже бажають деякі, що-

боліють над роздором. Роздор сей є, по нашому, дуже позиточний. Він розв'язав руки прихильникам народу з народівців і вони стали вже до роботи справді позитивної, як то видно з кандидатської річі адв. Олесницького. Він розв'язав руки і тим, що їх задушевним бажанням була лиш кар'єра, вони заявивши виразно свою лояльність і сервілізм, можуть легше перти в гору. Ми думаємо, що вони не повинні датись вже заманути до „згоди“ з новоеристами. Вони вже сказали: *jacta est alea*, за ними вже міст зірваний, та не піддадуться на ласку й не ласку новоеристів, панів, правительств, св. Юра, бо ті очевидно тільки грішників навернених, в власниці з посипаною пенном головою згодились помилювати.

Тільки вони мусілиб зірвати цілком з думкою про витворення руської світської гієрархії, та вбачати в ній користь. Вони звернули увагу лиш на організацію народу і витворення як найбільшого числа мужицких послів. А если ще думають, що гієрархія може багато зробити, то заведуться, як і заводились. Та! як зроблять, побачимо; кінець кінцем — нова ера зробила услугу, розділила козлиці від овець. На кінець насувається думка, чи не можлива буде і в москвофілів яка нова ера? Наше *pium desiderium* булоб бачити єї „Народ“ писав про се. Але ні; вони за тверді мабуть до того. Та, пожемо, побачимо.

А. К.

Душпастирь?

Конфіскату донісі під повищим заголовком про о. Білецького, священника в митрополічних добрах, потвердив ц. ц. суд такими мотивами:

Pomianutyj artykuł „duszpastyr“ obnyma-jet obstawyny kotri zdibni sut' wystawyty na przyłudnu naruhu i pohordu i ponyżyty w przyłudnim uminju O. Bileckiego parocha w Jaseniu odnosytelno do sprawowania duszpasterskiej jego działalności szczo stanowiąt znamena prawny z art. V. zak. z dnia 17 grudnia 1862 Nr 8 d. z. d.

Białoskórski.

Ми супротивляємося сему вирокови і домагаємося публичної розправи.

Політичні нотатки.

Загальні збори „Народної Волі“ відбулися в Коломиї 9 юня н. ст. при участі понад 500 членів-селян. Предсідателем зборів був М. Павлик, заступником Ів. Сандуляк. Говорено найбільше про вибори до сойму. Найбільше говорили самі селяне і міщане, а то: Петро Федів з Угорник коло Отинії, Іван Бородайкевич, Іван Сандуляк, Олекса Полюк, Олекса Бурачинський, Михайло Крикливець, Іван Шлемкевич Федір Ангелинюк, Козьма Лазоряк і Андрей Каміньський. Майже всі вони говорили знаменно. Ухвалено підписати кандидатуру Дра Т. Окуневського в Коломиї і Іосифа Гурика в Станіславові, покладено радикальні кандидатури: Др. К. Трильовського у Снятині, Дра С. Даниловича у Городенці, селян-радикалів у Косівській і Товмацькій повіті; що до кандидатур у Перемиській і Збаразькій повіті, то ще треба порозумітися з місцевими комітетами; на кандидата в Равській повіті селяне запрошували М. Павлика. Взагалі виражувало бажання, щоби в повітах, де нема інтелігентних радикалів, або інших незалежних руських кандидатів, класти селян, — але все в порозуміння в виділом „Н. Волі“, що має вести вибори.

Збори запротестували протів предложенної в раді державній виборчої реформи і заявилися за загальним безпосереднім, тайним голосуванням.

До виділу вибрано: головою Дра С. Даниловича членами: Др. К. Трильовського, Козьму Лазоряка, Івана Бородайкевича, Івана Сандуляка, М. Павлика, Олексу Бурачинського, Івана Шлемкевича і Щ. Творовського.

„Н. Воля“ має тепер 700 членів.

Вирізане Хмельницького.... В грамотиці для шкіл народних уложений дд. Коцовским і Іл. Огоновским був примір на синтаксис ось який: „По смерті Хмельницького вибрали козаки гетьманом Виговського“ Сей примір не подобався віцепресесови Ради шкільної п. Бобжинському і мимо того, що книжка вже дістала *imprimatur* в коректі, то сей пан казав витати картку з сим приміром з 35.000 примірників випечатаної і переплетеної книжки і казав заступити єго іншим. Сей факт бувби дуже комічним і гумористичним, еслиби не мав трагічного змісту, бо він не одинокий в своїм роді, а лиш одним з незчислених... Галицька Рада шкільна стараєся викинути все з книжок, що не подобається „господствующим“ польським сферам. Так

н. п. ходить поголоска (а я чув єї з дуже віроятних уст). що в нових виписах по історії літератури, котрі укладає Барвінський, викидає ся уступи задля „козацького чи гайдамацького — стилю“. А щоб вже не говорити, що в книжках шкільних пропагує ся прямо політичні ідеї поодиноких партій, приміром виписи по історії польської літератури уложив звісний Ст. Тарновський і вони вийшли прямо апольогією станьчиковських ідей. До недавно не викладано історії всеєвітної від часу Великої революції французької, а тепер, коли задля смішности того, вже мають учителі виразний приказ учити історії послідної сотки літ, то се чинять вони з такими примітками о поодиноких личностях і з такої точки, що аж гидко слухати. Впрочім д. М. Драгоманов показав вже на се тогід в оцінці книжки Барвінського. Л. Т.

Робота Барвінського і Вахнянина. Ось що читаємо в 43. числі „Буковини“ в кореспонденції з Відня:

„Недавно тому сказав дописуватель віденський „Дьла“ н. Поступишин, що він не знає, що робить клуб руский послів ради державної? Ми не винуваті тому, що н. Поступишин слабо поінформований в тім напрямі, але можемо запоручити, що клуб руский безперестанно (!) заходить ся коло того, щоби права народу руского, запоручені основними законами державними з паперу перенести в дійсність. Тож можу вам донести, що на основі ухвали клубу з 21. мая с. р. члени єго посла Барвінський і Вахнянин постарались о то, що міністер справедливости видасть небавом розпорядженє приписуюче уміщенє руских написей на всіх будинках судових всхідної Галичини. Хто пригадає собі при тім ту бурю, яку підняли Італіяниці в Пірано і других місцевостях против написей хорватських а схоче повірити, що власти краєві наші т. є. намістництво враз з президентом висшого суду краєвого справедливе жаданє послів руских о написи рускі найохотнійше піддержали, та що і міністер для Галичини, Ексц. Яворський до сего постуляту відніс ся зовсім прихильно, той буде мусів признати, що відносини польско-рускі в Галичині стають ся з кожним днем правильніші. Нетерпимість зсезає, натомість ростуть виrozumіне і чувство справедливости. А діє ся то все в наслідок запроданя справи рускої Полякам через посла Барвінського і єго товаришів, о чім що дня гишуть наші глибоко-політичні дневники галицькі.

Які справи порушено ще не засіданю клубу послів руских ради державної — о тім не буду згадувати передчасно, доки справи ті не будуть покінчені. П. Поступишин вибачить нам, що не вдоволимо єго цікавості“.

Ось і се здобутки політики н. Барвінського! Та хочби н. Барвінський, продаючи інтереси мужика руского, був виторгував лишну ціну, як написи на судах! Та справді може він ще й що дістане, бо ось грозить пану Поступишиному новими здобутками, та ми дуже сумніваємо ся, чи навіть інші здобутки враз з тою почесністю, що єго вибрано в делегаціях до верифікаційної комісії, заспокоять не то мужицькі жолудки, але і чесніших Русинів інтелігентів. Л. Т.

П. Др. Савчак сликав своїх виборців в дуже тісеньку салю за особистими запрошеннями. Розуміємо! То тільки дивне, що перед тим відбудеся богослуженє за „всякое прошеніє“. Видко н. Савчак хоче знов дістатися до виділу краєвого і потребує аж ласки божої.

Ходять вістки, що н. Романчук не буде вже кандидувати до сойму. Длячого? — очевидно н. Романчук не має надії перейти на посла яко кандидат опозиційний. Дуже се характеристичне для партії народовескої, котра своєю політичною постотою і індоленцією так здеморалізувала публику, що не може навіть переперти свого проводиря у сойм..

„Реформа виборча“ спрепарована субкомітетом вже в сих днях побачила світло дневне. За референта обібрався н. Рутовський, звісний кодифікатор чужих проєктів законодатних, і тим разом викликав справдешню бучу серед польської публіцистики. Особливо напались на него станьчики — длятого, що суть всякій реформі виборчій противні і хотілиб також сей проєкт, хоч як мізерний — іще раз пропровалити. Через те, що за референта обібраний поляк, ім насувається тяжка перешкода... Впрочім і демократи польські невдоволені кроком пана Рutowського, але з інших причин. Здає ся, що той проєкт, тепер предложений не стане ся ніколи законом, а послужить лиш тараном в пригідну хвилю для розбитя коаліції. Так то торгує ся в австрійськім парламєнті нещасним правом виборчим...

Буковина, орган новоєрескої Руси-України, жалусє ся, що на Буковині нема урядників руских. Можеб новоєрескі менери постарались спровадити численних наших заточенців з західної Галичини, а не тільки будуть мали на Букови-

ні своїх урядників, але і допоможуть сим бідакам вернутись у рідний край... Хома.

Два нові заборони соціалізму. Часто і дуже часто приходить ся тепер вєстрєчати вєсти про розширене соціалістичних ідей, о котрих говорили всякі пророки, що вони суть виключним вивтором німецького духа привиклого до войскової карности і що психологія иньших народів ідеям соціалістичним цілком не відповідає... І так в останніх часах маєм, на жаль тим пророкам, до занотованя два факти, котрі суть лиш одним з соток доказів життєвности соціалізму, а іменно: заложенє партії соціалістичної грецької і сербської.

В Греції вийшло на острові Корфу в цвітї перше число соціалістичної часописи: Не socialistike demokratia, котру видає талановитий писатель і автор програмової брошури соціалістичної: Encheiridion tu ergatu e. hiaj baseis tu socialismu.

В Сербії, в Білграді знов почав виходити тижневник „Соціал-Демократ“, котрого перші числа маємо перед собою.

І тут доводить ся нам сконстатувати факт проявляющий ся вже частійше, а іменно то, що в соціалістичнім морю тонуть всякі незгоди народні. Так отже і в першому числі сербського „Соціал-Демократа“ подибуємо лист Георгія Бакалова, профєсора і редактора болгарсько-тижневника „Роботническій Другарь“ під зал. Шта нас дели?

Згадавши про ненависть, яка доси ділила від останньої війни Сербів і Болгар, виявляє, що така ненависть була лиш інтересом буржуазії і бюрократії. „Нас розділили класові інтереси буржуазії. Та проти них треба нам поставити робітничу силу“. І при нагоді робітничого свята першого мая, „коли бє одно серце в грудех цілої ізмученої людскости“, кличе він: „Най живуть сербські робітники, най живе міжнародний соціалізм“.

Другий цікавий момент в руху сербським — се занятє ся справою хлопською, цілком натуральне, бо в Сербії розвиненого промислу і фабричних робітників нема. І тому стрічаємо ми зараз в першім числі переклад статі Лібкнехта про хлопську справу (Revue des Revues зошит за март) а також ряд статей мужика Милька Савича з Свєштиці під заг. Наше станьє и потребе. Л. Т.

Соціалізм у Сербії датуєся не від сегодня, а ще від 60-тих рр. І між мужицтвом сербським він не новина. Новина, хіба тільки назва „соціал-демократичний“. М. П.

Последний номер (3-тій) „Громадського „Голосу“ сконфісковано аж за пять уступів і є надія, що також дальші номери будуть постійно конфісковані „Громадський Голос“ редагований знаменито і може віддати великі услуги справі радикальній серед нашого народу. Для того сподіємося, що наші радикали численною присилкою пренумерати допоможуть редакції „Гр Г-су“ дальше, помимо конфіскації, вести се радикальне видавництво. Хома.

Відповідь М. П. Драгоманова на привіти європейських учених.

Je remerci chaleureusement les savants étrangers qui m'ont honoré de leurs paroles sympathiques. Je leur dois ma gratitude d'autant plus que presque tous ils ont contribué à la propagation des connaissances sur l'Ukraine, son histoire et littérature.

М. Dragomanov.

(Переклад)

Дякую горяче заграничним ученим, що вшанували мене свєіми прихильними словами Я випен їм дяку тим більшу, що передовеїм то вони причинилися до проповіді знаня про Україну, єї історію і літературу.

М. Драгоманов

В справі статі д. Лукіяновича.

В попереднім числі „Народа“ помістив т. Денис Лукіянович статю в обороні „молодих“. Позаяк ціла та сварка і буча розпочала ся від мене і від мого поступку в Винниках, отже дуже легко можуть люде гадати, що я солідаризую ся з тою статєю. Отже що до того, мушу заявити, що я до т. зв. „молодих“ не належу, бо ще здає ся і самі „молоді“ не знають чого хочуть. На тім становиску, на яким я стою, нема нікого крім мене, а хоч я в попередній відповіді тов. Павликови сказав, я і мої приятелі політичні“, то сим заявляю, що слова єї було я опер на заяві т. Лукіяновича в імені молодих, що солідаризує ся зі мною. Коли однак ми близше розглянули ся, то я зобачив, що на тім становиску ніхто з

лодих не стоїть, всі прочі віднекали ся від мене — отже я до них не належу.

Не належу тим менше і до „старих“, бо відрізняють мене від них погляди тактичні і принципиальні, а що до самого тону статі т. Лукіяновича, до витягання всіх брудів партійних перед світ, то я вважаю такого рода поступоване за дике і цілком не на місці, а тим менше має право до того Лукіянович, котрий до практичної роботи і руки не приложив.

Лев Турбацький.

До повищої заяви т. Турбацького додаю, що на мене з усіх боків (навіть від людей ворожих партій) посипалися голоси докорів, майже обурення, за те, що я помістив у „Народі“ статтю д. Лукіяновича, з такими відзивами про себе. Я й сам чую, що зробив не добре — та мушу оправдатися тим що тут мені прийшлося рішати у власній справі, і я не хотів бути пристрасним судою. На нікого инчого я такої статі певне не помістивби. А зробив я так головню тому, щоби д. Лукіянович не міг, після того, нарікати на мій терор у „Народі“ і щоби читаюча публіка не думала, що я богзна якої статі не хотів помістити. Само собою розуміється, що так як тепер, то межі мною і д. Лукіяновичем не може бути нічого спільного, а в інтересі усеї групи „молодих“ і доброї злагоди в партії є, щоби ті „молоді“, на котрих д. Лукіянович покликуюся, сказали на кілька вони солідаризуються з тим боком его статі.

М П

Критика і Бібліографія.

Socialismus und moderne Wissenschaft (Darvin-Spencer-Marx) von Professor Enrico Ferri, Leipzig 1895, ось се заголовок перекладу книжки Ferriego Socialismo e Scienza Positiva, Гім 1894, зладженого дром Гансом Куреллею. Книжка ся є розширеним виданем бесіди, яку мав автор 1 мая минувшого року в Мілані. Автор поставив собі за ціль виказати, що соціалізм маркеївского напрямку є лиш дальшим тягом теорій маркеївських і теорії еволюції Спенсера. — Одвітно до свої ціли поділив автор книжку на три часті. В першій автор порівнює теорії Дарвіна з соціалізмом, в дру-

гій виказує, що теорія еволюції не противить ся научному соціалізмови Маркса а в третій говорить про соціалізм з точки зріня соціолога.

Подрібніший зміст книжки є такий: Автор навіязує річ до спору, який вийшов між спайским біологом і приклонником Дарвіна Геклем а противником Дарвіна Вірховим — Вірхов збиваючи теорію Дарвіна сказав, що дарвінізм веде безпосередно до соціалізму, та Гекель запротестував против того а его другий товарищ Оскар Шмідт писав тогди, що теорія Дарвіна побиває цілком соціалізм. Від того часу удержали ся гадки¹⁾, що дарвінізм противиться соціалізмови з тої причини, що соціалізм пропагує безусловну рівність, на коли дарвінізм, а іменно теорія борби о егзистенцію виказує, що рівність се річ вирост неможлива. Дарвінізм виказує, що много родячихся індивідуів є призначені на погибель а соціалізм хоче всім людям запевнити щасливий вихід з тої борби, а третє також тому, що борба о егзистенцію запевнює житє „найліпше застосованим до окруження“, отже виказує цілком індивідуалістичний і аристократичний вибір одиниць противлячий ся рішучо демократичному, колективістичному нівельованю соціалізму. Отже автор збиває ті погляди, виказуючи, що научний соціалізм (не утопійний) не жадає безусловної рівности, а лиш незалежности економічної, котра позволилаби кождому чоловікови розвивати свої спосібности і стреміти до як найбільшого умового розвитку, дальше, виказує, що форма борби о егзистенцію з розвитком кождого рода ублагородняє ся, що між поодиноким індивідуами того самого роду навіть гине (прим. льви між собою борби о егзистенцію постоянно не ведуть) отже, що і в колективістичнім укладі суспільности цілий рід людєкий якогодна спілка буде вести борбу з природою.

Що до третього закиду, автор виказує, що як раз нинішня система індивідуалістична не веде до вибору найліпше застосованих, лиш як раз уможливяє а радше єсть причиною обниження вартости поодиноких одиниць.

Відповівши на ті закиди, автор займає ся відносинами соціалізму до релігії і республіки, одиниці до цілого роду, системи федератив-

¹⁾ Ми нагадаєм тут, яку глупо-дотепну латку припняв з тої рації соціалістам Сенкевич в своїй повісті: Bez dogmatu.

ної до централістичної і порівнює боротьбу о егзистенцію з боротьбою класовою.

В другій частині обговорює справи теорії еволюції і задержує ся ширше над появою тою, що система і форма життя в більше розвинених стадіях прибирає форми первісні так само, як будуча колективна форма продукції буде подібна до первісного комунізму, даліше говорить про індивідуальну свободу в відношенні до теорії еволюції а даліше про відносини перевороту і революції до еволюції і відносини анархізму до соціалізму.

Та мимо тих всіх дуже жваво писаних і переконуючих висновків автора, мусим зазначити, що само заложення книжки спочиває на фальшивій ґрунті Маркс не міг бути продовжителем научних висновків Дарвіна хочби тому, що він свої головні історіософічні погляди висказав в „Комуністичнім Маніфесті 1847 р. а Дарвін свою головну книжку о походженні родів видав доперва 1859. Вже скоріше можна було якось разом злучити Спенсера і Маркса, та і вони стоять в противенстві до себе не лиш з огляду на результати, до яких дійшли, а також різнять ся в методи.

А промахів таких в книжці більше. — Так кажуть Дарвініанці а противники соціалізму: „Соціалізм усуває боротьбу о егзистенцію, отже стоїть в противенстві до природних засад.“ На се кажуть многі соціалісти а з ними і Феррі: „Правда лежить в цілком противнім боці. Конкуренція є нерациональною формою боротьби і доперва соціалізм приведе людскість до властивої форми тої боротьби“.

Щож з того слідує? Фактом єсть, що існувала вже суспільність комуністична і існує індивідуалістична. Отже одна і друга є природною а доводи Ферріого на то, що соціалізм єсть річ природна показують на все, лиш не на те, щоб він був Марксистом. Теорія Маркса не говорить нігде про природність якоїсь форми суспільности, а власне як раз виказує, що кожда форма, чи то в минушині, чи теперішності, чи і будучности буде лиш залежати від історичних обставин. Виказувати конечність соціалізму і вияснювати і мотивувати єго правом природи, а не історичними умовами — се хиба не є марківська теорія.

Подібно має ся справа з „організмом суспільним“. Феррі каже, що соціологія довела через аналогію органічного і суспільного жи-

ття, що індивідуум займає становище в суспільности, як комірка в організмі“.

З того виводить він заключення, що до конечности соціалізму і федералізму. — Та позаяк організм звірят був перед сто, двіста, тисячу літами майже ідентичний, і буде здаєсь таким, за сто, двіста тисячу літ, то так і соціалізм і федералізм бувби конечний перед тисячу літами.

Або приміром се положення виняте з книжки Ферріого (pag. 55-57) „Як атеїзм єсть приватною справою совісті індивідуума, так єсть і республіка приватною справою буржуазії... Соціалізм не має ніякого інтересу ні в атеїстичній, ні в республіканській агітації...“ На се либонь не згодить ся ніхто з соціалістів.

Дуже цікаве почути, як Феррі поясняє розширення анархізму: „Недостаток елементарних відомостей в геології і біології єсть причиною того, що багато людей з людю, котрих умови недостає вишколення, признає ся до анархізму“. А як ся має справа з теоретиками анархізму Крапоткиним, Реклю і т. т. чи теорії їх також можна вияснити недостатком геологічних і біологічних відомостей? Або навіть в ґрунті річи анархістичні погляди Спенсера, на котрі показує сам Феррі? Біологія не хоронить Спенсера від анархізму так само, як Гекля від обожання Бісмарка.

Та в кождім разі, книжка Ферріого має свою вартість в ширенні соціалістичних засад в Італії і ставить єго на рівні з іншими ученими Італії, котрі признають ся до соціалізму, як Ломброзом, Графом, Де Амичісом.

Лев Турбацкий.

Доля емігрантів у Бразилію.

Недавно писали ми про проводи емігрантів у Львові. Тепер подаємо із „Przeglądu“ лист проф. К. Врухнальського про долю тих емігрантів у дорозі, і розкидаємо сей нр. „Народа“ ширше між селян у Галичині. Завважимо, що проф. Врухнальського і ми знаємо і що єму можна вповні вірити. Ось єго лист:

Удіне, 6 юня.

„Случайно я опинився в Удіні Вилізаючи з вагону, я не думав ні про що инче, тільки про Львів, бо хоть минуло лиш три неділі від того часу, як я попрощався з рідним гніздом, то вже сильно я затужив за ним. Чудна то була туга і віщуване, коли тільки подумавши про край, я опинився в нім майже як стій. Ось побіч двірця залізничі куеник землі, і на нім таборує громада людей — из піді Львова і з бобрецького повіту.

Сей вид потряс мене до глибини і визвав у тямці обширні писання що ми їх читали перед шістьма неділями в газетах львівських про заходи товариства св. Рафаїла на полі еміграції, про подорожі Дра Семірадакого до Італії, про его порозумінє з агентом Нодарі, що через Удіне проводить наших емігрантів у Бразилію до держави Парана і врешті про дійсне щастє бідних людей, що попадають у руки „чесного“ агента і про першу експедицію польського священника о. Іванова.

Зразу я думав, за тих чотири години, що стоїть потяг в Удіне, обійти місто і его околиці, та моя вандрівка стала зараз коло двірця залізниці і я увесь час пробув серед людю, переважно руського, а в меншій частині польского.

Як би я вмів вірно і правдиво відмалювати образ дійсної Голгофи нашого людю, то заплакавши ти, Читателю, вкуші зо мною. Зразу я думав, що то ярмарок, та то радше погорілище, то 850 душ на руїнах своєї надії. А як далеко ще до Генуї! як далеко до Бразилії! Я вже, бачу, видів похожий образ — то був малюнок Верещагіна „На боевищі.“ І дійсно, дуже може бути, що швидче як у Парані, стане священник із хрестом у руках і кропилом над половиною тих родин. Розлука крайня, що вже перейшла границі байдужности, сіла на всіх лицях, а якби хто подумав, що то тільки моральна мука, помилився б дуже. Жерелом тої трупної байдужности є — голод. До 100 діточок сее конвульсійно вівиля груди матерей, голодних від кількох неділь; старші діти, анемічні, як після сильного утоку крові. Більша частина їх як закаменілі, сям там кількालітна дитина сидить побіч задуманої матери; всея як на вуглю — із голоду, деінде здавалося, що то розпещена дитина, котрій відняли забавку, а вона бе ніжками до землі і заходиться від плачу, бо хочеса їй — хліба!

Он-там купка дітей сидить з витріщеними очима і мимовіль підносить до рота руки — і сее худі пальці. А оєде восьмилітня дівчинка бігає серед товпи як одуріла і страстно гризе запаську!

А старші людє? Вони супокійніші, бо годину перед тим тут же висповідались у священника Італіанці — хто знає, чи не остатній раз.

Поміг ім у тій сповіді священник Поляк, як бачиться, клирик Стефан Дуда з Генуї, с котрим перед моім відїїздом з Удіне я мав честь познакомитися.

На кілько пригадую собі, агент Сільвіо Нодарі мав зразу по 500 душ відсидати з Генуї у Бразилію. Сегодня, як я натякнув я застав тут 850 осіб різного віку і пола, с котрих 630 власне жде відїїзду поїїзду в Генуу, а решта 220 має ді відїїхати через три дни; дійсно ж поїїде через місяць.

В таких більше-менше речинці відходить корабель з емігрантами в Бразилію. Не сумніваюся, що Товариство св. Рафаїла не посилає більше як 500 осіб що місяць, та „чесний“ агент мабуть вербує людєй від себе, як каже о. Дуда! Листи его починаються словами: „На росказ о. Іванова“... Таким чином він надуживає достойного имени того священника і с того переповненє в Удіне. Через те не тільки емігрантів найгірше кватирують, але значна частина їх мусить чекати по кількох неділь, а відси знов — голод. Як запевняє о. Дуда, ко-

трий зрештою пробуває тут тільки від трьох день, то людє ночують у стайнях на перегнилій соломі, а частиною на стрихах. А дальша игра „чесного“ агента така: Людєй, що прийїхали ніби то на зазив о. Іванова, приймає нерадо, бо вони не від Товариства св. Рафаїла, але обходиться з ними і має коли визискувати їх і доводити до найгіршого (до роспусти)... Сам Нодарі чесний, та у него є кілько помічників, с котрих кожний робить що инче. Один жне збіже, другий молотить, а третій ще зазбирає колосє!

Натурально, один говорить трохи по польски, другий трохи по руски, а третій — остатній — вже лиш по італіянски. Як я дізнався від людєй, то вони платили як найріжнійше за білет на залізницю з Удіне до Генуї, одні по 9, другі по 15, инчі по 18 злр. за особу, а о. Дуда каже, що в загалі платять по 2, 3 і 4 рази більше за білет на залізницю, ніж якби йїхали на власну руку. Та Нодарі чесний.

Остатню партію вів зі Львова учитель Кшижановський, що, — як кажуть людє, — „зопсувався“ дорогою, бо до Удіне прийїхав босий без сурдута, не тверезий і забравши 10 корабельних карт, поїїхав сам до Генуї і пропав без вісти. Жалувався на те і передомною Нодарі, а о. Дуда потверджує, що то правда.

Коло 2 години в полудне стали пакувати живий товар у вагони. Поїїзд складає ся з 15 вагонів звичайних і одного більшого (подвійного) третої класи, усі с проходками серединою. Нодарі читає сние, а під-агенти помагють в ради-годи пальцями. О. Дуда єдиний утішитель на все; що-ж більше він може дати, як утіху! Сили его за слабї на велич лиха і нещастя.

Пакованє, правда, иде по малу, людє незлагідні, але й одурілі до решти і гадають, що дохопившиє швидче місця в вагоні, не так скоро помруть із голоду. Лавка у вагоні, то верх бажань, єдина мрія, яку емігрант в Удіне хотів би справдити.

Коло третої години паковано пятий вагон. Я перелічив, кілько в однім: 28 старших осіб і 29 дітей, і кілько в другім подвійнім: 36 старших людєй і 30 дітей різного віку. Що лиш тільки пакують в один вагон, то ще найменше страшно з усього, що зазнають сі бідаки. Та може в остатній хвилі їх інче більше здавлено.

Кораблі з Генуї, як каже проживаючий там стало о. Дуда, мають бути переповнені страшенно. Він же прийїхав тільки для того, що би відвести людєй до Генуї.

Через пів години я попрощався з о. Дудою і бажав ему заслуженої вдачі в его важкім завданю. Мій поїїзд рушив до Кормоне, я визирнув у вікно і ще раз побачив емігрантів. Тепер вони видалися мені горді і вдоволені, аджеж інче поверх 200 осіб, що лишилиє, будуть голодувати в Удіне бодай місяць! І вони будуть голодні, та бодай у — вагоні...

ВІД РЕДАКЦІІ.

Для селян і міщан ми готови посылати „Народ“ за 1 зр. у рік, тільки на гіршім папері.

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця
і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українська радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
ул. Коперніка 26,
вхід
з задними сходами.
(Oest reich Galizien, Lemberg, ul. Kopernika 26.)

В справі Угорської Русі.

Стаття д. Охримовича про Угорську Русь по праву заінтересувала руську публіку в Буковині і Галичині. Та, на жаль, вона все таки не дає навіть матеріялу для того, щоб рішати питання, що робити нашим народолюбцям з тамтошнім руським народом, хоч і ставить зарані одповідь на підняте мною питання: мовляв, нічого не подієш, то шкода її починати! Перше і не дивсь, — бо автор сам каже, що буваючи в Угорській Русі, більше інтересовався краєвидами, ніж людьми; тільки ж через се замітки его про остатніх мусять бути припадковими, з котрих нічого рішучого не слід би і виводити.

Правда, д. Охримович покликуюся на 2 факти, котрі на перший погляд досить рішучі: на Карпати і на систему мадяризації, котра опанувала пошів угороруських. Карпати, звісно, річ поважна, як гриниця між Угорською Русю і Галичиною. Але власне гори нігде не роблять неперехідної гриниці між народами, як то видно на факті, що звичайно обидва склони гірського цепу заселені одним народом, як се має місце і з Карпатами і русинами. Коли в старовину русини могли оселитись по обидва боки Карпатів, то нема рації їм і тепер не піддержувати про між себе взаємини. І тепер я сам міг доневиітись, що мужики-русини по обидва боки Карпат мають між собою зносини, хоч інтелігенція (попи) не мають. В остатньому винні не

так Карпати, як бюрократичні порядки і кастове життя: попи по обидва боки Карпат знають лишень себе та свої одповідні консисторії. А консисторії тягнуть їх одна на схід, друга на захід: звідси виробляється і гриниця, мов би то непереходня!

Вироб нових громадсько-економічних відносин і нової інтелігенції, в тім числі свідомих поступовців, патріотів і демократів мусять витворити і инші напрямки серед інтелігенції по обидва боки Карпат. Почасти він вже і виявивсь, бо напр. між „москвофілами“ угороруськими і галицькими єсть певна солідарність. Стара загорода иснує лишень для народовців і радикалів, між инчим через те, що народовців і радикалів на Угорській Русі нема.

Чи значить се, що їх і не може бути? А коли б се і так сталося, то чи значить се, що галицькі народовці і радикали самі ніколи не можуть приступитись прямо до угороруського народу і збудити его самого? Ні звідки не виходить, щоб ми мусяли одповідати: так! на ці два питання.

Вже факт иснування серед угорорусів москвофільства показує, що мадяризація не до кінця там запанувала. З власного досвіду ми можемо сказати, що національне почуття свого немадярства живе ще навіть у мадяронів угороруських, хоч воно і заховано в потайники душі, а коли простує на гору, то в формі москвофільства. Щоб зрозуміти остатнє, а також те, що само москвофільство угороруське може стати зачілкою для пропаганди наро-

довства і радикалізму україно-руського, треба позбутись того шаблонового, поліційного погляду на москвофільство, який тепер в моді у галицько-буковинських народовців, — то б то, що москвофільство — єсть виключно плід „Погодінської колонії“ і вандруючого рубля.

На Угорщині москвофільство ще натуральніше діло ніж у Галичині, хоч ще патологічніше; воно там далеко чесніше, бо там „рубль“ ще менше доходить, ніж в Галичині, де він в остатні роки безспорно грає певну ролю, хоч і не так велику, як се думає польсько-австрійська поліція і ті народовці, котрі в неї черпають філософії історії і політики. Націоналізм угоруський мусив узяти форми москвофільські власне тому, що він був і єсть „чистим націоналізмом“, без примішки соціальної. Такий націоналізм завше тягне до держави, а не до народу, — і коли держава українсько-руської не ма, а московско-петербургська єсть, то архинатурально, що націоналісти угоруські потяглись думками до сеї держави. До того ж в історії Угорської Русі не було і таких моментів, як козачина і в загалі антипольський рух народний, котрий проявляв себе і в Галичині і одбився і в галицьких народніх піснях і переказах, творючи там підвалину для народовства. Народ угоруський вступив у XIX ст. в добу боротьби за автономію скривджених старими державами національностей, без усяких національно-політичних традицій, котрі могли б імпонувати інтелігенції. А два факти імпонували їй на користь москвофільства: 1) каррера кількох „карпаторосів“ (Балугіанський, Орлай і др.) в Росії і 2) ще дужче — російська окупація Угорщини в 1849 р.

В той час, в перший раз за 1000 років, перед очами угорусина гордий владика мадярин склонився перед силою, котра звалась руською (по мадярському: *оґос* — однаково і москаль і угорусин) і склонився навіть після того, як против него

виявивсь безсильним сам великий „Кісар“. Перечитайте народні пісні про „Кошутську війну“, котрі перейшли і Карпати і співаються і в Галичині і Буковині, і ви побачите, що москвофільство прищепилось не до самих тільки понів Угорської Русі, а стало людovým.

Ішов, ішов та пан Кісар з міста Кромеч-
[рижу,

Бо він має на серденьку велику огризу,
Та не тмій (тому) огризу має, що не має
[їсти,

Але тмій огризу має, що не мат, де сісти.
А він має їсти, пити, не приймає трунок;
Бо він пише до Москаля: „ставай на ра-
[тунок!“

„Ти Москалю, славний цару, стань ми до
[помочи!

— А я тобі стати стану, та і піти піду:
Не ма мині Венґра бити, та лиш до обіду.
Та як зішлю на долину кінноту, піхоту,
То від рана до обіду зроблю з них болото“.
(Жите і Слово, 1894, III)

Народні пісні за рублі не складаються! Завважно ж, що такі пісні про Кошутську війну єуть єдиним продуктом своєнароднього епосу на Угорській Русі.

Треба ж додати, що ніхто і не подумав познакомити загоді угорусів з українським рухом і письменством, тоді як про російське ім говорять і німці і мадяре, котрі перекладають Пушкіна, Тургенєва і т. п. Про український рух угоруси почули донерва недавно од галицьких москвофілів, котрі виставляли сей рух, як вигадку поляків. І незручна політика гал. народовців, а надто новоерців, мусила підперти в головах угорусів упередження против україно-народовства.

З сего всего наука така: хто хоче сіяти між угоруською інтелігенцією народовство, той мусить приступити до неї власне з готового боку — москвофільського, почавши ширити серед неї власне російські книги, тільки живі, демократично-

поступового напрямку, а при них ширити подібні ж книги українські і галицьк, представляючи поступ демократії україно-галицької не противним великоруському, а паралельним єму, як воно дійсно і єсть і по історії і в політиці.

Я пробував трохи такий спосіб і не без результатів. В 1875—76 рр. міні можна було розкинути кілька десятків книг російських, українських і галицьких в різні кутки Угорської Русі. Я роздавав Пушкіна, Гоголя, Лермонтова, — бо їх у мене перш усього прохали угоруси і для того, що се великі майстри літературні і живописці життя російського, в тім числі почасти і українського. Я давав „Записки Охотника“ Тургенева по тимже раціям, а до того як примір уваги великого майстра і високообразованного пана до життя мужицького, — давав Некрасова ради єго демократизму, Решетникова, щоб бачили люде, що Росія далеко не рай і т. д. Поряд з тим давав я Шевченка, М. Вовчка, Нечуя, Федьковича, видання „Просвіти“ і віденсько-жєневські брошури українські соціалістичного напрямку. Давав я і німецькі книжки, такі, як Lange — die Arbeiterfrage і Дренпера в перекладі. В купі з тим я притягав, кого міг, до спільної праці, котра б сближала письменних людей з простими, напр. до збирання етнографічного і статистичного матеріалу для моїх видань.

І можу сказати, що робота починала вже клювати навіть після недовгої праці. З листів, котрі я маю з того часу, видно, що і молодші і старші угоруси, при москвофільству, інтересувались Шевченком, Федьковичем. Зо статті постороннього чоловіка, д. Боборикина в От. Зап. бачу, що навіть він радив молодим угорусам розкиданного мною Федьковича і поборював у них нехоть до фонетики. Получив я і кілька записів етнографічних од угорусів (навіть фонетикою), кілька заміток і цифр про аграрні справи і т. п. Ігумену

Крालіцкому дав я між инчим пісні Лисенка, так сєй москвофіль писав мені, що єго родичка робить фурор сими піснями, співаючи і пригравуючи їх серед своїх знайомих, — конечно, помадярених попівських родин. Саме тоді кілька молодих українців, знайомих моїх, були за ґраницею. Я намовив їх вертатись до дому з Відня через Угорську Русь, хоч се тоді через недостачу залізниць було і не легко. Вони снінялись в Мукачеві, зходились, по моїй рекомендації, з семинаристами і знакомили їх з демократично-українським рухом. Дехто з тих угорців збиравсь самі у гостину на Україну, один навіть наївно признавався, що поїде туди шукати патріотичної і образованої жінки для себе і т. д., і т. д.

Незручність одного молодого приятеля, котрий попався у львівський процес 1877 р., підрізала всі ці початки. Мені, котрого австро-угорська поліція, спмагаєма Площанськими, Барвинськими, Партицькими, ославила сатаною і при тому трохи не московським агентом, не було вже доступу в Австрійську Русь, а ніхто другий не схотів поновити показані вище початки пропаганди поступового народовства в Угорській Русі, — але я певний, що коли б за те взялись зручно і енергично австроруси, напр. галичане, то справа пішла б легше і ліпше, ніж у мене. На що ж д. Охримович і ті народовецькі газети, котрі перепечатали єго статтю („Буковина“, „Дѣло“) зарані охоложують людей?

Тим же українцям, з поводу слов котрих і я тепер знову заговорив про Угорську Русь, я передам план пропагандної книжки, котру я готовив для тисї Русі. Книжка мусила зватись Читанка для угорорусина. В початку статистика всеї Русі, — Великої, Малої і Білої і зразки народньої мови усіх частин. Далі зразки былин (напр. як Ілля Муромець згожуєся служити князю Володимеру лишень ради дітей), думи (напр. Маруся Богуславка) з короткими поясненнями. Потім

приміри з Пушкіна, Лермонтова, Шевченка, Некрасова, — повістей М. Вовчка, Федьковича (тепер і Франка) вибір з народних пісень і казок українських, галицьких, угорських, теж з примітками. — Я такої книжки вже не зложу, не видам, то може те зробить хто з молодших українців. Таку книжку можна скласти і в Росії, — але видати треба непременно в Угорщині. Галицьким же народовцям я скажу, що найліпшим приступом для них до пропаганди народовства в Угорській Русі було б кілька хороших концертів, даних по різних місцях. Зворушивши так людей, можна б було приступити і до принципіальної пропаганди.

На решті коли б справді угорська інтелігенція показаласть людьми „пропасти-ми“, то все ж таки остається 400 — 500 000 руських хліборобів, котрі не скоро ще помадяряться і котрих просвіта не може йти інакше, як в їхній мові і од своїх людей. Не вже ж так і залишити їх на довгу темноту, на експлуатацію, без соціальної свідомости, коли вже не говорити про національну? Які ми маємо рації думати, що ті хлібороби зостануться більше глухі, ніж усякі другі, коли хто заговорить з ними про їх пекучі справи, напр. про їх соціально-економічні інтереси? А коли так, то чому ж би не скликати їх на в'ча, не обратитись до них через печать і т. и.? І хто се мусить почати, як не галичане, коли вже не ма охочих до того тубульців? І галицькі демократи не мають права зрікатись такої місії, котра їм, як усе таки австрійцям, легша, ніж українцям. Правда, і галичанам прийдеся видержати боротьбу з уграми, панамі і поліцією, котра привикла не церемонитись зо славянами¹⁾, — але „на те й лих, щоб з ним битись!“

М. Драгоманов

Реформа виборча.

В кінці по двацятых місяцях очікування предложив підкомітет свій проєкт реформи виборчої; і дійсно не можна інакше сказати, як лиш се, що перейшов він навіть найгірші надії. Ті два предложення, котрі субкомітет має відвагу назвати „продуктом своєї праці на 25 засіданнях“ суть самі в параграфи уняті суперечности і чиста несправедливість. Субкомітет пропонує в дійсности уділене робітникам промисловим 13 а оподаткованим низше 5 злр. 34 мандати, дальше хоче ті маси нових виборців впакувати в куриї а навіть з цілою сериозністю думає о заведеню в тих двох куриях виборів посередних. Новий проєкт реформи виборчої включає цілком з претенсією до права голосування робітників сільських. Справозданє субкомітету мовчать о них цілком а елімінованє їх єсть вираст зломанєм всяких обіцянок і зобовязань, які починило правительство князя Альфреда Віндінґґерца. — Нова курия не обіймає навіть половини тих, котрі „свої державні і горожанські обовязки в спосіб законами означений виконують“ а котрим то горожанам ґр. Таффе, в своїм проєкті хотів дати право виборче. Кн. Віндінґґерц сказав обіймаючи керму державну і повтаряв то кілька разів, що робітникам передовсім треба дати право виборче а тимчасом комітет сю обіцянку правительства зломив найвиразнійше в світі. Дають справді в сїм новім проєкті право виборче робітникам, та лиш малій їх частині — а іменно робітникам убезпеченим в касах недужих а позаяк робітники сільські через ласку панів ще і доси не мають інституцій кас недужих, то вони і на дальше лишуться винятими з під прав.

Та що дальше! Проєкт субкомітету робить зависимим право виборче прислугуюче робітникам від дволітного належіння до кас недужих се значить елімінує зовсім робітників сезонних. — В октябрі підписав посол Пленер проєкт посла Бернрейтера, в котрім була бесіда о куриї робітничій, до котрої належалиби ті робітники, що належуть до кас недужих хоч один рік. Вже і такий проєкт обмежував би значно число виборців, а при дволітнім обовязковим належаню число виборців буде низше половини числа всіх робітників.

¹⁾ Incredible dictu: угорська поліція в 1877 р. сконфіскувала в моїх знайомих Ліричні поеції Пушкіна (лейпцигске виданнє) і т. и., як нігілістичні писання!

Справозданє посла Рutowського признає право виборче для 700.000 робітників, наколи ми знаєм з дат долучених до того славного справозданя, що всіх робітників мужеского пола належачих до кас недужих є 1,390.000. — Не буде отже мати права виборчого 600.000 душ а хоч би ми припустили, що часть їх стратить право виборче через то, що не буде мати законом призначених 24 літ, то се велике число єсть доказом, що много робітників не буде мати виборчого права вже через то, що не буде належати аж через два роки без перерви до кас недужих. В давнішнім проєкті посла Бернрейтера постарано ся о тое, щоби право виборче мали і ті робітники, що працюють підчас сезону, а проєкт субкомітету мовчить о тім цілком. До погіршеня ситуації причиняє ся ще ся обставина, що 243.000 робітників є убезпечених в касах фабричних, отже о їх правах політичних рішає по просту фабрикант, котрий одним почерком пера, може відобрати робітникам „хліб і право“. А щось подібного пропонувати, се хиба вже найбільша безличність, яку був в силі вигадати субкомітет.

Хто ж боронить проєкту перед повною комісією до реформи виборчої? — Ах! се демократичний Поляк, чи польський демократ — Рutowський!..

Проєкт реформи виборчої заховує на дальше існуючу вже несправедливість виборчу в цілій єї наготі. — Всі привілегії упривілегованих панів галицьких уратовані — і дальше малибисьмо бачити такий хиба ще в Турції і Хінах можливий случай, що один шляхтич галицький має тільки прав, кілька 500 мужицких душ. — Посередні вибори позістають дальше а навіть заводять ся їх в нових куриях мимо того, що само правительство австрійске в звисних „основних зарисах“ (Grundzüge) реформи виборчої освідчило, що дуже легко усеунути єго через провінціональні сойми а ті, крім галицького сойму освідчили ся за знесенем посередних виборів. — Ще більше може обурити кожного горожанина австрійского проповане заведенє виборів посередних в новій курії робітничій, що можна хиба назвати простою безглуздицею. Від коли гр Таффе вніс свій проєкт реформи виборчої, ніхто не сумнівав ся і не смів ся сумнівати, що одні мож-

ливі вибори в курії робітничій — суть вибори безпосередні, та здавало ся се трохи інакше субкомітетові і він відважив ся пропонувати вибори посередні.

Підкомітет хоче дати для 700.000 людей 13 мандатів, отже каже 55 тисячомлюдей вибирати одного посла. Позаяк се впрост технічно не можливе, то вн одну несправедливість лагає другою і заводить посередні вибори. Реформа виборча в руках субкомітету тратить цілу свою вартість. Зі средства політичного образовача а навіть по просту зі средства простого горожанского права, не лишає ся нічо і доходить до абсурда, — ординація виборча, в котрій 5.402 великих посідачів має 85 мандатів а 700.000 тисячів робітників 13 мандатів єсть вже так нечуваною справою, що єї просто тяжко поняти.

Справозданє субкомітету чванить ся тим, що додає до 1,726.272 виборців з р. 1891 ще два міліони нових виборців. Отже ті два міліони людей має вибирати 47 послів, коли тамті 1,726.272 виборці вибирають дальше 353 послів¹⁾. В Чехах вибирає 45 виборців з земскої власности фідєікомісової 5 послів, отже 9 людей висилає до парляменту одного заступника а в р. 1891 випадав оден посол на 63 виборців з курії більшої посілости, на 2.592 виборці з курії міст і на 10.918 мушин в курії сільській. В новій курії буде вибирати межі низше оподаткованими як 5 злр. 40.000 одного посла а між робітниками 55.000.

На Галичину припадає 2 послів з міст, 5 послів з громад сільських, а Галичина спільно з Буковиною мали би вибирати 1 посла робітничого.

А послухаймо, як справоздавець субкомітету посол Рutowський мотивує внесенє такого проєкту.

Др. Рutowський зазначає в своїм справозданю, що проєкт реформи виборчої є результатом компромісу з одного боку межі партиями зкоалізованими а з другого боку з правительством кн. Віндінґґреца. Робітники і лишені прав політичних маси дрібних властителів, урядників і. т. д. мали дістати право голосованя, та

¹⁾ Характеристичним що до обчисленя числа мандатів є то, що $353 + 47 = 400$. — Отже субкомітет руководив ся тут лиш округлим числом!..

рівночасно теперішні привілеговані верстви не мали стратити нічо з свого становища.

Дальше так пише Рутовский:

„Віддавна культивована свідомі цілі агітація робітників зорганізованих чим раз сильніше на підставі принципів соціальної демократії а передовсім агітація робітників промислових, котрі з чим раз більшою енергією ведуть в Австрії борбу о здобуте прав політичних, вчинила конечним, щоби той рухливий народний елемент рапідно зростаючий враз з промисловим розвоєм країв був заступлений в парламенті“. Субкомітет установив для того дві курії а не одну, позаяк бояв ся, що через утворення одної курії рух соціаль демократичний під сильною, зорганізованою управою партії робітничої мігби перенести ся на село і тому допускає проєкт в курії оподаткованих лиш таких робітників, котрі платять більше, як 1 гульдена податку.

Дальше старає ся Рутовский „хитрець“ оправдати ся з того, для чого робітникам дають лиш 13 мандатів. Він каже: „Поділ той числа мандатів може бути не відповідав механічний пропорцій чисел, та єсть справедливим, коли зважимо, що дає робітникам в їх курії таку репрезентацию, яку в краях о загальнім голосованю мусять собі добувати по тяжкій борбі“. А хоч може не самі соціалісти побідять в тій курії, „то чейже репрезентантами тої курії будуть переважно соціалістичні провідники, отже брами парламенту відчинять ся для тої партії широко“.

Так вивязав ся з своєї демократичної задачі Рутовский, котрого поступоване, становище парламентарне і відносини голошених колись засад до теперішньої практики подобають дуже на головоломні скоки потішника, котрий думає, що парламентарна сая є ареною, на котрій той має більше оплесків, хто найнебезпечніші штуки показує.

Завів ся однак бідачиско, бо ціла австрійська преса всяких відтінків а навіть орган лівиці Neue Freie Presse закричала з переляку на таке монетрум. Всі кинули ся завзято поборювати той проєкт, що мав ту незвичайну прикмету, що нікого не вдоволив та остаточна справа прийшла на засіданє повного комітету, і тут показала кожда партія, що вона гадає.

З виімкою кількох послів, як німецький націонал Праде і молодочехи Брзорад і Славик, котрі були за загальним правом голосованя, всі прочі партії виступали против проєкту лиш з огляду на формальну сторону. Показало ся, що ліберальна лівиця не годить ся на проєкт лиш тому, що вона тепер упадає а проєктована реформа виборча лиш приспіншила би єї упадок. Поляки, котрі ще не обрадували в Колі польським не сказали нічо рішучого, лиш застерегли ся на дальше против автономії краю. Лиш ґр. Гогенварт сказав, що він обстає при своїх давніших поглядах та робить з них жертву для добра держави. Тимчасом скликало коло польське засіданє і 24 голосами против двох рішило приступити до спеціальної дебати. Коло польське має 57 членів, та прочі вийшли з сали підчас голосованя а Леваковский підчас дебати освідчив, що если Коло польське на дальше буде вести таку політику, то він виступить з Кола, що єму вже давно слід би було зробити.

Тимчасом партія соціалістична не заспала ґрушок в попелі, і рішила енергічно запротестувати против поступованя коаліції. В Відни заказала поліція збори, що там дуже рідко трафляє ся. Робітники зібрали ся в Пратері, звела ся борба з поліцією і много людей арештовано. Рівночасно відбували ся збори в інших містах.

Тимчасом нагло звернули увагу всіх народів Австрії иньші справи. Молодочехи завели в парламенті цілковиту обструкцию, котра доходила до того, що засідання тревали по 15 годин а молодочехи промовляли мішаючи по чеськи і німецьки по 5 годин. Сцисей між ними а президентом чим раз частійші і прибрали острійші форми а між самими послами вже хіба від давна не було таких скандалічних справ, як афера антисеміта Шнейдера з Бльохом, в котрій оден другого звав злодієм. Тут знов нагло, як бомба, вибухає справа з гімназією в Ціллі, коаліції загрозилася кризіс, ріжні суперічні вісти приходили з Відни і коротко сказавши внутрішні відносини австрійської держави зобразили картину хоотичного замшаня, якого не виділисьмо вже від половини сего столітя. Нема в цілій Австрії чоловіка, щоби міг содізати справу з того, що завтрішний день принесе на поли політики, ба, не ма нікого, хтоби

вказав правительству або партіям зкоалізованим вихід з того ними самими сотвореного лабирінту. Коаліція підоймила ся завдачі неможливої до виконання, стоячої в суперечности до здорових засад логіки.

Лев Турбацкий.

Третій транспорт емігрантів до Бразилії.

17-ого юня с. р. прощали ми у Львові 3-ту експедицію селян у Бразилію. Відміна протів 2-го прощання доволі велика: не було о. Бобровича і того панка — „доброго сина сего краю“, що попіравав „злих синів“. І перший бесідник — о. Лижегубський — промовив до зібраних по руски. В его промові вже не було тих докорів селянам, що ми чули вперед. О. Лижегубський прямо заявив, що „не добро вас там гонить, а біда“, взивав селян, щоби лучилися в громади, будували рускі церкви, школи і кликали руских священників і учителів, а до того часу щоби батьки родин заступали місце священників, щоби всі не забували молитов і рускої мови. Зібрані вислухали промови о. Лижегубського з великою увагою і співчутем: серед промови поплакували жінки, а врешті заплакали й старші мущини. Після того говорив академік-Русин, член тов. св. Рафаїла, по-польски про те, як обходитися в дорозі і про Бразилію, а нарешті, звівши нас уже кс. Малярський, по-польски. Він говорив зразу до речі і дуже популярно, — при чому повторяв те, що сказав о. Лижегубський, хоть і напирив на те, щоби Поляки і Русини трималися купи, очевидно закладуючи тільки костели, — рекомендував читати газети і книжки, — та врешті его промова скінчилася мовби прощанем на страшний суд. Загалом, прощання людей у Бразилію — немов прощанє на смерть, а се певне не підносить енергії емігруючих. До того ж і найліпші промови — монотонні, по найбільшій частині церковні, а тут би треба

більше діла, інформації, ободріня. Монотонність промов виходить головнo с того, що промовляють люде одного табору — католицького (інтелігентні члени товариства св. Рафаїла) — самі клерікали (таким показався в своїй промові і о. Лижегубський). Треба би, щоби допущено до промов і людей радикальніших таборів, і в загалі всяких таборів. Експедиція селян у Бразилію — нагода така серйозна, що перед нею німіють усякі спеціально партійні рахунки і навіть багато з виключних теорій а повинно оставати ся тільки загально-людске, безперечно-користне. Виступ людей усяких партій перед емігруючими — се була би найкраща проба вартости тих людей і їх партій — їх ідей і спосібности.

Тут прояснилось би не одно темне в відносинах нашої країни, і побачили би звязь єї життя з житєм усього світа. Опроче, до того треба би у бесідників більшої приготови, більших студій над дотеперішнім житєм емігруючих, — а на публичних прощаннях треба би допускати до голосу і самих емігруючих. Для того від властей не повинно би бути ніяких перешкод, бо все одно держава в ту хвилю перестає мати право над емігруючими, тай люде інтелігентні, що обертаються до остатних, стають у ту хвилю на за-австрійске поле і повинні мати повну волю — способами, котрі вважають за найліпші, — навязувати як найміцніщі звязки з емігрантами, бо тільки так можуть бути і звязки емігрантів на місці, з нашою країною, — а воно є і в інтересі держави. Важно, щоби ся остатна еміграція, на котру врешті мусіли згодитися сильні круги, була чимось инчим, ніж пусканєм крови селянській людности, збуванєм свого роду революційних елементів, — як то вважають певні верстви — а послужила дійсним регулятором селянских відносин з як найбільшою користю і для емігруючих, і для краєвої людности...

Остатна експедиція була нечисленна:

усього коло 60 родин, або коло 150 душ, — по найбільшій частині самих Русинів близьких Львова повітів. І фізіономія їх була принадніша: люде здорові, по більшій частині й гарні, — тай виправлялися вони з більшими надіями, а бодай з більшою певністю, що з ними в дорозі будуть краще обходитися, — бо, в наслідок статі д. Брухнальського, до Удіне поїхав наперед д. Рожанський (Русин радикал), від Тов. св. Рафаїла, щоби зробити лад з агентом Нодарі.

Слідуючий транспорт буде 27 юля с. р. То має бути великий транспорт, с котрим поїде й гуртик інтелігентних людей, Поляків і Русинів, — на звіді.

В додатку подаємо тут допись одного селянина, пренумеранта „Народа“, зі збаразкого повіту. М. П.

„Дивно мені дуже, що тільки газети пишуть про еміграцію до Бразилії, — а чому не пишуть, через що люде емігрують? Ото я взявся дещо написати про село Скорики. Дуже добре знаєте, ч. читателі, що ніхто не хотівби кидати свого рідного села і йти в чужий край. І не оден собі заплаче і скаже: „куда, боже, дай, — а таки піду в світ за очі, най ся тут люде на мене не дивлять, як я бідую“. От і власне р. 1892 виємігрувало людей зі Скорик до Росії коло 60 душ і до нині вони там блукають по скованій Росії, і певне їх там доля не поліпшилася. А сего року, то заводиться знов на еміграцію Передновок великий, нужда чим раз побільшася: переважна часть ч. газдів, що ще від великодних свят хліба не мають ні собі, ні худобі, мусять випродувати худобу без ціни, аби купити збіжжя, бо хочеся йісти а зарібку нема ніякого, отже нарід чим раз нищиться до остатку. Оттут маємо чисте жерело еміграції. А що вже сего року, то кінець приходить селу Скоричкам, бо не досит на тім, що нарід так голодує, але ще кажуть платіти. До Скорик прибув сего року священник о.

Краснопера, та такі дива показує, що найліпший газда мусить утікати в чужий край. Ще сема навіт три місяці, а вже зачинає будувати плебанію і не уважає, що нарід так бідний, тільки грозить комісіями, а наш селянин гірше боїться комісії, як огню. І зачинають будівлю, котра має коштувати 3000 зр. а ще податку за 1894 р. мають зложити 1400 зр., а за р. 1895 податок 2000 зр., отже то разом буде 6400 зр. Де-ж може така бідна громада тільки гроший зложити на оден рік? О, не одна мама заплаче за короною, — тож її рідна мама, вона і діти годувала! А не оден бідний селянин мусить продати последну овечку, що єму давала молока і одіне, а не оден газда набере на нову пшеницю! В тій старі плебанії можна мешкати 20 літ безпечно, але о. Краснопера не хотять мешкати в ліпнянці, вони хотять мурованої, хотять сальону, а люде най собі емігрують до Росії або до Бразилії“.

Радикал.

Нові слова в „Правді“.

На бідному полі української публіцистики звертає на себе увагу недавня стаття д. Січовика в „Правді“ — „Історичний розвиток і сучасне становище української справи в Росії“.

Стаття та о много вища тих проб пера, котрі в остатні часи досить „часого-густо“ посилались у „Правду“ иноді під дзвінками назвами „національно-народніх“ программ Молодої України. І самий допуск єї в „Правду“ свого роду „знаменіє времени“, бо д. Січовик не тільки признає рацію укр. радикалам, але иноді говорить не мов один з них, тоді як недавно ще для „Правди“ радикали були лишень „деструктивним елементом“, а для єї сотрудників навіть людьми „московської вдачі“.*)

*) І в редакційній статті „Правди“ — „Політика пп. Барвінського і Романчука в радикальнім світі“ читаємо, що „п. Ол. Барвінський не жалкував, коли утворився радикальна партія, бо в кожному живім народі, що розвивається, мусять бути і партії, котрі знаменують его життє“ і т. д. — Кланяємось і дякуємо! — і так і

На лихо стаття д. Січовика має спільного з попередніми слаборатами нових українських політиків те, що й вона писана, як кажуть москалі, трохи „сь плеча“, без справок з дійсною історією, і через те з помилками.

Так напр. вона залічує Добролюбова до діячів 40-х років, — а праотця Максимовича ставить в плеяду „Основи“, — про саму „Основу“ кілька разів каже, що вона була заборонена, коли се неправда, бо „Основа“ була заморена власною редакцією, а надто офіційним редактором В. Білозерським, котрого д. Січовик залічує в чільні сбирачі етнографічних матеріалів в 60-ті роки! До літературних стовпів часу київського географ. товариства д. Січовик залічує з одного боку Руданського, котрий умер раніше, а з другого д. Коніського, котрий хоч перед тим уже продуковався в Галичині повістями і романами, читаючи котрі українці лишень сдвигали плечами, натикаючись в них на особисті прикмети живих осіб (напр. Милорадовичка і т. и.) з вигаданими зовсім фантастичними, — але од руху, котрий знаменувався між инчим і географічним товариством, держався в стороні і дістався в „класику“ українські вже в нізніщу добу, котра більше сприяла его продукціям.

Не вірно й те, що каже д. Січовик в загалі про напрямок „Основи“ і „групи котрі скупились“ коло неї, — буцім то вони „зрозуміли українську ідею ширше, ніж їх попередники“, то б то Кирило-Методієвські братчики. Перш усього керманічі „Основи“ були тіж самі братчики. А далі вони поставили українську ідею в „Основі“ зовсім не ширше — і, пробавимо, і не ясніше, ніж у програмі братства, а узче і темніше. Чудне діло, — програма брацтва була опублікована лишень по смерті Костомарова, аж в 1885, — через що в Росії вкорінилась думка, буцім то братчики хотіли поновити козацьку Гетьманщину з Січчю, а се не могло збудити до них прихильности в

запишемо, що сам д. Барвінський не жалкував, — а жалкував з появу „деструктивних елементів“ лишень его орган! Може завтра д. Б. буде з чого жалкувати, а орган его навіть радіти. Од певних людей всего можна ждати! М. Д. — І в другім новоересім органі „Буковині“, читаємо про радикалів навіть таке: „Радикали люди все таки євжжі, хоть одно або друге зачинають може не з того кінця, що треба, все-ж таки роблять, а що не роблять всего так як треба, то причина таки не в них, а глибоше“ (ч. 49, передова стаття, надіслана зі Львова п. н. „Переображене народовства“. — М. П.

реальних головах. „Основа“ ні словом не на-тякнула на ту програму, хоч другі російські напрямки, напр. ліберальне англоманство „Русского Вѣстника“, радикалізм і соціалізм „Современника“, славянофільство „Русской Бесѣды“ (тоді ще досить ліберальне) вміли виставити свої ідеї і цілі, не гляючи на цензуру, — і притягували до себе свідомих людей навіть і на Україні. „Основа“ мов сгидалась, або полохалась недавнього своїх проводирів і уникала всяких програмових статей, а надто політичних, та й статей про біжучі справи, напр. адміністративні і економічні, важні в часи еманципації крестян і в загалі реформ Александра II, давала мало. Не чинала „Основа“ і справ західно-славянських, через що зреклась славянофільства (ліберального і федерального) своїх проводирів на користь московського славянофільського кружка, котрий хоч ставав все більше централистичним і реакційним, а все таки, не маючи конкурентів, притягав до себе натуральні сімпатії російської громади до славян.

Молодші, провінціальні сотрудники і кореспонденти „Основи“ показалися просто замало образованими, щоб поповнити пропуски старших проводирів. То були по більшій часті досить слабенькі виршемози та імпровізовані етнографи, котрі були здольні записати пісню, описати обряд, та не могли докладно сказати навіть, до чого то все треба. Так в масі російської публіки, в тім числі і на Україні, виробилась така думка, що українофіли — то або історики, археографи і етнографи, більш-менше вчені, але „кабинетні“, або наївні романтики — козакофіли і ділестанти провінціальної поезії. Єдина важна практична справа, котру підняла „Основа“ (найбільше Костомаров, котрий не дуже високо ставив літературні заходи українофілів) була справа популярної літератури на народній мові, та й ту Костомаров примазав православним клерикализмом à la Квітка. Через се все великої уваги в очах громади, навіть на Україні, український рух часів „Основи“ не придбав, та й сам енергії не показав, як усе архаїчне і кружкове, не звязане з живими справами громади.*)

*) В Києві перед вакаціями 1863 р. я бачив по 200—300 душ на сборах „громади“, а після вакацій треба було шукати українофіла трохи не з собаками.

Після упадку „Основи“ єї початків, через реакцію стільки ж урядову, як і громадську, не многим свідомим і освіченим українолюбцям прийшлося починати справу програмову трохи не з азбуки, при чому деякі традиції „Основи“ ставали часто на перешкоді ділові, а не помагали єму, і навіть пізніше, в 80-ті роки шкодливо вилізли на гору в тих „темних силах“, про котрі ми скажемо далі.**)

В 70-ті роки бачить д. Січ на Україні розвій інтелігенції на чистих народовців і на радикалів еціалістів, котрих він виводить з впливу „російської енциклопедичної науки“, хоч на ділі на них впливала і безпосередно Зах. Європа і єї наука і життє, з котрим многі діячі 70-ти рр. знайомились наочно.

Видимо, що історія українських кружків в 70-ті рр. темна для Січ., котрий не переглянув навіть „Правди“ за ті роки. Ми можемо запевнити д. Січ, що в 70-ті рр. в активних українських кружках, котрі групувались переважно в двох університетських містах, не було відомої незгоди між народовцями і радикалами, як не було і сих галицьких партійних термінів, а всі українолюбці признавались до радикальних, то б то поступових і демократичних думок, котрі ще в 60-ті рр. польські пани прозвали хлопоманією. В сєму може вневнитись д. Січ., прочитавши в „Правді“ 1873 р. заяву 45 українців, котрих „Правда“ потім назвала „правобережніми“, — з powodu брошур Качала, тодішнього політичного проводира галицьких народовців, виступившого з першою пробою „нової ери“ — згоди українства з шляхецько-клерикальною партією.

Правда, проти сєї заяви виступила з Полтави друга заява, підписана 20 іменами, між котрими активних було лишень двоє, в тім числі небіжчик Дм. Пильчиков, а решта діти, гімназисти. Та й то ся заява, котру тодішня

редакція „Правди“ (д. Романчук і др.) охрестили маніфестом „лівобережців“, не виступала проти принципів декларації „правобережців“ (котрих добра половина була любієїнські лівобережці, як напр. азъ худый) а тільки казала, що не тактично виявляти незгоди між людьми українського напрямку. Мало того, — як я розказував в Австроруських споминах, сам Дм. Пильчиков, довідавшись ближче про дійсні тенденції галицьких народовців, котрі тоді найбеззаконним способом захопили в свої руки тов. ім. Шевченка, на котре П-в здобув гроші, — сам Дм. Пильчиков уложив зо мною, як він казав, *pacta conventa*, зовсім противні тенденціям Качала-Сущкевичевского кружка. Ті *pacta conventa* були ухвалені загально „правобережців“ і мусили бути переслані ві Львів.

Так, коли в 70-ті рр. і була незгода між радикалами і народовцями, то не на Україні; — то була незгода між усіма активними українцями і проводирами галицьких народовців. Правда, зерна галицького консервативного народовства були і на Україні, — але вони ховались, або навіть притакували ідеям радикальним на стільки, що дехто з пізніших прихильників „нової ери“ були між ініціаторами жєневської „Громади“. Тільки час, з єго косою Сатурна, котра скрізь, а надто у нас підкошує в людей сміливість і поступові інстинкти, а також загальна реакція в Росії, дали можливість українським Качалам вилізти з їх нор з українською Побідоносцевщиною, а з другого боку нові обставини, і між ними всеросійська реакція народили нову молодіж, котра гордуючи „російською культурою“ і не знаючи західно-європейської, склала для тих Качал хор і кордебалет, котрий почав пописуватись і в поновленій „Правді“ і заслужив собі імя „темної сили“.

Поява статі д. Січ. в тій же „Правді“ показує, що для тієї сили вже проходить золотий вік. Обернемось же од дуже слабого і хибного історичного боку тієї статті до сучасного, практичного. На лихо і тут ми натикаємось, коли не на брак точности, то на узкий горизонт бачности автора, при скорості осудів і виводів. Так напр. у него виходить, що мабуть чи не головна одміна між народовцями (націоналістами) і радикалами на Україні в тому, що бєтатні, вважаючи на те, що путніх українських популярних книг цензура не пускає, а заграничні

**) Тут вважаємо, що напр. думка про безполітичне українство, котра лягла в основу і заяв молодших українолюбців в „Совр. літописи Р. Вєстника“ 1862 р., проявилась в 80-ті рр. в замірах скласти українське „культурництво“ без політики. Так само висувався пізніше і клерикалізм „Основи“. Нагадаймо, що напр. Костомаров продержав у єхові аж до 1875 р. такі поезії Шевченка, як „Марія“. Скажемо також, що в 70-ті рр. найбільшчі до „Основи“ люде нічим не помагали молодшим навіть в виданню популярних книг, навіть таких, які виготовлені були для видання на кошт фонду, що збирав Костомаров, (як напр. про звівів по Бремю), або в перепечатці книг, вже раз непечатаних тим фондом (напр. Оповідання з єв. Письма Опатовича).

ширити і держати небезпечно перед поліцією, ширять книжки московські, — спосіб, котрий сам автор не один раз і просторо бере під свою оборону.

Певно д. Січ. зна таких радикалів, але мусять бути на Україні і другі. По крайній мірі в „Народі“ виставлялись наші радикальні думки, в тім числі і про популярну літературу і пропаганду українства серед мас народніх. Остатня справа дуже важна і варта, щоб про неї поговорено було більше.

Перш усього популярна література в Росії і великоруська страшенно бідна на путні книги, хоч досить богата вже на плохі, бо цензура не дріма й тут і задержує навіть ті, що було дозволила раніше, напр. більш путні з доволі безпутніх в загалі книжок гр. А. Толстого. (Так напр. заборонена, по ініціативі „Палестинського общества“ повість „Два странника“ ідея котрої та, що поміч бідному більш вгодне богу діло, ніж паломництво в Іерусалим). Тепер реакційне министерство освіти в Росії хоче приборкати навіть „Комитетъ Грамотности при Имп. Вольтъ Економ Обществѣ“, де знайшла собі сякий такий притулок хоч трохи освічена продукція і пропаганда популярних книжок. Якого небудь політичного і соціального освідомління народніх мас через популярні книги уряд російський і давно не допускає, а тепер снина навіть і етичне. Освіченим патріотам українським, котрі хотять ще й національного освідомління свого народу, тим паче не зостається нічого, як взятись за літературу закордонного друку, — чи то безпечно перед поліцією, чи ні. *C'est à predre, ou à laisser*: або мовчи, або ризкуй. З рештою книги заграничного друку, — котрих цілий ряд ще мусять написати освічені українолюбці, — можуть служити і як моделі для устних розмов з простими людьми, про справи національні, політичні, соціальні і етичні.

Чи такі розмови ведуться тепер ким небудь на Україні? В 60-ті і 70-ті роки були до того проби, досить удатні. Тепер коли число освічених людей прибавилось і на Україні, важко собі уявити, щоб ніхто з них не найшов пригод для таких розмов навіть зовсім безпечних, коли вони ведуться з добре познатими особами з простого народу¹⁾. Але про сей капиталний пункт нічого не знаходимо в статті

д. Січовика. Замість того він говорить досить багато про стан театру українського і про відносини між старими і молодими українолюбцями і говорить, за дозволом сказати: дуже наївно.

Д. Січовик не вдоволений театром українським, ні репертуаром, ні антрепренерами, ні акторами; — театр сей не одповіда цілі — національно-політичного і всякого иншого освідомління публіки. Наївність автора видна в тім, що він припускає, що уряд потерпить такий театр, якого ему хочеться. Тим часом уряд на добру долю винен в обниженню навіть ліпших українських труп і драматургів, не дозволяючи їм виставлятися на більше освічених містах і випхнувши їх більше в Московщину, ніж на Україну. Через се театр український був винятний з під контролю більш образованої публіки на Україні, а на чужині мусив вбільшувати в себе балетний елемент та неврозу, за котрими посунувся і елемент чисто „балаганний“. До того „темні сили“, котрі в недавні часи запанували в українолюбських кружках, придавлювали навіть проби літературної критики. В „Народі“ бували такі проби, — в котрих вказувалось, що поезія і беллетристика наша, в тім числі і драматургія в остатні часи, „не обрѣтається въ авантажѣ“, — так замітки такі були обявлені в певних кругах, в тім числі і в „Правді“, зрадою і москвофільством. Навіть в українських патріотичних кругах, куди пролізло галицьке народовство, більше знаходили симпатії критики школи Ом. Огоновського, котрі налічили в нас стільки класиків, що їх би стало на 7 літератур Сам д. Січовик, хоч плачесь на таких Шекспирів, як д. Мирославський і др. але не сміє піднести руки на твори дд. Старицького, Мирного, Нечуя. Тим часом, коли чільніші з теперішніх беллетристів наших вбогачують нашу драматургію „Опеньками“, то дд. Мирославським і бог велів.

Д. Січовик наївно дума вмовити українських антрепренерів, щоб вони дали нам національний, політично соціальний театр, а акторів, щоб вони стали українськими прогресистами. Але

¹⁾ Нічого і говорити, що доки український національно-політичний рух не зачепить хоч індивідууми з простого народу, котрі зможуть в нему зачепити думки про волю громад, провінцій і державну показом на практичні вигоди такої волі, — доти весь той рух зостанеться без підстави.

хиби антрепенерів і акторів однакові од Перми до Лондона. Лік на них один — вищий смак публіки і літературна критика. Публіка українська тепер своє робить: перестала ходити на українські спектаклі. Хай же робить своє критика, — і хоч вона і не викоренить „балаганів“, бо зразу вся громада не може піднятися високо, — то хоч викличе при них і більше літературний театр, хоч вижене балаган з ліпших трупи українських. А такого театру, якого хоче д. Січовик, Україна, — і при високій літературній критиці, — все рівно не матиме, поки не буде політичної волі в Росії, — хоч треба завважати, що напр. Галичина живе під конституцією, а все таки порядного, а тим паче поступового театру не має, бо проби живого театру заїдає тут понівська публіка і схолястична псевдоестетика!

Окрім театру д. Січовик говорить багато про відносини між „старими і молодими“ українцями, горює, що старі чураться молодих, і вмовляє їх „цікавитися діяльністю молодих, допомогати їм радами і речними заповідями, робити з ними коли не коли принципіальні зібрання і т. д.“

Се одна з справ, про котрі говорити печатно трохи важенько, перш у сего через те, що трудно констатувати факт: *qui, ubi, quomodo?* і т. д. Не звісно, на скільки широке поле нагляду д. Січовика, — бо ось напр. редакція „Правди“ з свого боку заявля в примітці, що „на скільки їй відомо, старі теж давали не раз докази, що раді б спільно з молодими працювати для добра України“, хоч унять не звісно, на скільки широкі відомості і редакції. Але припустимо, що справді по всій Україні „старі“ держать себе отдалека од молодих, то все таки клопоти і мольби д. Січовика зостаються наївними. В наших расах, менше культурних, ніж західні, прогресивний параліч інтелекту і страхи іудейські починаються доволі рано і отдаляють в загалі старших людей од ідеалізму молодих років і од громадських інтересів, а надто тих, котрі звязані з ризиком. Се конституційна хвороба, котрої ніякими незливіми кореспонденціями не справиш. А *priori* можна сказати, що значна частина старших українців підпадає такій хворобі і що їй підпадає в свій час і певна частина теперішніх молодих. Поки що живим людям не зостається нічого, як залишити мертвих поховати своїх мер-

ців, — а робити своє діло самим. (Та, по правді сказати, молодіж 60-х і 70-х років так і робила). — Наука тепер, хвалити бога, не езотерична, а печатна, — принципи, значить, приступні всім, хто вміє читати та ще знає 2 — 3 європейські мови. А локального досвіду все одно треба набиратися власною пробою. Українській молодіж, як видно і по її літературним продукціям, хоч би в „Правді“, бракує більше всею науки, — то перш усього їй треба прося хибу і неклеватися. Не кидаючись завчасно в активну політику і навіть в літературу, а надто програмову (бо без науки мудрішого тих плодів, які показувалися в останні часи в „Правді“, молодіж не виплодить!) Молодіж мусить набиратися науки і по малу готуватися до громадської праці, між инчим і літературними працями з годом, напр. під кінець університетського курсу.¹⁾

Виробляючи собі загальне образование і спеціальну науку, молоді люди мусять складатися в спілку з тим щоб піддержувати спільність між собою і по викінченню університетів. Спілки тоді мусять мати непременно: 1) касси, 2) конкретні цілі: поміч всему доброму, видавництво, пропаганда, вплив на земства, есекурсії за границю ітд. 3) періодичні зйізди. Спілка, котра почнеться так з яких 10 студентів, може за 10 років рости в товариство, поважне силами і засобами.

Д. Січович говорить чимало про театр і відносинах між старими і молодими, ще про гроші, але говорить досить темно. Враження робить ся его розмова таке, мов би то говориться, що деєсть єсть якісь гроші, та їх комує на щось не дають. Через таку неясність і нам важко говорити про сю точку. Та й у загалі важко і не зовсім прилично говорити про гроші в чужій кешені. Ми лишень нагадаємо, що тривка організація родить і гроші. Нетерпеливим людям можна нагадати слова Донфелло: „умійте працювати, та вмійте й ждати“.

Сими золотими словами можемо закінчити всю отсю нашу розмову з д. Січовиком.

М. Драгоманов.

¹⁾ Спостинаючи собі студентські часи, я пригадую, як було сміятися з тих товаришів медичинського факультету, що на 2 — 3-м курсі вже пишуть реценції. А чия ліжне роблять ті 20-тилітні хлопці, котрі пишуть політичні програми і статті? Ліжне б той час затратили вони на те, щоб навчитися читати й писати хоч тих слуг, що їм самовари подають!

Літературні вісти.

Dr. Jul. Donat, Der physische Rückgang der Bevölkerung in den modernen Kulturstaaten mit besonderer Rücksicht auf Österreich-Ungarn. 5 Heft der „Wiener Klinik“. (Відчит на VIII. конгресі демографічно-гігієнічній в Будапешті.) На книжку сю звертаєм передовсім увагу читачів а то тому, що автор, не соціаліст, виказує наглядно, що людскіє фізично упадає і публично каже, що причиною того суть відносини продукційні і домагає ся для поліпшення відносин в тім напрямі державного обмеження часу робучої днини.

З початку книжки автор наводить висказання давніших вчених, котрі висказали вже наперед подібну появу. Ог що писав вже давніше Гекель: „Чим сильніший, здоровіший і більше нормально збудований буде молодець, тим буде мати більшу надію, що буде забитий карабіном, арматою або подібними культурними інструментами. Натоміст всі недужі, слабі або каліки, суть безпечні перед побором військовим, лишають ся дома підчас війни, женуть ся і розмножують... Однак після закону наслідства, мусить в кожній слідуєчій генерації появитися не лиш розширене та і поглиблене тілесного і не розлучного з ним морального стану ослаблення“. А Донат додає до того ще розвиваючі ся в наслідок життя касарняного педуги венеричні і обмежену свободу подружжя.

Яко мірило фізичного упадку народів уважає Донат побір рекрутів і показує тут страшними статистичними числами, як здоровля в всіх краях Європи обнизило ся. В дальшій часті свої студії, вказує на пуждений стан людскої поживи мешкань і надмірний час праці, і першим средством поліпшення життя людского називає скорочене часу праці а на довід покликуює ся на Англію.

Тими словами кінчить Донат свою студію: „Держава посвячує свою увагу на уліпшенє раси коней і інших звірят домашніх, щоб оберегти їх від погіршення. Чи ж може отже старати ся менше о чоловіка, котрого організм натура взнала за найсовершенніший, котрого стать зовуть художники першим взірцем скуства а котрого моральне і фізичне добро є нероздільне від фізичного. Чи новочасна держава має бути тим митологічним хроносом, пожираючим свої діти, тим біблійним краєм, що похоловав тисячі мешканців. Незчисленні тисячі літ борби о егістенцію і повільного а тяжкого розвитку куль-

турного дали нам чоловіка в его чудовім естві. Лишим отже і нашим нащадкам ту спадщину не поменшену а лиш збільшену“.

Sudermann, Es war! Судерманови припала на торзі німецької літератури роль метеора. — Незвістний, вбогий, удержував ся з праці літератцкої для провінціоальної преси, в рік пізнійше справдешний „pontifex maximus“ театральної біржі і сальонів плотокрації берлінської. Світло було так сильне, що вепіло розпалити відвагу Французів і вони печатають в *Journal de Débats* переклад его повісти *Frau Sorge*. — Та світло метеорів гасне; по трех роках забувають о нім. Так, як не знати, з якої причини розхвалено его за „Честь“ і „Кінець Содоми“, так не знати чому висміяно его найновішу драму „*Schmetterlingsschlacht*“. Тепер вийшла его найновіша повість „*Es war!*“. Леон Селетін, сильна, пристрастна натура, зводить жінку одного старця і забиває его в дуели. З тої причини мусить утікати до Америки а зведена ним Феліцітас виходить за его приятеля Ульриха, характер цілком діаметрально противний. По кількох роках подорожи Леон вертає — з сею точкою розпочинає ся повість. Не знав він о подружжю свого приятеля і не міг сему перепинити. А навіть впадає по раз другий в сильця давної любови — Тимчасом Ульрих стрічає її на *tendres-vous*, Леон хоче визнати цілу правду, та Ульрих рішає справу інакше. — Він проганяє Феліцітас а Леон женить ся з своєю сестріницею. Як видно, тема недобірна, та ціла повість читає ся гладко. Судерманови удають ся передовсім натурі сильні, визначні. Кілька розділів в повісти робить таке вражінє, що автор мусів їх сам пережити а не лиш видіти. Кілька дрібніших фігур — а передовсім вічно пияний пастор, добре вдали ся авторови, та за то много фігур мальованих шабльоново. О скільки можна з того судити, Судерманн не має сили розвою. Через чотири роки автор: „Куми журби“ нічого не забув, та нічого не навчив ся. —

Michał Żmigrodzki. — Kongres katolicki i kongres wszech religij w Chicago 1893 roku Kraków 1894.

Конгрес всіх релігій в Чикаго був наймаєстатичнішою маніфестацією терпимости релігійної і збурення тих хінських мурів, які ділять поодинокі релігії від себе. Однак автор вишукав в тім конгресі інший момент. Він видить тріумф католицизма а дальше приходить до дуже цікавих заключень. Конгрес зійшов ся за старанем сект американських, котрі як автор

каже „rozproszkowały się“. Вони хотять зілляти ся в одну цілість, хотять ся нівелювати. Церква католицка не дасть ся знівелювати, отже вона буде тріумфувала. Се заключене автора — та здаєсь, що дуже сміле і має хіба ґрунт в чувстві автора а не дійснім стані річей. —

Andrzej Niemojewski, Z cyklu „Polonia irredenta“ Podziemia. Lwów 1895. Автор один з нечисленних поетів, стоячих на висоті часу, перенятих „сучасними вогнями“, звісний вже ширшій публіці з збірника поезій виданих 1891 р., взяв собі тему ще дуже свіжу, бо життя робітників в копальнях угля і виявив ся з своєї задачі знаменито. В дванадцятих ліричних піснях підхвотив він всі характеристичні хвилі з робітничого життя, небезпеченства, на які ся наражають, їх внутрішнє розположенє, побожність ціхуючу їх, та в кождім случаю чуємо самого автора, котрого увагу найменші факти звертають на цілу людечість, на ширші завдання. Его пересвідчення, чувства, симпатії чуєм ми самі, а при кінці виступає він сам перед нами в новім світлі — „Górnicy“ кличе він в XII-й пісні п. заг. Dom zborny, „Tu niechaj się zbiorą szeregi a tam „uradzi gmin prosty“ се, „nad czem zapomniiał świat radzić wytwor-ny“ і „swe prawa po świecie obwoła“. Л. Т.

Дрібніщі вісти.

Пін москвофіл про радикалів. В 16 ч Галичанина читаємо ось яку допис із провінції п. з.: Якъ намъ вести себе въ виду „радикальных“ посольскихъ кандидатуръ:

„Вслѣдствіе возникновенія „новой эры“ и митрополичо правительственныхъ посольскихъ кандидатуръ, произошла въ нѣдрѣ нашего народнаго организма другая крайность: кандидатуры такъ зовимыхъ „радикаловъ“. Съ начала тѣ „радикалы“ претендовали только на два повѣты: коломыійскій и снятинскій, гдѣ находятся головныя притоны ихъ агитаціонной дѣятельности. Но постепенно они идутъ дальше, обняли нынѣ уже большую часть восточной Галичины и хотять пробовать свои силы даже тамъ, гдѣ еще мало посѣяно ихъ зловреднаго сѣмени. На теперь тѣ кандидатуры, по крайней мѣрѣ въ большей части, по всей вѣроятности перевалются, но то тѣмъ хуже, такъ якъ въ томъ случаѣ подпольная ихъ работа удвоится и деморализація народа прийметъ самыя широкія размѣры, хотя она и ны-

нѣ уже доведена довольно далеко. Лучше въ виду того было бы, дабы она станула око въ око съ тѣми факторами, которыя ю вызвали на дневный порядокъ, а народъ, церковь и духовенство оставили въ покоѣ.

„Слѣдовало бы назначити, какое становище должно занять русское духовенство въ виду тѣхъ „радикальных“ кандидатуръ? По нашему мнѣнію, духовенство не должно не только препятствовать тѣмъ кандидатурамъ, но даже, хотя бы лишь косвенно, ихъ поддерживать, а то по слѣдующимъ причинамъ:

1) Если духовенство не будетъ противъ нихъ агитовать при выборахъ, то они меньше будутъ имѣти случайности лаяти на „попів“, которыя въ сущности въ ничемъ не провинились ни противъ нихъ, ни противъ того народа, за которымъ „радикалы“ будто такъ горячо уймаются, а собственнo его только деморализуютъ

2) Въ виду того, что голосъ правовѣрнаго и строго лояльнаго русскаго духовенства такъ безпощадно придавленъ, то нехай же тотъ голосъ переходитъ на факторъ, съ которымъ вѣдь также нужно числитись. Но лучше будетъ, если бы тотъ голосъ услышали прямо тѣ люди, которыя стались виновниками нынѣшняго нашего безвыходнаго положенія, чѣмъ не повинное со всѣхъ сторонъ, а крайне бѣдное наше духовенство. Кто съѣтъ вѣтеръ, да пожнетъ бурю; мы того вѣтра не сѣяли, въ томъ наша совѣсть чиста.

3) Въ такъ гнилыхъ организамахъ, якъ нынѣшніе парламенты, придались бы люди молодыя подвижныя способны и энергичныя, при томъ же ризиковныя, а можетъ быти, они оживили бы тотъ трупъ, который еще дышетъ, но жизни въ немъ нѣтъ ніякой. Извѣстно, що на пр. въ вѣдѣнскомъ парламентѣ одни лишь оппозиційныя элементы интересуютъ публику. Такіе элементы придались бы и въ львовскомъ соймѣ, а предполагаемъ, що роль ту приняли бы на себе „радикалы“, если и они не намѣрены лишь кивати пальцемъ въ чоботѣ, и если они не руководятся пословицею: „На похилое дерево и козы скачутъ“. До сихъ поръ бо наши „радикалы“ отличались лишь скаканьемъ на бѣдныхъ и беззащитныхъ русскихъ священниковъ.

По тѣмъ причинамъ мы совѣтовали бы русскому духовенству, при предстоящихъ выборахъ, по крайней мѣрѣ пассивно вести себе въ виду „радикальных“ кандидатуръ. — Священникъ. — Сіе писаніє читай, и какъ хочешь понимай, — скажемо ми.

Коаліція — небіжка!.. Так! небіжка коаліція — вічний єї упокой! — Померла нещаслива по породах одного з многих своїх неронених і мертвонароджених плодів — виборчої реформи. Коли писалисьмо попередню статтю, то казалисьмо тогди о тій непевній ситуації, не знаючи, яке буде єї розв'язанє, тим більше, що віденьський коресподент „Буковини“ (здає ся одея з коаліційних цуциків руських) все упевнював нас так само, як львівський *Przegląd*, що коаліції цілком не грозить смерть, що вона здорова цілком. Противно! казав коресподент Буковини. Коаліція сильна, коли не вагує ся всі слабі сторони поставити на одну карту, та помилив ся бідачиско. Обманив его політичний змисл, коаліція впала і не знати до чого тепер приченить ся клуб руський а радше Вахнянин-Барвінський. Через що впала коаліція? Га! кажуть люде, що н.би через цілліську гімназію, та то був лиш претекет! З одного боку допікала єї реформа виборча, котрої всі віднекували ся і котра певне впалаби в повній палаті, а з другого боку обструкція послів молодоческих, на котру радив коресподент. Буковини „зимну кров“, довела єї до смерті! Заки би дискусія над реформою податковою була ся скінчила при таким ході дебат, який завели молодочехи, то задовго би мусіло правительство ждати на провізорию бюджетову, — третю вже сего року — но, і коаліція впала а перший крок був до усмирення тих парламентарних львів молодочехів. Конференс з ними гогенвартовець Клюн, Поляк Залеский і вони годять ся на залишенє обструкції та під условем, що вони будуть мати також вплив на справи парламентарні і єсли з порядку дневного зійде реформа податкова.

І так мали бисьмо більшість парламентарну з Поляків та Гогенвартовців при співуділі молодочехів¹⁾.

Так отже малиби запевнені молодочехи вплив на керму державну, та чи се вийде на користь ім самим і народам Австрії? Рух молодоческий і поступовий певне зросте при тім, та єго скаля певне обнижить ся, бо щож молодочехи, як не дрібнобуржуазна партія, а ті партії, як показує історія, обнижають дуже

теп, коли приходять до правління. В кождім разі будуть вони мати запевнений вплив на ряд, і можем сподівати ся до часу якогось супокою з їх боку, та довго так не потриває. Розібє їх з Поляками та Гогенвартовцями знов реформа виборча, хіба, що вони „за шмат гнилої ковбаси“ продадуть загальне право голосованя. Все нині можливе на світі!

Само міністерство теперішнє безбарвне! Кільманнсерґ, Бем-Баверк, назвиска ті нічого не кажуть і становиско міністерства на будучність незвістне. В цілім однак тім перевороті найцікавіше то, що демократ Рутовский дістав добре від членів Кола польского. Вже самим галицким шляхтичам було забагато роботи Рутовского, і коли той робив закиди Залескому за єго пертрактації з молодочехами, богатонослів з Кола польского виступило против Рутовского і ухвалили вотум довірія Залескому.

Л. Т.

Crispi triumphaus!! Дня 26 мая Кріспі перевів борбу з своїми ворогами, котрих вигнав при кінци тамтого року з парламенту. Побідив справді, але єго мрії здаєсь висше сягали. На 508 послів вибрано 336 міністеріяльних, 155 опозиціоністів ріжного рода ґрупуєчих ся коло своїх репрезентантів Рудінього, Бріна, Кавальотіого, Цанарделього і Джіонітіого, а 17 соціалістів. Статистично взявши зобачимо, що число опозиції росте від полудня на північ.

Але така навіть побіда була тяжкою для Кріспіого. Робив він над нею через чотири місяці великими средствами, на які лиш позваляє єму еґзекутивна власть. Очищував лісти виборчі, забезпечував вибори від насильства осаджуванєм своїх політичних противників в вязницях політичних, здирав відозви партій опозиційних а своїх приклонників стягав обітницями і реклямою, якої ніколи ніхто не видів.

З ліст виборчих викинув коло пів міліона ніби то не управлених а старав ся через префектів все представати справу так, мовби безправність була по боці опозиції. З самої провінції римскої в наслідок такої операції зникло 30.000 виборців, котрі могли бути не вигідними в дню голосованя. А навіть се не вистарчило такому Кріспіому! Вночи перед виборами велів єще префектови міста Риму під позором безправного розліплюваня відозв арештувати 70 виборців.

Завдяки такій тактиці і стратегії міг побідити Кріспі і він вважає себе за побідителя.

¹⁾ Пане Барвінський, знайте, до чого доводить політика привіційалпа!

Его передвиборча бесіда виголослена в театрі „Аргентина“ переповнена пихою і думою

Та на его нещастє, всі противники его входять разом з ним до парламенту Крім висше згаданих вибрано ще Імбріанього, Ментінього, Гарібальдіого, Бондж'ого і в загалі склад парламенту не ріжнить ся много від попереднього

Ріжниця хіба лежить в тім, що той гурт міністеріяльний, котрий веде з собою Крієні, єсть о много сильніший від попереднього. —

А соціалісти?

Сі можуть буги цілком вдоволені. Послідні вибори показують як найсильніший зрієт соціалістів Послів вибрано 17 а імпонуєчі вирост єуть числа голосів, які одержали поодинокі послі. Так приміром Барбато дістав 3.900, Де Феліче 25.000 і т. д.

В парламенті вирине здає ся знов справа Крієніого з „Ванса Романа“, та в цілій Італії не буде доси супокою, доки Крієні не впаде. Тогди доперва жите парламентарне попливе ширшим вільнішим коритом і поволи настане який такий лад. Той, хто собі цілком своєвільно парламент відрачає і розв'язує, хто тисячі лірів бере з банків, сей не повинен і не може стояти при кермі державній. — Л. Т.

Поступ жіночої освіти в Австрії. У Відні отворено академію для дам. Вона має дівчатам, котрим минуло 16 літ, дати змогу вищ го образования. Се немов жіночий університет: науки гуманістичні і реальні викладати муть професори віденського університету. Куратором для групи гуманістичних наук є проф. Гартель, реалістичних проф. Ернест Людвіг президентом езекутивної комісії проф. барон Берґер. Лекції будуть на разі в зимовім півріччі від 15 октябрі 1895 по кєнец апріля 1896. Кождий круг лекцій чинить самостійну цілість Програма лекцій ось-яка: А) Група гуманістичних наук проф. Др. Пшібрам: Усєвітна історія; проф. Др Гугліа: Австрійська історія; проф. Др. бар. Берґер: Німецка література; Альберт фон Геєрмани: Історія і естетика музики; Др. Людв. Лотар: Історія і техніка драми; Іосиф Левінеський і Кароль Арнау: Декляматорєка штука; А. ф. Селіґманн: Пластичні штуки; Др. Голлендер: Пеіхологія; Др. Вейсер: Англійска література; Др. ф. Сейдлер: Правничі науки; Др. Рейх: Соціальна справа. Б) Реальні предмети. Проф. Др. Маїсс: Фізика; проф. Др. Руд. Бенедікт: Практична хімія; Др. Бжезіна: Жите каміня; Др. Фридеріх Крассер: Жите рослин; Др. Кнауер: Жите звірів; Др. Гавріла

баронова Посаунер: Анатомія і Фізіологія чоловіка; Др. Едуард Шіфф: Гігієна.

По приміру Відня, заводиться щось такого і у Львові. Тут перед двома роками були приватні лекції з пеіхології, фізики і хімії для тих жінок, що вже маючи середнє образование, бажали розширити его в напрямку і крузі університетским. Ті виклади були загально підперті жінками. Пієля того, сего року доведено до основанія у Львові жіночої гімназії, що пічнеся в осєні с. р., і тепер кружок осіб обновляє перше згадані лекції, в надії, що незабаром і у нас жінки будугь допущєні до університетів Поки щ) обіцяли читати: проф. Б. Дибовський (Етнологія європейских народів), З. Познанський (Політична економія), Ян Каспрович (Усєвітна література), Вл. Козловський (Пеіхологія), І. Чарновєска (Фізіологія рослин) і Р. Нусєбаумова (Фізика). Ті лекції будугь читатися в локалю Czytelnia dla kobiet і пічнутьєся в половині сєнтябрі с. р.

Роля Ів. Вагілевича в писательській карєрі Яна Захариясєвича. В єгаті про польєкого повістєписателя Яна Захариясєвича, написаній є поводу его юбілєя і напечатаній у 137 нрі львівського „Przeglądu“ читаємо ось що:

„Zwrot powieściopisarstwa datuje się od roku 1855, a naprowadził Zacharyasiewicza na tę drogę przypadek, jeżeli w ogóle mówić można o przypadku w rozwoju wybitnego talentu, który jeśli nie przez tę, to przez ową furtkę trafiłby musiał na właściwe tory. Zacharyasiewicz pisywał wówczas poezye, marzył o stworzeniu cyklu dramatów historycznych. Udał się więc z prośbą o wskazówki do Augusta Bielowskiego, a ten go odesłał do Wagilewicza. Widok tego uczonego wśród zupełnej nędzy, w mieszkaniu ze zrujnowanej kuchni, jak „zgięty, wybladły, w nielitościwie obdartym szlafroku, mimo braku najkonieczniejszych środków, z całą abnegacją oddawał się badaniu prawd naukowych, nasunął mu myśl odtworzenia duchowych dziejów tej postaci. I odtąd Zacharyasiewicz stał się „dziejopisem dusz ludzkich“ i т. д.

Сей нр. ми мусіли здєржати на звіткє про смєрть М. Драгоманова, і вийхали на похорони его у Софію, де провели з дорогою 19 днів, м. і. збираючи подробиці про похорони. Пускаємо в світ сей нр одночасно з 12 і 13 нрами, посвяченими виключно великому Понійникови. Статі его в сім нрі п. з. В справі Угорської Руси і Нові Слова в Правді — писані недовго перед смєртю.

НАРОД

руско-українська радикальна часопись.

VI-тий рік.

Львів, за 15. юня 1895.

12 пр.

Редакція: улица Коперніка 26.

невимовно страшний удар постиг нас, нашу редакцію, нашу радикальну партію і весь руско-український народ: умер

Михайло Петрович

ДРАГОМАНОВ!

Не стало того, хто збудив Русинів-Українців до нового життя, у чіх руках були усі нитки нового українського руху в Росії і Австро-Угорщині, хто тому рухови давав напрямок і товк, хто міцно підтримував его і беріг від манівців — не стало керманіча руско-українського народу, его розуму і совісти. Не стало глибокого знавця історії і теперішнього світогляду нашого народу, его потреб; не стало

того, хто вмів повязати ті потреби з поступовими змаганнями цивілізованого світа, хто ті змагання показав нам і справив наш народний корабель на широке, всесвітнє море, де йдуть навзаводи кораблі цивілізованих народів, — не стало того, хто завоював нашому народови місце в сім'ї цивілізованих націй і там єго достойно репрезентував. Не стало творця усього живого і здорового на нашій Україні, на стало душі нашої радикальної партії, єї батька, учителя, але zarazом і найпершого робітника і дбалиці, порадирика і помічника; не стало найліпшого, найпримірнішого товариша; не стало нашого найвірнішого і найніжнішого друга; не стало великої душі і великого серця, — не стало ідеального громадянина і ідеальної людини, — не стало найбільшого Русина-Українця.

Ось кого ми втерляли! Прибиті тяжким горем, не маючи потрібного душевного супкою, — ми тепер не в стані оцінити, як слід того, кого ми втерляли, — отже скажемо тільки одно.

Европейські вчені з дивом дивилися на того чоловіка, що зміг погодити в собі два звичайно супротивні собі занятя: ученого дослідача свого народу і політичного діяча, дослідача історії і ділателя історії. А між тим у покійника оба єї занятя зливалися ув одну нерозривну цілість. Загадку можна розв'язати тільки знаючи, що Михайло Петрович був самим тонким і самим спосібним — педагогом. На всі свої заходи він дивився з цілю — виховати, формувати людей. Через те він і в історії і в науці, і в життю доторкався самих живих справ — таких, що можуть інтересувати живих людей, тай викладав їх самим живим способом. Такий чоловік мусів бути і політичним діячем. І він був самим просвіченим, самим людским політичним діячем. Сам горячий радикал, що бачив у ради-

кальстві єдиний вихід для руско-українського руху, — він про те не вважав політичного і полемічного поля — полем обопільного вбивання противників, — як воно робиться на світі, між инчим і у нас. Покійник був рішучим ворогом такої політики, що єї принципом і цілю є спуча людей, навіть ворогів; він і в політику вводив етику, кладучи й тут девізом: до чистої справи треба чистих способів, чистих рук. Чоловік крайне отвертий в висказуванню своїх думок, твердий у своїх принципах і крайне завзятий в обороні свого і народного права, — він був zarazом крайне чесний в боротьбі є противником і крайне уважливий. Він дивився на противника як на матеріал на союзника, бодай у найменшому, і цілю єго була: не знищити, а просвітити, формувати противника.

Беручись до полеміки і політики як педагог, покійний Михайло Петрович у різні часи і до різних груп своїх противників обертався ріжно: ріжними підходами, з ріжними аргументами, в ріжній одежі, відповідно фактичній обстанові даних груп і змозі порозуміння у них, — причому і сам він сильно працював над своїм розвитком і старався поступати вкупі зо своєю публікою, — зовсім так, як порядний учитель. Усе те роблено було Михайлом Петровичем по міцним принципам і для одної цілі, — але-ж цілю та була: євбідний розвиток, поступ людського духа, єспиняємий нічим, навіть теоремами; а, з другого боку, фактичний матеріал, яким оперував Михайло Петрович, був такий огромный і ріжносторонний, що тісні й шаблонні голови єго політичних противників довго не могли єго порозуміти, не то згодитися з ним.

Як політичний діяч, Михайло Петрович стоїть майже одиноким, світлим узірцем і для своїх земляків, і для їх єусідів,

і всі ми мусимо наблизитися до того взірця, коли хочемо тривкої користі з наших політичних заходів.

Понятно, яку огромну, необчислиму моральну потерю мала українська молодіж, збавлена такого преподавателя, такого учителя, — і як важно воно для Болгарії, що такий педагог став вихователем її молодіжі. Вихованню болгарської молодіжі Михайло Петрович посвятив увесь жар свого серця, усі сили свого ума, тямлючи добре, що тільки образована та тверда в поступових принципах молодіж, може вивести Болгарію з її політичних і всяких инчих невзгодин, і Болгарія зможе стати в пригоді усім Слав'янам, між ними і нашій Україні. Начитавшись і наслухавшись, за свій двунедільний пробутток у Софії, що говорять про покійника самі просвічені Болгари і познакомившись з його найліпшими учениками, — я переконався, що зерно, сіяне М. П-чем, упало на добру землю, і що є певна надія, що з того вийде велике добро для Болгарії і світлий примір для нашої української молодіжі. По оповіданням студентів М. П-ча, його лекції були політичною школою в найширшому і найкращому розумінню сего слова. Він викладав старинну історію, та ніколи не обмежувався нею, а переходив усю історію людскости до найновіших часів, викладаючи своїм слухачам усе своє знанє, усі свої думки й бажання. Яку вагу клав Михайло Петрович на свою професорську діяльність, видно буде найкраще з того, що він, котрего жите, за остатні чотири роки, було одною мукою, — як особливої ласки у долі молив тільки змоги ходити у Вищу Школу і викладати...

Але-ж люта, сліпа та нерозумна доля не чула его просьб і просьб багато-багато людей, для котрих дороге було его жите: вона повалила его майже на катедрі, бо ще перед полуднем він мав лекцію, а по обіді

его вже не було. Тіло его знищено саме тоді, коли розум его був на верху сили і коли він найгорячіше у житю рвався до праці, праці й праці для добра рідної України і немов рідної Болгарії...

Є від чого плакати, боліти і розпукати! Та ми мусимо зглянутися на пам'ять покійника.

Памятаючи его житєву засаду, що чим більше нещастє упаде на чоловіка, тим вище він повинен підвестися, — ми мусимо напружити усі свої сили для того, щоби достойно вжити его спадок і устроїтися по его заповіту.

Покійник полишив, без засобів до життя, жінку і двоє малолітніх діток. Отже перший обовязок его прихильників і в загалі усіх свідомих Русинів є: помочи поставити на власні ноги діти, — доховати їх, дообразувати. Покійник віддав усе своє жите на користь рускому народови; ему так була дорога сама думка приналежности до свого народу, до своєї країни, що він не захотів прийняти болгарского горожанства*), хоть знав добре, що тільки так его рідні моглиби мати право на пільги і поміч від Болгарії.*.) Ми певні, що руский нарід оцінить сю жертву покійника і віддячить его рідним за его ненастанну працю для рідного краю і его горячу любов до него.

Особливо повинні ему бути вдячні галичкі Русини, бо ніхто так як він не причинився до того, що у нас тепер стало і ясніше і вільніше. Він з усіх сил старався двигнути, зорганізувати галичку частину України, вважаючи се за точку опори і взірець для російської України. Отим то ми, бачиться, вискажемо бажанє усіх свідомих Русинів-Українців, підносячи, що его дорогі останки треба конче перевезти у той вільний куточок України, — у Львів де вони повинні лежати, підбиваючи людей до праці в его напрямку, доти,

*) Нам розказував ректор Вищої Школи, д. Агура, що коли спитав якось Михайла Петровича, чому він не приймає болгарского горожанства, він тільки заплакав.

доки їх не можна буде перевезти у вільний Київ. А свідомі Русини-Українці повинні поклястися над могилою Михайла Петровича, що не спочинуть, поки Русь-Україна не стане вільна. Для того треба тільки кожному з нас зробити хоть сотну частину того, що зробив М. П-ч, — і кайдаши з України спадуть сами собою...

Затим. Після Михайла Петровича лишилася доволі велика і добірна бібліотека. Чи не найшлисьби такі грошовиті Русини-Українці, котрі би купили єї у сім'ї і перевезли у Львів с тим, щоби тут оснувати бібліотеку ім Драгоманова, або хоть особний відділ під тим іменем у бібліотеці університетській, — котрі, звісно, треба буде доповняти систематично, як се робив покійник. Хто знає, яку велику вагу клав М. П-ч на добрі бібліотеки, той признає нам, що се булоби зовсім достойно єго пам'яті. Львів мавби живе жерело науки про Україну, Славянщину і все найпоштовіще у цивілізованому світі, — жерело, с котрого могли би черпати і професори, і студенти, і ширша публіка. При тому-ж заховане бібліотеки після М. П-ча є необхідиме для єго біографії, — для показу, на чому він розвивався для своїх учених і політичних праць, — і воно тим важніше, що М. П-ч майже у кождіснькій потрібній єму книжці робив свої уваги.

Далі треба конче написати єго життєпис. Задумуючи те, ми просимо усіх, хто має єго листи, посилати їх нам для копії і можливого використання. Просимо також усіх, хто єго знав, оголошувати свої споминки про него.

Та, найважніше для пам'яті Михайла Петровича і для самої справи — се нове виданє єго творів. Сю роботу треба зробити як найшвидче.

Ся думка, натурально, повстає в головах усіх щирих прихильників М. П-ча самостійно, — і ось ледви ми се написали, як получили від одного молодого Українця звістку, що, за єго заходом, на перший

том творів М. П-ча уже є гроші, і дає їх один — Москаль, горячий прихильник піднесення літератури української. Молодий Українець зробив се с тим, що виданє мусить бути зроблено в хронологічному порядку, — і, по нашому, єдине розумному. Розумієся, що видаватимуться ті твори в мові українській. Ми певні, що за приміром того незвичайного Москаля підуть гуртом і Українці, і ми незабаром зможемо без перериву видавати ті твори і мати їх усі через яких 3 — 4 роки. Працю по перекладу і догляду виданя ми з радніщої душі возьмемо на себе — розумієся, за згодою сім'ї покійного.

Отсе бувби найперший, неминучий обов'язок з огляду на дорогу пам'ять Михайла Петровича...

* * *

Не можемо скінчити єєї сумної розмови не сказавши ще слівця с поводу похоронів Михайла Петровича. Получивши телеграму про єго смерть, я і Д-р Ів. Франко зараз зібралися і поїхали на єго похорони, забезпечивши собі, через болгарське міністерство, вільний проїзд у Сербію і Болгарію. Про перешкоди на виїзді з границь австро-угорської монархії, нам і в голову не прийшло, — адже-ж у нас не ма примусу паспортного, — у нас євобідна держава! Тимчасом ми тяжко помилілися: угорські граничні власти задержали нас і не пустили нас далі, для браку формальних паспортів. Ми їм розказували в чім діло і навіть показували телеграму про смерть Михайла Петровича. Та се нам не тільки не помогло, а ледви, чи ї не пошкодило. Ми мусіли заночувати в Земуні. На силу ми випросили, другого дня, пропуски до Білграду. Тут ми стали допитуватися за австрійським консулом, — та даремне: то була неділя, коли канцелярія замкнена. Ми мусіли блукати по Білграді, мов душі без покаянія. А то був, — по нашому переконаню, — день, коли у Софії ховали Єго. Люті, пре-

люті муки витерпіли ми, не могучи ёму в остатнє послужити!*) Угорські граничні власти сказали нам своє жорстоке остатнє слово перед трупом М. Петровича, — немов би знали, що й він Уграм, перед смертю, написав своє остатнє слово з огляду за Угорську Русь (Угорське правительство так було заінтересувалося писаннями М. Петровича і В. Охримовича в „Народі“ про Угорську Русь, що президія угорського міністерства, недовго перед смертю М. Петровича, заперенумерувала „Народ“, просячи dringen d висилки нашої газети).

У понеділок австрійське консульство зателеграфувало до Дирекції львівської поліції, чи можна нам видати нашпорти, і вона -- спасибі їй, — веліла нам по телеграфу видати нашпорти, та відповідь єї наспіла аж у вівторок, а д. Франко не міг так довго ждати, і мусів вернутися домів; поїхав у Софію тільки я, та всів тільки поклонитися свіжій могилі незабутнього покійника і покласти на ній вінець, іменем руско-українських радикалів, та виразити гіркий жаль, перед єго сімєю, іменем своїм і усіх Русинів, прихильних покійникови.

Як відомо, покійний Михайло Петрович виходив думками по за межі усякої обрядности. Та в Болгарії не вільно ходити без обряду. Отим то й сталося, що покійника ховав болгарський протестантський пастор. Се було ближче бажанням покійника, котрий, як знаємо, чимало написався за протестантський рух для нашого простого народу. Болгаре, самі горячі православні, не мали протів того нічогосінько, — окрім декого с цвинтарних церковників, — і провели тіло покійника до вічної оселі з великими почестями і жалем. Честь їм за те! Сим вони доказали, між инчим, що в

*) На ділі, ми й так не захопили би були похоронів, — бо Михайла П-ча поховано зараз другого дня після єго смерті. 21-ого, у п'ятницю — т. є тоді, коли ми ще тільки получили телеграму і виїхали зі Львова. Дня похорону нам не телеграфували із Софії, бо й самі тоді ще не знали.

їх православному серці є дійсно релігійна моральність, — бо тільки той є морально-релігійною людиною, хто вміє шанувати чужі переконання в справі віри.

* * *

Прощай-же, мій великий учителю і незабутній, незамінний товаришу, друже, брате! Нехай дух Твій живе завше в мині, і веде й піддержує мене так, як Ти мене піддержував за життя. Дай мені остатися на завше достойним Тебе... Прощай на віки!... Та ні! Я й доси не можу погодитися з думкою, що Тебе нема, — я усе бачу Тебе, чую присутність Твою усім моїм істнованєм. Ти не вмер і не умреш, — Твої діла, Твій світлий примір сийтимуть вічно. За життя Ти, найнеслушніше, мав чимало супротивників і ворогів, — та ось, по смерті Твого тіла, дух Твій уже поборює їх, єднає коло Твого прапору всіх живих і чесних Русинів, і справа, піднята Тобою, иде вгору і вгору...

М. Павлик.

Над труною М. Драгоманова.)*

Він умер.

Умер на чужині, далеко від рідного краю, того краю, що він так його любив, того народу, що він для його так щиро працював. Він сам себе зробив вигнанцем, щоб не були вигнанцями з його рідної землі воля, правда, світ.

Він поставив собі мету на все життя: розвіяти неволю й темряву в своєму рідному краї. І він шов до цієї мети, він боровся невпинно, не спочиваючи. Голосно, сміливо, розумно дзвеніло його слово на всю Європу, слово на оборону скривдженої й зневоленої рідної землі.

З долею його рідного краю з'єдналася доля й інших країн у великій просторами

*) Нагадаємо, що автор сего слова, — один із найчільніших молодих Українців, — то що недавній супротивник Покійного.

М. П.

та малій щастям людським державі. І його порада робітникам рідної землі ставала порадою і працівникам тих інших народів, злучених до купи однією долею. І Поляк, і Білорус, і Москаль, і кожен инший народ російський не може не дякувати Михайлові Драгоманову за ту оборону волі людської в Росії, що нею дихало кожне його слово.

Перворядний учений та публіцист, чоловік з величезною ерудицією, з широким сміливим розумом, — він міг так обороняти права своєї країни і в загалі права всяких зневолених народів, як ніхто инший. Його наукові й літературні заслуги, його заслуги яко політичного борця не могли не звертати на себе уваги усієї Європи, не могли не викликати від неї шаноби. І Українці з радісною й лицарською гордістю можуть бачити, як перед сином їх землі схиляють с пошаною чоло люде инших народів у Європі.

Він умер.

І нема кому стати намість його, нема кому так боротися, як він боровся, нема кому бути таким ясним світом, як він був! Змовкло слово те, що рівного йому не було в нас. І нікому замість його стати!...

Плакати мусимо над його труною.

Плакати? Тільки плакати?

Хиба він даремно стільки часу кликав закованих рабів розбивати свої кайдани і пособляв їх розбивати? Хиба, написавши на його надгробкові „борець за волю й світ“, на наших не напишуть ніколи нічого, тільки прокляте слово: „раби“? Хиба в наших душах нема ні трохи сили на боротьбу с тим, с чим ми мусимо боротися і не можемо не боротися, коли хочемо жити?

Ні, найкращою пошаною мертвому борцеві, найкращим йому монументом тільки й можуть бути не сльози й жалі наші,

а праця невинуща в душі тих ідей, що в купі з ім, і ми вважаємо за ідеї правди й світу. І ся праця буде, не може не бути.

Він умер.

Зникло, розвіялось усе дочасне, все особисте, всі ті випадкові хмарки, що тьмарили цю постать. Зникло — і перед нами встає ясний і чистий образ борця за ідею.

Схиляймо перед ім чоло низько, низько і — до праці!

П Вартовий.

Спомин останної лекції професора М. Драгоманова, котру він мав 8 ст. ст. юня 1895 р, в аудиторії ІІІ історико-філологічного курса.

На 8-ий Юний — в четвъртъкъ — имаме семинарь по историята на С. З. Народи. Както всекога — тъй и сега, по указанието на покойния, единъ студентъ бѣше пригответилъ прѣвода отъ Француски на „Голѣмитъ привилегии“ дадени въ 1476 г. на Нидерланскитѣ щати отъ Мария — дъщеря на Карла Отчаяний. Съ извѣстна заинтересованость го чакѣхме, тъй като въ прѣдния часѣтъ не идва. Въ туй врѣме се отворишж вратата на аудаторията и той като се поклони любезно къмъ всички, опжти се бавно къмъ катедрата. Единъ студентъ побърза да му помогне да си съблече балтона, слѣдъ което той отиде къмъ скамейкитѣ, като сѣдна на втората, при всичко че първата скамейка бѣ празна, като покани студента, който щеше да чете, да отиде на катедрата.

Почна се четението.

Прѣзъ врѣмето, когато трая то, спорѣдъ указанията на студента, който бѣ до него, той дишалъ бързо. Отъ врѣме на врѣме кашлеше по-силничко отъ колкото кашлеше въ по-прѣдната недѣля, и при това изгяждаше посърналь и по жълтъ, отъ колкото бѣ по-прѣди.

Прѣзъ всичкото врѣме на четението, той попита само за думата „сираче“ употрѣблявали се на Български езикъ, и направи 2—3 кжси забѣлжки относително 2—3 наименования.

Четението се свърши и студента сѣдна между другаритѣ си. Тогава покойния ни про-

фесоръ сѣдна при катедрата и съ свойствената си веселостъ поиска отъ нази извинение, че не ще да може да чете лекция въ слѣдоющия часъ — Сжббота, като произнесе съ полу-шеговитъ полусериозенъ тонъ слѣдоущето; което въспроизвеждамъ тукъ до колкото съмъ го запомнилъ:

„Извенете ме, господа, че азъ що могъ да дойдъ въ сжббота; азъ имамъ работа тогава, па освѣтъ това съмъ и малко нерасположенъ, азъ имамъ трѣска; до дома правятъ кжца къмъ моята стая, велѣдствие на която отъ праха и испаренията въздуха я страшно заразенъ; не само азъ но и дѣцата се разболяхъ... Па освѣтъ туй членъ съмъ избранъ въ комиссия, която ще урѣжда Народната Библиотека. Въ страшно положение, господа, се намира Софийската народна Библиотека; нейната история има три периода: първия — подъ управлението на Г-на Иричека, когато тя е била въ цвѣтущо състояние; 2-я — при други едниго — не му каза името — при когото сж купени много Француски, Английски, Нѣмеки книги, но расхвърлени неразборчиво; а 3-я подъ другиго — сжщо не указа името му — при когото тя е заприличала на хаосъ. (Тука той говореше като се смѣеше). Извинете, че азъ напускамъ лекцията си за това; какво да се прави! И тя е училище, па освѣтъ туй отъ добръ урѣдена Библиотека зависятъ трудоветъ на учевитѣ да сж по сполучливи. А Софийската Библиотека има цѣнни нѣща, господа; извинете!“

Слѣдъ туй той си излезе.

При минаване прѣзъ коридора за „Управлението на Висшето Училище“ той потупалъ по рамото единъ студентъ, който четялъ обявленията на черната дъска.

Тѣзи сж впечатленията не само на мене, но и на всичкитѣ ми другари, отъ послѣдното идване въ Висшето Училище на незабравимия ни Професоръ. Илия Димитровъ.

(Переклад)

8-го юня, у четвер, ми мали семинар по історіи північно-західних народів. Як завжди, так і той раз, по указці покійного, один студент приладив переклад із французского „великих привілецій“ даних у 1476 р. Нідерландским державам Марією, дочкою Карла Очайдушного. С певною цікавістю ми чекали єго, бо в попередню лекцію єго не було. І ось отворилися двері аудиторії і він, поклонившись чемно усім, подався помалу до катедри. Один студент по-

смішився допомогти єму скинути пальто, після чого він відійшов до лавок, сів у другій, хоть перша лавка була порожня, і попросив студента, що мав читати, зайняти катедру. Почалось читанє. За той час, по оповіданю студента, що сидів коло него, він віддихав скоро, від часу до часу він кашляв міцніше, ніж остатній тиждень і при тому виглядав блідіше і жовтіше, ніж бувало перше. Увесь той час, як було читано, він спитав тільки про слово „сираче“ (сирота), чи воно вживаєсь в болгарській мові і зробив дві-три короткі замітки що до 2—3 назв.

Читанє скінчилось і студент сів між товаришів. Тоді покійний наш професор пів коло катедри і з властивою собі веселістю попросив у нас прощєня, що не може читати лекції в слідоущий час у суботу, сказавши на пів жартом на пів серіозно те, що я зараз спішу, як тільки вмію згадати:

„Вибачайте, панове, що я не можу прийти в суботу; мені тоді ніколи, тай окрім того я трохи незмагаю, у мене пропасниця; коло нас будують дім протів моєї комнати, через те від пороху і випарів воздуха я дуже заражений; і не тільки я, але й діти розболілися... Та окрім того я вибраний членом комісії для порядкованя Народної Бібліотеки. В страшному стані, панове, тепер софійска народна бібліотека; єї історія має три періоди: перший — під управою д. Йірічека, коли вона була в цвѣтущому стані; другий — при комусь инчому (не назвав єго), за якого було куплено багато французьких, англійських і німецьких книг, але роскидано, як попало; а третій — ще за инчого — те ж не назвав єго — за котрого вона стала похожа на хаос (Тут він говорив, сміючись) Вибачайте, що пропускаю свою лекцію за для сєго: що робити! і вона школа, та окрім того від доброго впорядкованя бібліотеки залежить те, що праці учених будуть удатніші. А софійска бібліотека має цінні річи, панове; звиніть!“

Після того він собі вийшов.

Проходячи коридором в „Управление на Висшето Училище“ він поплескавъ по плечи одного студента, що читав заяви на чорній дошці.

Ото вражіння не тільки мої, але й усіх моїх товаришів, від остатних відвідин нашого незабутного професора у Вишій Школі.

Илия Димитров.

Похорони Михайла Петровича Драгоманова.

Загальне вражінє.

На 6 годину після обіда назначено було похоронний процесія рушити из дому покійного, — так звіщали жалібні заяви, — одна від сямї, друга він професорської корпорації Вищої Школи. До 6 години дїм, де жив Михайло Петрович, був переповнений народом. Мертва тишина панувала в покритім жалібним сукном салоні, украшенім юбілейними дарунками, що принесли покійному тільки радісних хвилин кілька м'ясяців перед смертю. Сумно дивився Шевченко із-за своєї позолоченої рамки, его темне лице ледви обрублялося тими ясними рембрандєкими лучами, що найкраще до лица тому мучникові за народну душу, — з відпечатком суму і терпіння лежав покійний у позолоченій олов'яній домовині, що тонула у квітах і вінках. Прийшов болгарський протестантський священник, одягнений у чорну рясу, прийшли з ним три дами і один дяк, усі в жалобі, усі з щирим сумом на лиці. Почалась молитва, — пастор прочитав кілька місць зо святого письма і проспівав зо своїм скромним, та гармонічним хором кілька псалмів, усе те пастор закінчив короткою, скромною, утішаючою промовою... Роздираюча серце мінута настала, — домовину підняли, щоби єї віднести у вічне житло. На своїх плечах знесли єї колеги й слухачі покійного і передали єї на руки инчим студентам, котрі їм согрєте ждали на улиці — дїм був надто тісний, щоби дати місце сотням студентів. Улиця була повна людей, — довгим ланцюгом стояли студенти, розділені по курсам, — кожда секція несла по два вінки, — на руках у студентів красувалось поверх 20 вінців...

Процесія рушила, пів дороги до цвинтаря, що є далеко за городом, студенти несли на переміну домовину, — поки сильний дощ і зараз опісля сильний град, великий як куряче яйце, не заставив покласти домовину на катафалк. Немов з мішка валив град, та ніхто не відходив і так процесія приближалася до свіжо википаної могили, де першу промову мав ректор Агура, за ним студент Димитров, опісля проф. Мінцес, студент Пастухов і врешті проф. Білковский. Коротку промову мав і пастор. Жалісне було посліднє прощанє с тілом покійного, коли зять его, профессор Шишманов роздавав студентам на спомин квіти, що були в домовині.

При загальнім плачу сущено домовину,

на котру щиро поспішали пригорщі землі. Дощ став, сонечко визирнуло, освітивши в ширину і далечину панораму балканских гір і сумрачно зникаючогося Витоша з его сніговим верхом...

Др. Б. Мінцес.

Вінці і написи на них.

I.

Од Твоєї жінки і Твоїх діток.

II.

Дорогому дядькові — од його Лесі (Косач).

III.

Михайлу Драгоманову,

Огличєнь и неуморєнь профєсорь — Ми нистерствоту на Народногѣ Просвѣщеніи.

IV.

Профєсору М. П. Драгоманову — Огь ректора въ името на Висшето Училище.

V.

М. П. Драгоманову —

Прѣподавателитѣ отъ историко - филологическия факултетѣ.

VI.

Незабвенному Другу —

Колегитѣ отъ юридическия факултетѣ

VII.

На уважаемый ни другарь — прѣподавателитѣ отъ физико-математическия факултетѣ.

VIII.

На многолюбимия ни и незабравимѣ профєсорѣ М. Драгомановѣ — Огь признателнитѣ му ученици отъ I Историко-филологический курсѣ.

(Переклад)

Многолюбимому і незабутньому профєсору М. Драгоманову — Від вдячних его учеників I историко-филологического курсу.

IX.

На незабранимий ни профєсорѣ М. Драгомановѣ — Огь студентитѣ на II Историко-филологический курсѣ

X.

На ратника за свобода на мисльта и учителя на истината, почтенния ни профєсорѣ М. Драгомановѣ — Студентитѣ отъ III. Историко-филологический курсѣ.

(Переклад).

Борцю за волю думки і вчителю правди, шановному професору М. Драгоманову — Студенти ІІІ Історико-філологічного курсу.

XI.

На незабравимия си професоръ М. Драгомановъ, бореца за прогресса на чловѣчеството — Студентитѣ отъ Историко-Филологический Отдѣлъ.

(Переклад).

Незабутньому нашому професору М. Драгоманову, борцю за поступ людности — Студенти Історико-філологічного Відділу.

XII.

Достойному професору М. Драгоманову — Студенческо Философско Дружество.

XIII.

На най-достойний български професоръ М. Драгомановъ — Огъ Студенческото Юридическо Дружество

XIV.

М Драгоманову, достойному професору — Огъ студентитѣ-юристи.

XV.

Професору М. Драгоманову, самоотверженъ борець за свободата — Студенческо Дружество „Наука“.

XVI.

Недостойний професоръ М. Драгомановъ — Студентитѣ отъ Физико-Математическия Отдѣлъ.

XVII.

Професору Михаилу Драгоманову доблѣстенъ ратникъ на науката и свободата — Отъ признателнитѣ студенти при Вишето Училище въ София.

XVIII.

Дорогому Михаилу Петровичу Драгоманову, борцу за политическую свободу Россіи — Огъ русскихъ революціонеровъ.

XIX.

Незабвенному борцу за правду и свѣтъ отъ любящихъ его русскихъ и еврейскихъ земляковъ въ Софіи.

XX.

Провідникові русько українського народу — від русько-українських радикалів.

Решта вінців від приятелів і почитателів.
Усіх вінців 27.

Надгорбні промови.

Промова ректора Вищої Школи, Дмитра Агури.

Братья! Угаснѣ още една свѣтла звезда отъ славянския небосклопъ, изчезнѣ въ лицето на покойния Михайлъ Драгомановъ една велика душа. Прѣдъ насъ лежи тѣлото на единъ славенъ дѣецъ, на единъ въодушевенъ патриотъ, на единъ горещъ защитникъ на стражающия народъ, на единъ самоотверженъ поборникъ на науката; на скжния украински синъ, който възроди народа си, на най-отличния професоръ на младото наше висше училище, на сладкодумния и авторитетния историкъ. Лежи той тукъ безжизненъ! неговата огненна и чувствителна душа хвърчи сега далечъ отъ насъ въ възвишеното битие. Нѣма вече М. Драгоманова между живитѣ и това справедливо покъртва отъ днѣ душа сърдцата на всичкитѣ уважающи го другари, на всички любящи го студенти, на които той винѣжъ е билъ идеаленъ ръководитель и като даровитъ професоръ и като примѣренъ човѣкъ.

Покойникътъ М. Драгомановъ, по проиехождение малорусъ отъ Полтавската губерния, е израснѣлъ въ единъ твърдъ важенъ моментъ въ историята на Русия. Той е свършилъ срѣдното си образование въ Полтава въ врѣмето на великото движение за освобождение на селянитѣ отъ робство, което обземаше вниманието тогава на цѣлата руска интелигенция. Съ своя си мякъ и впечатлителенъ характеръ той се увлѣкълъ до толкова въ това велико дѣло, щото се прѣдалъ всецѣло нему още като ученикъ въ гимназията и начинѣлъ съ нѣколко свои другари да издава вѣстникъ, въ който се защищавала горещо идеята за освобождението на селянитѣ. Тоя фактъ лежи въ основата на всичкото минжло на покойния, той влияе върху посоката на всичката негова научна и обществена дѣятелность. Въ Киевъ, гдѣто той свършилъ висшето си образование и гдѣто той още прѣди 30 години получилъ въ университета професорска катедра по историята, той не оставилъ занемарено починалото още отъ Полтава дѣло за просвѣщаванѣто на своя народъ; той отворилъ тукъ първото вечерно училище, издавалъ разни книжки съ поучително-популярень характеръ на малороски езикъ. Както рѣчьта му тѣй и перото му сж били най-паче посвѣтени къмъ служенѣ на народа си. Въ „Юго-западното отдѣление на императорското географическо общество“, което събрало тогава

най-просвѣтениѣ людѣе отъ украинскія свѣтъ и въ което първа роль играялъ покойниятъ, наченжли да се прокарватъ националистически възрѣния, на които властѣта не гледала благосклонно. Отъ тукъ произлѣзахъ несгласия между М. Драгоманова и властѣта; нему му било забранено да живѣе въ Киевъ и въ двѣтъ руски столици, С. Петербургъ и Москва, „Юго-западното отдѣление на императорското географическо общество“ било разтурено, малороската литература и езикъ били забрапени въ училищата, както и прѣдставления на малоруски езикъ.

За да може по-добрѣ да се прѣдаде на работата си, — служенѣ за свѣтяванѣ на съотечественицитѣ си, незабравимиятъ нашъ другаръ се прѣселилъ въ чужбина вече прѣди 20 години, до като най-послѣ и смъртъта го намѣри въ чужбина. Велѣдствие на станжлото промѣненіе въ Русія, той въ послѣдно врѣме много се надѣваше да получи разрѣшеніе, да се възвѣрне въ отечеството си и затвори очи все съ тази надежда. Въ 14 годишното си прѣстояванѣ въ Женева, той е дѣйствувалъ постоинно за отечеството си, като е издавалъ редъ народополезни книжки и като се е сгаралъ да заинтересува чуждия ученъ свѣтъ за сѣдбата на украинскія народъ, да покаже неговата самостоятелностъ, да подигне значението му и неговото историческо минжло. Той като проницателенъ историкъ е полагалъ всичкитѣ свои надежди за бѣдѣщото развитие на своето отечество въ политическата свобода, и въ тая посока той е водилъ жива полемическа борба съ крайнитѣ елементи, които виждали спасението на отечеството само въ единъ корененъ прѣвратъ.

Отъ Женева прѣди шестъ години покойниятъ М. Драгомановъ бѣше поканенъ за професоръ въ висшето училище, длѣжностъ която той съ истинска философска самоотверженостъ изпълнява до послѣдна минута отъ живота си и въ която той принесе голѣми заслуги за нашето младо висше училище; не той ли бѣше единствениятъ старъ и опитенъ професоръ, който послужи за примѣръ на нашитѣ млади професорски сили, и бѣ душа на всички полезни мѣроприятія за училището? Освѣтъ това съ своята научна дѣятелностъ той даде голѣмо подкрѣпление на отлични и богатъ сборникъ за народни умотворения, въ който сѣ печатави редъ негови сравнителни студии по народни умотворения, посока въ която той отначало се бѣ прѣдалъ съ цѣль да изучи народа си и ко-

ято го доведе до изучаванѣ на живата исторія на всичкитѣ народи и която го направи европейска знаменитостъ. Като професоръ той се ползуване прѣдъ студентитѣ отъ уваженіе и безгранична любовъ и нѣма съмненіе, че висшето училище губи въ покойния една сила незамѣнима.

Покойниятъ нашъ многоуважаемъ другаръ бѣше колкото горещъ патриотъ толкова и горещъ защитникъ на чловѣческитѣ правдини, неговото родолюбие не е изключвало най-широкитѣ хуманни и свободолюбиви начала, отъ които той винаги се е въодушевлявалъ. Това е правило мощно и убѣдително неговото слово, това го е направило любимъ на всички и на цѣлия украинскія народъ, който прѣди шестъ мѣсеца му е отпразднувалъ бѣскаво въ Львовѣ юбилей за 30-годишната му плодотворна дѣятелностъ. Той обаче не принадлежи по своята дѣятелностъ само на украинци, а на цѣль свѣтъ и Бѣлгарія е честита, че слѣдъ като се ползува за своята младежъ въ течение на шестъ години съ неговитѣ знания може да прѣгърне въ недрата си останкитѣ, скжнитѣ останки на тоя великъ труженикъ на науката; той е заслужилъ стократно правото на гражданство въ нашата земя. Вѣчна ти память самоотвержени тружениче и многоуважаемий нашъ другарю и лека ти прѣстъ!

Нѣка нашата признателностъ къмъ твоята плодотворна дѣятелностъ служи за утѣшеніе на опечаленото ти сѣмейство.

(Переклад.)

Братя! Згасла ще една зірка на славянскому небі і счезла в особі покійного Михайла Драгоманова велика душа. Перед нами лежить тіло славного діяча, одушевленого патріота, горячого оборонця страждущого народу, самовідверженого поборника науки, дорогого українського сина, що відродив свій народ, найвидатнішого професора нашої молоді Вищої школи, солодкомого і авторітетного історика. Ось він без життя! Їго вогняна і чутлива душа літає тепер далеко від нас у воздушному істнованю. Нема вже Драгоманова серед живих і се справді стискає зо дна душі серця всіх поважающих его товаришів, усіх любячих студентів, котрих ідеальним руководителем він завше був і як даровитий професор і як примірний чоловік.

Покійний М. Драгоманов, родом малорус из

Полтавської Губернії, виріє у дуже важну хвилю історії Росії Він кінчив середню освіту в Полтаві в часи великого руху за волю селян від кріпацтва, що захоплював тоді увагу усеї російської інтелігенції. Зо своєю ніжною і вражливою вдачею, він так заняв ся тою великою справою, що віддав ся їй зовсім ще гімназійним учеником і почав с кількома своїми товаришами видавати часопись, де горяче боронилась ідея визволу селян. Той факт лежить в основі всего минулого покійника, він упливав на напрямок усеї єго наукової і громадської діяльності. У Києві, де він скінчив вищу освіту і де він іще перед 30 роками отримав ув університеті професорську катедру по історії, він не занедбав почате ще в Полтаві діло освіти свого народу; він відкрив тут першу вечірню школу, видавав різні книжки навчаючо-популярного характеру на українській мові. Як єго мова, так і перо були посвячені найбільше службі свого народу. В „Юг. Зап. Отд. Имп. Г. Общества“, що зібрало тоді найпросвіщеніших людей українського світа і де першу роль грав покійник, почали пробиватися націоналістичні погляди, на котрі уряд не дивився прихильно. Відти пішли незгоди між М. Драгомановим і урядом; єму заборонено жити у Києві і в двох російських столицях, С Петербурзі й Москві, Юг. З. О. Г. Общества було розбито, малоруску літературу і мову заборонено у школах, так само і як вистави в малорускій мові.

Щоби ліпше віддатися своїй праці освідомлення своїх земляків, незабутній наш товариш переселився в чужину ще перед 20 роками, аж доки врешті смерть єго найшла на чужині. В наслідок наступившої переміни в Росії, він остатніми часами дуже надіявся, що получить дозвіл вернутися у свою батьківщину і закрив очі все с тою надією. Підчас свого 14 літнього пробутку в Женеві, він раз-у-раз працював для своєї батьківщини, видаючи ряд корисних для народу книжок і старався заінтересувати чужий учений світ долею українського народу, показати єго самостійність і піднести єго значіне і єго історичну минулість. Він, як угадливий історик, покладав усеї свої надії на прийдешній розвиток своєї батьківщини при політичній волі, і в тому напрямку він вів живу полемічну боротьбу з крайніми елементами,

що бачили спасіне батьківщини тільки в корінному перевороті.

Із Женеви перед 6 роками покійний М. Драгоманов був покликаний професором у Вищу Школу, обовязок, який він сповняв з дійсно філософичною самовідверженнієстю до остатної мінуты свого життя і в яким він поклав великі заслуги для нашої молодой вищої школи; чи-ж не він був єдиним старшим і досвідченим професором, що послужив приміром нашим молодим професорским силам і був душею всіх корисних заходів для школи? Окрім того, своєю научною діяльністю, він дав велику підмогу визначному і багатому збірникові народних умотворів, де напечатаний ряд єго порівняючих студій по народним умотворам, напрямком, котрому він від разу посвятився с цілю пізнати свій народ, і котрий довів єго до студій живої історії всіх народів і зробив єго європейською знаменитістю. Як професор він користувався шанобою і безграничною любовію від студентів і нема сумніву, що вища школа тратить у покійному, силу незаміниму.

Покійний наш вельмишановний товариш був наскільки горячим патріотом, наскільки і горячим оборонцем людських прав, єго любов батьківщини не виключала найширші гуманні і вільнолюбиві прінципи, котрими він завше одушевлявся. Се робило єго слово міцним і переконуючим, за се єго любили всі і ввесь український народ, що перед шістьма місяцями відсвяткував блискуче у Львові юбилей єго тридцятилітньої корисної діяльності. Та він належить, по своїй діяльності, не тільки до Українців, але й до цілого світа, і Болгарія щаслива, що, покористувавшись для своєї молодіжи через шість років єго знанєм, може пригорнути у своє лоно єго останки, дорогі останки того великого робітника науки; він стократно заслужив право горожанства у нашій землі. Вічна Ти память, самовідвержений робітнику і вельмишановний наш товаришу, і земля ти пером! Нехай наше признание твоєї корисної діяльності служить утіхою твоїй опечаленій сімї.

Промова Илиї Димитрова, студента III історичного курсу.

Като гръмъ се разнесе вчера вечеръта изъ София печалната, свивающа сърдцето но-

вина: Професоръ Драгомановъ умрѣ! Професоръ Драгомановъ умрѣ! — Тази печална вѣстъ изненада всички, смути всички. Тѣзи отъ Г-да студентитѣ, които вчера сутринта имахъ удоволствието за последенъ пътъ да чујатъ неговото енергическо, убѣдително слово; за последенъ пътъ да останатъ въсхитени отъ неговата удивителна учтивостъ, отъ неговата бащинска обносека спрѣмо тѣхъ, — се отнесохъ съ недовѣрчивостъ къмъ тази печална вѣстъ, която недовѣрчивостъ се прѣобърна веднага на дълбока печаль, която насълзи очитѣ. Господа професоритѣ, приятелитѣ му, познанницитѣ му — всичкитѣ останахъ трѣснати отъ тази печална вѣстъ: Професоръ Драгомановъ умрѣ! И сега всички ние тукъ, които се намираме прѣдъ последнитѣ остатки на този уважаванъ отъ всички достоенъ ученъ и професоръ — виждаме го безжизненъ, бездушненъ... Бодрия, неустрашимия, твърдия духъ лѣтна за винѣги отъ него въ вечното жилище, дѣто нѣма ни болки, ни печаль, ни страсть къмъ истината и егреление къмъ самоотверженостъ; неговитѣ грамадни умствени способности, неговия разсѣдѣкъ сбѣгнахъ за винѣги... А думата му — сладка, звучна, — която раздвижваше душата и сърдцето, убѣждаваше въ идеитѣ, и потикваше слушателитѣ къмъ трудъ за просвѣта и хуманностъ, къмъ трудъ за общо добро, — тази сладкозвучна, убѣдителна дума е хвъркнала вече невъзвратно, но тя още звучи въ ушитѣ ни, тя още дълго ще движи сърдцата ни всѣкой пътъ, колчимъ си спомнимъ за него като достоенъ ученъ и като характеръ безподобенъ!

Уви! Безпощадната, капризната смъртъ какъ жестоко ни изигра, като ни взе най-достойния ученъ въ България, който — макаръ и чужденецъ — бѣ обикналъ България като второ отечество и посвѣти последнитѣ си старчески години за подвиганието и въ умствено и нравствено отношение, нѣщо, което той блѣскаво изпълни като професоръ; като ни грабна на разъ, студентитѣ ни, единъ отъ първитѣ ни професори и наставници — казвамъ — наставници, защото той съ бащинскитѣ си отношения влияеше върху нашитѣ характери толкова, колкото съ своитѣ си грамадни исторически познания върху умовеѣ ни; като грабна отъ обятията на опечаленото семейство Драгомановъ — мжжъ, баща, дѣда, отъ косто семейство вечно ще бѣде оплакванъ твърдѣ достойно; и най-сетнѣ като грабна отъ сферата на колежитѣ му и приятелитѣ му най-учтивий колежъ, и вай-обичний приятель! Да, жално, пе-

чално, но рѣшението на прѣдопрѣдѣленieto не може да се отмахне!

Не е умѣстно да се расправи на дълго и на широко за биографията на този многозаслуженъ и уважаемъ отъ всички ученъ и професоръ; негова животъ има толкова перипетии, неговата дѣятелностъ е толкова многостранна и всеобѣтека, щото едва ли може една ничтожна частъ да се изложи въ нагояния моментъ. Достатъчно е, мисля, да се каже, че уважания ни скжпъ, незабравимъ професоръ прѣзъ всичкия си тревоженъ и многострадаленъ животъ самоотвержено, неуклонно е ратувалъ за свободата на мисълта, за свободата на словото, той неуморно се е борилъ посрѣдствомъ словото противъ претенцитѣ на мрака, невѣществото. Неговитѣ идеи придружени съ една желѣзна аргументация, и съ тиха, но могуща по влиянието си занимателностъ пуцали сж и пуцахъ по настоящемъ дълбоки корени въ сърдцата на неговитѣ слушатели и читатели; той е запалванъ и запалваше у тѣхъ оная божествена искра на искренна, съзнателна стрѣмнителностъ къмъ просвѣта и хуманностъ, която се е обръщала на пламъ въ сърдцата на по-силнитѣ и надаренитѣ натура, които сж ставали и ставахъ самоотвержени ратници за свѣстиванieto на маситѣ. Той, като историкъ, виждаше единствената коренна причина на народнитѣ бѣдствия въ невѣжеството и прѣдразсѣдѣцитѣ обществени и политически: — за това неговия девизъ бѣ: човѣка просвѣтенъ, свободенъ отъ прѣдразсѣдѣци! — девизъ, който той неуклонно подържаше прѣзъ всички си животъ, пѣленъ съ борби и грижи. Още отъ първитѣ си години, слѣдъ свършване на университета въ Киевъ, като учителъ първо, и сетнѣ като професоръ, той съ пламенъ ентузиазмъ се заловилъ за подвигание въ просвѣтително отношение на обичната си Мало Руссия, като далъ инициативата за отваряне на недѣлни и вечерни училища, като издавалъ редъ брошурки за народа, като взелъ главно участие въ основанието на Ю. З. Императорско Географическо общество. По поради противопоставянието на властѣта спрѣмо това просвѣтително движение, той се принуди да бѣга отъ милата си Мало Руссия въ Женева, дѣто още по-трѣекаво се заловилъ за литературната си дѣятелностъ; и най-сетнѣ сждбата, а може би и желанието му неговата дѣятелностъ да се отрази по-ползотворно, — той, поканенъ отъ Българското правителство, дойде въ България и завзе катедрата по историята

въ Висшето ни Училище, кято прѣдстойно заемане до момента, когато неумолимата смърть го грабна за вивжги...

Студенти! Другари! Загубата е голѣма, невъзвратима както за науката, така и за наши частно. Скрѣта ни е дълбока печалта — неизразима... Да скърбимъ, дълбоко да скърбимъ за туй отижтувание въ вечността на наша сжжъ наставникъ заедно съ опечаленото семейство Драгомановъ, което въ настоящия моментъ е въ неутишимостъ; дано изявлението на нашата искренна съболезнователностъ да му бжде утѣшение макаръ и ничтожно за изгубяването отъ обитията си мжжъ, баща, дѣда.

Студенти! Другари! Дано при придружаване смърнитѣ останки на многоуважаемия ни сжжъ професоръ, наставникъ до вечното му жилище, мисльта да бждемъ неговимъ послѣдователи въ полегото на народното просвѣтяване и борци за прогресса — да е пустнала дълбоки корени; дано неговата дѣятелностъ ни служи за ръководство въ трудовеѣ ни за народното свѣтяване!

Нека при свивающитѣ сърдцего думи: лѣка ти прѣстъ любимий ни учителю, — да си дадемъ дума да бждемъ тѣй безукоризнени въ дѣятелността си, постоянни въ трудовеѣ си, — да бждемъ учители като него!

Незабравимий ни Учителю! Твоя духъ вечно ще да бди надъ назъ отъ небеснитѣ височини; нашата признателностъ спрѣмо заслугитѣ Ви е неизмѣрима!

Вечна ти память!

(Переклад)

Мов грѣмъ рознесеаь учера вечѣр из Софїи оумна, стискаюча сердце звѣстка: Професор Драгоманов умер! Професор Драгоманов умер! Ся оумна звѣстка поразила вѣхъ, збѣстжила вѣхъ. Тѣ панове студенти, що вчѣра рано мали щасте в останне чути его енергичне, переконуюче слово; що в останне були очаровани его невычайною чѣмнѣстю, его батьківскимъ обходомъ из ними, — віднеслися з недовѣремъ до тої сумної звѣстки, та ся недовѣрчивѣсть заразъ обернулася у глубокий смутокъ, що здавивъ сердце, засльозивъ очи... Панове професори, его приятиѣ, его знакомѣ — вѣсѣ були ударенѣ тою сумною звѣсткою: Професор Драгоманов умер! І оесѣ ми вѣсѣ тутъ, що стоїмо передъ останками того шанованого вѣсѣми, достойного вченого і професора. — бачимо его безъ жита безъ души.. Бодрий, неустрашимий, твердый духъ відлетѣвъ на вѣки від него у вѣчну оселю, де нема ні

хороб, ні печалѣ, ні страсти до правди і пориваня до самовѣдреченя; его величезнѣ духовнѣ спосѣбности, его розумъ пропали на вѣки.. А мова его — солодка, звучна, що порушувала душу і сердце, переконувала в ідеяхъ, і заохочувала слухачѣвъ до працѣ для просвѣти і гуманности, до працѣ для загального добра — та солодкозвучна, переконуюча мова вже полинула безповоротно, та вона ще лунає намъ у вухахъ, вона ще довго двигатиме нашѣ сердца усякий разъ, коли згадаемо про него якъ про достойного ученого і прекрасний характер!

Горе! Безжалѣсна, химерна смѣрть жорстко закартувала з нами, забравши намъ найдостойнѣшого ученого Болгарїї, що хоть і чужинець, полюбивъ Болгарїю, якъ другий рѣдний край і посвятивъ своѣ остатнѣ старѣчѣ роки для піднесеня єї духово і морально, що вѣн і виповнивъ блискуче якъ професоръ; ухопила намъ, студентамъ, одного зъ першихъ нашихъ професорѣвъ і наставникѣвъ — кажу — наставникѣвъ, бо вѣнъ своѣми батьківскими відносинами упливавъ на нашѣ характери на стѣлько-жъ, на скѣлько своѣмъ величезнимъ історичнимъ знанѣмъ на нашъ розумъ; ухопила изъ обѣймъ засмученої сѣмїї Драгоманова чоловіка, батька, дѣда, і та сѣмѣя буде завше оплакувати его найдостойнѣше; і врѣштѣ ухопила зо сфѣри его товаришѣвъ і приятиѣвъ, найдостойнѣшого товариша і найлюбѣщого приятиѣя! Такъ, жалко, сумно, та рѣшеня долѣ годѣ відвернути!

Невмѣстно розказувати довго і широко біографїю сего многозаслуженого і вѣсѣми шанованого ученого і професора; его жите має стѣлько перѣнетѣй, его дѣяльнѣсть така многосторонна і всѣсвѣтна, що ледви чи можна єї маленьку частину виложити тепѣр, якъ слѣдъ. Досить, я думаю, сказати, що шановний нашъ дорогий, незабутний професоръ черезъ усе своє трѣвожне і многострадальне жите самовѣдвержено, завзято боровся за волю думки, за волю слова, боровся невтомно словомъ протѣвъ претензїѣвъ темноти, неучтва его ідеї, підпертѣ залѣзною аргументацїєю, тихимъ та могучимъ, по своєму впливу, інтересомъ розросталися і пустилися справдѣ глибоке корѣне в сердца его слухачѣвъ і читатѣлѣвъ; вѣн і самъ запалювався і запалювавъ у нихъ божу іскру щирого, свѣдомого стрѣмленя до просвѣти і гуманности, що розгоралася в полумѣнь у сердца сильнѣщихъ і спосѣбнѣщихъ натур, що робилися і зробилися самовѣдверженими борцями за просвѣту має Вѣн, якъ історикъ, бачивъ єдину корѣнну причину народного лиха в темнотѣ і пересудахъ громадскихъ і політичнихъ: че-

рез те его девізом було: чоловік освічений, вільний від пересудів! — девіз котрий він завзято піддержував усе своє життя, повне боротьби і грижі. Ще від перших своїх років, після укінчення університету в Києві, зразу як учитель, а потім і професор, він спалким ентузіазмом узявся підносити просвіту своєї дорогої Малоросії, давши ініціативу до оснування недільних і вечірніх шкіл, видаючи ряд брошур для народа і взявши головну участь у в основанню Ю. З. Имп. Геогр товариства. Та через противенство влади тому просвітному рухові, він був примушений утекти із своєї любної Малоросії у Женеву, де ще напкіше узявся до своєї літературної діяльності; і нарешті доля, а може й бажане, щоб його діяльність відбилася користніше — спонукали его на запросини болгарского правительства, переселитися у Болгарію і зайняти катедру по історії у нашій Вищій школі, котру він предостойно займав до моменту, коли невмолима смерть узяла его на віки..

Студенти! Приятелі! Утрата велика, безповоротна як для науки, так і для нас почастно. Сум наш глибокий, печаль невимовна... Сумуймо, глибоко сумуймо від сего відходу в вічність нашого дорогого наставника вкупі з опечаленою сімєю Драгоманова, що тепер є невітшими; нехай заява нашого щирого співчуття буде їй потіхою, хоть і незначною після втрати з обійм мужа, батька, діда

Студенти! Приятелі! Нехай при проводах смертних останків вельми поважаного дорогого нашого професора, наставника, у вічну оселю, думка, щоби стати его послідователями на полі народної освіти і борцями за поступ, пустить глибоке корінє; нехай его діяльність стане нам за руководство в праці для народної освіти.

При стискаючих серце словах: пером Тобі земля, любий наш учителю, — даймо собі слово, що будемо так само бездоганними в нашій діяльності, сталими в праці, — що будемо такими вчителями, як він!

Незабутній наш Учителю! Дух Твій вічно буде берегти нас із небесної висоти; наша дяка за Ваші заслуги незмірна!

Вічна Ти пам'ять!

Промова Др. Бориса Мінцеса, професора В. школи.

На языкѣ, на котромъ онъ Вамъ читаль лекції шість лѣтъ, на языкѣ, на котромъ онъ создалъ себѣ еще въ молодости научное имя,

вспомянемъ того, чей холодный трупъ лежить теперь передъ нами въ гробу. Еще вчера Михайль Петровичъ былъ полонъ жизни и надеждъ. Часу въ одиннадцатомъ угра я засталъ его только что возвратившимся съ лекції домой; онъ былъ доволенъ, былъ хорошо расположенъ, — строилъ планы для одной литературной работы, которую было думалъ диктовать на слѣдующій день, и, лежа на постели, съ живымъ интересомъ спрашивалъ о вопросахъ дня, о Высшемъ Училищѣ, которое ему было такъ дорого. Черезъ нѣсколько часовъ его не стало, — холодная смерть жестоко подкосила эту труженническую жизнь въ ея расцвѣтѣ. А жизнь эта была полна тревогъ и бурь! Ученая голова въ полномъ смыслѣ этого слова и благородное сердце, — Михайль Петровичъ стоялъ всегда высоко надъ узкими партійными интересами; врагъ всякихъ догматическихъ обобщеній, онъ часто находилъ жестокихъ противниковъ между тѣми, которые не могли подняться на его высоту, на ту высоту, на которой онъ старался постичь святую истину, кроющуюся въ различныхъ теченіяхъ мысли. А онъ любилъ истину, она была ему дороже всего! И ради этой истины онъ пошелъ въ изгнаніе и провелъ двадцать лѣтъ въ упорной борьбѣ, въ которой онъ изнемогъ, жертва коварной, мучительной болѣзни, — онъ жилъ страдальцемъ и умеръ страдальцемъ! Но физическія страданія томили его далеко, далеко не такъ сильно, какъ нравственныя, — онъ страдалъ за свою родину, онъ страдалъ за малороссійскій народъ; и въ вѣрѣ въ предстоящую свободу этого народа онъ черпалъ силы для борьбы съ жизненными невзгодами. Но не суждено было ему дожити до осуществленія лелѣянной имъ мечты, — въ холодной могилѣ онъ найдетъ успокоеніе, оставивъ насъ всѣхъ въ глубокой скорби. Но нѣтъ, онъ не умеръ, — онъ не былъ простымъ смертнымъ, со смертю которыхъ угасаетъ почти всякое воспоминаніе о нихъ, — онъ былъ писателемъ, онъ былъ ученымъ, онъ былъ борцомъ, — а такіе люди не умирають, дѣянія ихъ остаються живыми. Да и онъ живъ, потому что духъ его живетъ между нами, онъ живъ, потому что воспоминаніе о его свѣтлой личности угаснетъ только съ нами, — но нѣтъ, и тогда ему не угаснуть, потому что мы стѣмѣемъ передать и своимъ дѣтямъ, — молодому, подрастающему поколѣнію, — что

счастливая судьба насъ свела съ этимъ благороднымъ сердцемъ, съ этой свѣтлою головою. Пусть эта мысль послужитъ намъ утѣшеніемъ въ постигнувшей насъ печали, свѣтлымъ воспоминаніемъ объ этой свѣтлой, слишкомъ рано сконченной жизни, — и пожелаемъ миръ праху его! —

Промова студента Кр. Пастухова, іменем студентів Вищої Школи у Софії.

Господа! Позволете и на мене да кажи нѣколко думи отъ страна на българското студентство.

При печалний характеръ на сегашното шестивие, ний, българскитѣ студенти, сме щасливи, гдѣто имаме възможността да се распростимъ съ човѣкътъ, неуморната дѣятелность на когото трѣбва да съставлява примѣръ за нашия бждщъ общественъ животъ. Биографическитѣ очерки тукъ сж излишни. Трийсетъ годишна мжжественна дѣятелность, съпроводена съ мжчения, лишения, скигание изъ чужди страни, — такъвъ бѣ „райскій“ животъ на многоуважаемия нашъ профессоръ, М. Драгомановъ. Отъ една страна тържеството на убийственний абсолютизмъ, що крѣпне и се развива на смѣтка на отчаянитѣ вопли и стенания, които издаватъ Петербургската Петропавловска крѣпость, пустинний Сахалинъ и Сибирь, — отъ друга страна фучението на единъ мощенъ гласецъ, издаванъ изъ срѣдата на Украинскій народъ, който не располагаше ни съ полицейскій-военний произволъ, ни съ шпионскій инсигутъ и бюрократията, ни съ кнутоветѣ и нагайкитѣ — тъй изобилно находящи се въ расположението на „милостивий“ царь. Това бѣ гласецъ на покойний дѣецъ Драгомановъ, които бѣ насоченъ на подвигание уметвенний и политическій кржгозоръ на массата, на насяние ударъ на самодържавието, давание полѣтъ на свободнитѣ учреждения.

Но за туй че духътъ на свободата е не съвмѣстимъ съ полицейскій терроръ, за туй, че интереситѣ на стомиллионний народъ иджтъ въ разрезъ и сж тъкмо противни на интереситѣ на царизма, той биде отстраненъ отъ профессорската катедра и стана невъзможенъ за широкото отечество на деспотизма. Той бѣ прогоненъ далечъ отъ своята обична родина...

Господа! Рядкостъ сж натуритѣ, които съ

едно нравственно самообладание и рѣшителна непоколебимостъ вървятъ твърдо изъ начертаний пжтъ безъ да се побоятъ отъ ударитѣ и прѣслѣдванията, отъ смъртъта — идяща отъ прѣдставителитѣ на грубата деспотия. Само русскій царизмъ и революционнитѣ епохи можтъ да калятъ борци въ такъвъ духъ. Такава натура бѣ изгнанника Драгомановъ.

На олтаря на русската революция, която ще съкруши тържеството на царизма и ще противопостави на диктатурата на царя диктатурата на народа, безспорно ще бжде записано и името на нашия покоенъ. Защото, колкото и разнообразна да е борбата, що водятъ русскитѣ свѣтли умове за свободата на народа едно е което я прави висока прѣдъ очитѣ на външний наблюдатель. Това е нейната исходна, точка, завѣтната цѣль на революционеритѣ: смъртъ на деспотизма, животъ, вѣченъ животъ на свободата.

Единъ урокъ, единъ неизличимъ спомѣнъ въ нежнитѣ сърдца на младежъта остава бурний животъ на покойния. То е нравственното задължение на всички ни за борба съ старото, мухолясалото, ретроградното... На почитателитѣ памятъта на Драгоманова — свободолобитѣ студенти прѣдстои да розвиятъ тия чувства за свобода и прогресъ, на които бѣ жертва и тѣхний достоенъ учитель. Най-голѣмото и единственното достойно уважение къмъ памятъта на покойния отъ страна на опечаленото студентство и борцитѣ за свободата се състои въ пригетвението на такива дѣйци, които да не се спрятъ прѣдъ ничие притѣснение или власть. Прощальното „сбогомъ“, послѣдната сълза, която сърдечно се лѣе прѣдъ гроба на покойния, трѣбва да бжде съпроводена съ проклятие на русскій царизмъ, който немилостиво гони своитѣ честни синове, и давание дума въ себѣ си за борба, честна борба съ враговетѣ на работний народъ...

(Переклад)

Панове! Позвольте і мені сказати кілька слів від болгарського студентства.

При сумному характері сегоднішньої процесії, ми, болгарскі студенти щасливі, що маємо змогу попрощатися з чоловіком, невтомима діяльністю котрого повинна стати примі-

ром для нашого майбутнього суспільного життя. Біографічні очерки тут лишні. Тридцятилітня відважна діяльність, з муками, недостачами, блуканем по чужих сторонах — ось було „райське“ життя багатошановного нашого професора М. Драгоманова. З одного боку, тріумф убійчого абсолютизму, що кріпне і розвивається на щот зойків і стогнів що виходять із Петербурської Петропавлівської кріпости, пустинного Сахаліна і Сибірі, — а з другого боку гукане сильного голосу, посеред українського народу, що не мав ні поліцейського, воєнного самовіля, ні шпійонського інституту, ні бюрократизму, ні кнута, ні нагайок — на які так багатий „милостивий“ цар. То був голос покійного діяча Драгоманова, що був направлений на піднесення духового і політичного кругозору маси, на завдане удару самодержавію, на даване підмоги вільним установам.

Та через те що дух волі несхідний є поліцейським терором, через те, що інтереси столінного народу идуть різно і такі противні інтересам царізму, він був відставлений від професорської катедри і стався неможливим у широкій країні деспотизму. Він був прогнаний далеко від свого рідного краю.

Панове! Рідко случаются натури, що з моральною самовладою і рішучою непохитністю идуть твердо по визначеній дорозі, не боячись ударів і переслідувань смерті — від представителів грубого деспотизму. Тільки російський деспотизм і революційні епохи можуть гартувати борців такого духа. Такою натурою був вигнанець Драгоманов.

На престолі російської революції, що знищить торжество царізму і поставить на місце диктатури царя диктатуру народу, запевне буде записано і имя нашого покійника. Бо, хоть і як розмаїта є боротьба, що ведуть світлі російські уми за волю народу, — ось що робить єї високою в очах стороннього наблюдача. Се єї вихідна точка, завітна ціль революціонерів: смерть деспотизму, життя, вічне життя волі.

Наукою, глибоким спомином у ніжних серцях молодіжці зостанеться трівожне життя покійника. Моральний довг усіх нас боротися протів давнього, зацвилого, реграградного... Шавуючим пам'ять Драгоманова студентам треба розвивати ті чувства волі й поступу, кот-

рих жертвою і їх достойний учитель. Найбільша і єдино достойна пам'ять покійного від замученого студентства і борців за волю є в приготіві таких діячів, що не спиняться ні перед якими утисками або владою.

Прощальне „збогом“, остатня сльоза, що пливе з серця перед гробом покійника, повинна з'єднатися є проклоном російського царізму, що немилосердно переслідує своїх чесних синів, і з данем собі слова — боротися, чесно боротися з ворогами робучого люду.

Промова проф. В. Школи Гр. А. Бєлковського.

Драгий Михайль Петрович! Позволи и мене да ти кажь и азь послѣднето „збогом“.

Не дълго азь имахъ висока чєсть да те познавамъ лично, но и прѣзь тия двѣ години азь не веднажъ имахъ случай да се убѣдя и лично, чє ти притежавашъ ония високи душевни и умственни качества, благодарение на които твоего име є извѣстно на всѣхъдѣ, гдѣто имать присърдце културно-нравственнитѣ успѣхи на човѣчество.

Скжея се аортата ти и прѣстана да тупа твоего чисто като кристалъ сърдце, отъ което всѣки день, всѣки часъ, всѣка минута сж текли капкитѣ на кръвьта ти за нашето всеобщє благо...

Като герой ти захвана твоя животъ, като герой ти го иєвърши.

Като бѣ си турилъ за висша задача на живота да водишь борба за истината и свѣтлината ти, безъ да глєдашъ на тежкитѣ условия на окръжающата срьда, не се спрѣ прѣдъ нищо, за да докажєшь на всинца, чє животътъ ни є даденъ само за осжщєствєние високитѣ принципи въ нашата общественна дѣятельность.

„Чистото дѣло изисква и чисти срьдства“ є не само тезата на едно отъ твоитѣ съчинєния, но заедно съ туй и вѣрната иллюстрация, пълното отражение на твоя животъ.

Прѣзь всєички години на твоята плодотворна и разностранчива дѣятельность ти показа рѣдкия въ наше врѣме примѣръ на човѣкъ, който и при най-промѣнливи и трѣпливи условия на живота си є останалъ вѣренъ на своитѣ священни идеали, на своитѣ високи принципи.

Не въ фигуралєнь а въ истинєски смисълъ на думата трѣбва да се разбере твърдениєто, чє ти си прѣвръщаль кръвьта на своєго благородно сърдце и соковѣтъ на своя изнемощєнъ

организъмът въ високи подвизи за благо на твоите ближни...

При пълно съзнание, че твоите години са прѣсметнати, ти си каза, че „не тежкия не джѣтъ, а само смъртъта може да ми попрѣчи да работя“ и развѣвѣ една напърѣната и широка дѣятелностъ за да извършиши прѣзъ единъ но кжѣтъ промежутъкъ онуй, когото другите правятъ прѣзъ дълъгъ редъ години

Безжалостната смъртъ, която отдавна е вече тропала на вратата на твоя кабинетъ, ненадейно се вмѣкна при тебе за да тури край на твоя славенъ, твоя скжпъ, твоя идеаленъ животъ, за да ни потопи всинца въ безъисходна и дълбока скърбъ...

Но нима онзи, койго за толкозъ хора е служилъ като умствена и нравствена опора, като нжеководна звѣзда нѣма да бжде повече между живигъ? Нима онзи, койго толкозъ високо е държалъ знамето на науката, е билъ истинския и жрецъ, е оставилъ подиръ себе си толкозъ многобройни съчинения, отива вече въ вѣчностъ? Нима слѣзло е отъ небето на Висшето Училище онова слънце, отъ когото сж се разливали лжчѣтъ на нравственната и умственната топлина и свѣглина върху въспитанициѣтъ му?

Не, такива хора, като оня, който сега лежи недвижимо прѣдъ насъ, не умиратъ, тѣ прѣживѣватъ себе си, прѣживѣватъ себе си при помощта на онзи нержкотворни паметникъ, въ който се е възлѣтилъ духътъ имъ: Ако безжалостната смъртъ е можела да истрѣгне изъ нашата срѣда твоего тѣло, ти, за нашето голѣмо щастие, е лишена отъ възможността да дигне жестоката си ржка върху твоя духъ. Този послѣдния е твоего завѣщание. Двѣтъ му точки сж иписани съ ярки букви и вече при първъ погледъ биятъ на очи: 1-во) И най-жестокитѣ условия на живота не освобождаватъ човѣка отъ дължността, да се придържа о високитѣ принципи и да се стреми къмъ осжществението на своитѣ свѣщенни идеали; 2-то) Най-горещата обичъ къмъ своятъ народъ не само не исклучава, но напнаки е напълно съвмѣстима съ силната обичъ и прѣданностъ и къмъ всички други народности

Това духовно завѣщание ние ще го назимъ, и отъ поклѣние въ поклѣние ще се прѣдаде свѣщенния споменъ за оногози, който съ кръвта на своето сърдце ни е училъ да се придържимъ о високитѣ принципи и при най-жестокитѣ условия на живота...

На Висшето Училище въ София падна се честта да чуе въ деня на смъртъта ти послѣдната ти лекция, на българската столица падна се честта да даде на тебе мѣсто за вѣчно жилище, а на насъ твоите колеги и почитатели, падна се честта да се взримъ въ чертитѣ на твоего лице когато вече е прѣстанало да туна твоего сърдце да непроводимъ твоитѣ брени останки до вѣчното жилище и да оросимъ съ своитѣ слъзи твоя могилни хлѣмъ...

Сни спокойно, драгий и незабравимий колегю, и вървай, че ти за вишжги ще останешъ между насъ Sit tibi terra levis!

(Переклад)

Дорогий Михайле Петровичу! Дозволь і мені сказати тобі остатне „сбогомъ“.

Не довго мав я високу честь знати тебе особисто, але і за ті два роки я не раз мав нагоду переконались самому, що ти владаєш тими високими прикметами душі і розуму, дякуючи яким, твоє ймення відоме скрізь, де людямъ лежать на серці культурно-моральні здобутки людскости.

Розірвалася тобі аорта і пересгало битись твоє чисте мов кришталь серце, що то з нього що - дня, що - години, що - хвилини текли краплі твоєї крові за наше загальне добро. Героемъ ти почавъ своє жите, героемъ ти его й скінчив...

Зробивши найвищимъ завданемъ свого життя боротьбу за правду і світло, ти, не вважаючи на тяжкі умови твого околя, не спинився передъ нічимъ, аби доказати всімъ, що жите намъ дане тільки для проведення високихъ принципівъ у нашу громадську діяльність. „Чисте діло вимагає й чистихъ способівъ“ се не тільки теза одного з твоїхъ творівъ, але разомъ з тимъ і вірна ілюстрація, повний образъ твого життя

Черезъ усі роки твоєї корисної і розмаїтої діяльності ти показувавъ рідкий в наші часи прикладъ людини, що при самихъ змінливихъ і супротивнихъ умовахъ свого життя зоставалася вірною своїмъ високимъ принципамъ. Не в фігуральному а в справжньому значіню слова треба розуміти реченє, що ти віддававъ кровъ свого благородного серця і соки свого немошного організму для високихъ подвигівъ на добро твоїхъ ближніхъ...

При повній свідомості, що твої роки злічені, ти сказавъ собі, що „не тяжка недуга а тільки смерть може переикодити мені в праці“ і розвинув напружену і широку діяльність, аби вчинити в короткий часъ те, що інші роблять довгий рядъ років.

Безжалісна смерть, що вже давно стукала в двері твого кабинету, несподівано вкралася до тебе, щобъ покласти кінецьъ твоему славному, дорогому, ідеальному життю, аби потопити всіхъ насъ у безвихідну і глибоку тугу...

Але невже той, хто стількомъ людямъ служивъ духовою і моральною підпорою, зркою, провдною, невже вінъ не зостанеться посередъ живихъ? Невже той, хто такъ високо державъ корогву науки і бувъ її справжнімъ жерцемъ і полишивъ стількомъ розмаїтихъ творівъ, відходить вже у вичність? Невже з неба Вищої Школи зникло те сонце, що розливало проміне морального й духового тѣла й свѣгла на его учениківъ?

Ні, такі люди, якъ той, що теперъ лежить передъ нами нерухомий, не вмирають, вони переживають самихъ себе, переживають при помочі того нерукотворного памятника, в який

втілює їх дух. Хоч безжалісна смерть могла відерти з нашого окола твоє тіло, але вона, на наше велике щастя, не має змоги наложити свою жорстоку руку на твій дух, — він є твоїм остатнім заповітом. Дві точки того заповіту списані яскравими літерами і вже в першому погляді кидаються в очі: 1) І найтяжчі умови життя не визволяють людини від повинности триматись високих принципів і прямувати до здійснення своїх святих ідеалів. 2) Найгорячіша любов до свого народу не тільки не виключає, але навпаки цілком уміщається з великою любов'ю і посвяченням для всіх інших народностей.

Сей духовний заповіт ми будемо ховати, із роду в рід передамо святий спомин про того, хто кров'ю свого серця вчив нас триматись високих принципів і при найтяжчих умовах життя...

Вищий Школі в Софії випала честь чути в день твоєї смерті твою остатню лекцію, болгарській столиці випала честь дати тобі місце для вічної оселі, а нам, твоїм колегам і почитателям випала честь поглянути на риси твого обличчя, тоді коли вже перестало битись твоє серце, і провести твої марні останки до вічної оселі, і полити своїми сльозами твою могилу....

Спи спокійно, дорогий незабутній колего, і візь, що ти назавше останешся межи нами.
Sit tibi terra levis!

Подяка від сім'ї Драгоманова і Шишманова.

(„Мирь“, органъ на народната партия. София,
понедѣльникъ, 12-й юний 1895 год.)

На всьчки лица, които въпрѣки незгодата на врѣмето, придружихъ, смъртните останки на Михаила Драгоманова до послѣдното жилище, на г. г. професоритѣ и студентитѣ отъ Више Училище, на многобройнитѣ приятели и почитатели на починалия и на всьчки ония, които съ дълбоко прочувствувані думи дадохъ изражение на своята скръбъ за загубата, която ни сполита, изразявамъ отъ страна на сѣмейството Драгомановъ и мосто сѣмейство найгорѣща, найсърдечна благодарность. Дълбокоото съчувствие на всьчки є єдничката подкрѣпа въ безкрайната ни горѣсть.

Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ.

(Переклад).

Всім, хто, неважаючи на негоду, провели смертні останки Михайла Драгоманова до остатної оселі, дд. професорам і студентам Вишого Училища, многочисленным приятелям і почитателям покійника і всім тим, хто глибоко прочутими словами виразили свою скорб по

поводу втрати, що постигла нас, виражаю з боку сім'ї Драгоманова і моєї сім'ї найгорячішу, найсердечнішу дяку Глибоке співчуєтє усіх одинока відрада у нашому безкрайому горі.

Д-р Іван Д. Шишманов.

Жалібні телеграми і листи.

(Лист).

София 9 Юний 1895.

Н. С. Началникъ Стенографическо Бюро.

До сѣмейството на М. Драгомановъ.

Земамъ участие въ скръбъта, която Ви постигна съ смъртъта на досгоуважаемия труженникъ и мѣченикъ на науката.

Х. Константиновъ.

(Переклад).

Сім'ї М Драгоманова.

Ділю смуток, що Вас постиг після смерті шановного робітника і мученика науки.

Стара Загора 9 ст. ст. юня 1895.

Профессоръ Агура.

Предайте нашитъ сърдечни съболѣзнования на опечаленото ссмейство на незабравимия ни учитель, Михаилъ Драгомановъ.

Кузмановъ, Михайловъ.

(Переклад).

Передайте наші сердечні співчуєтє опечаленій сім'ї незабутнього учителя, Михайла Драгоманова.

Стара Загора, 9 ст. ст. юня 1895.

Г-жа Драгоманова.

Приемете, опечалена Госпожо, моитъ искренни съболѣзнования за незаменимата загуба, която Ви сполете съ смъртъта на примерния съпругъ и отецъ, благородния човекъ отъ вськитъ негови приятели, познаймици и ученици уважаванъ и любимъ високоученъ мжжъ

Атанасъ Илиевъ.

(Переклад).

Прийміть, опечалена Добродійко, мої сердечні співчуєтє після незамінимої втрати, що постигла Вас, зі смертю примірного мужа і батька, благородного чоловіка, від усіх єго приятелів, знайомих і учеників шановного і любимого високовченого мужа.

Коломия, 21 юня 1895.

Famille Dragomanov.

Сни, великий Генію України, сні о свої боді рідної землі! Ми під пранором, Тобою по-

лишеним, здобудем єї, і вільну, щасливу Україну поставимо великим, віковичним пам'ятником Твоїм.

Редакція „Хлібороба“ і українські радикали з Коломиїщичи.

Париж, 22. юня 1894.

M-me Dragomanov.

Consterné de triste nouvelle. Seule consolation que toute nation partage nos régrêts.

Volkov.

(Переклад).

Я прибитий сумною звісткою. Єдина потіха те, що весь народ ділить наш жаль.

Волков.

Снятин, 22. юня 1895.

Famille Dragomanov.

Іменем Снятинських Русинів, висказуємо найгорячіший жаль по утраті першого громадянина Руси-України.

Др. Кирило Трильовский,
Левко Бачинский, Дутчак

Львів, 22 юня 1895.

Madame Dragomanov.

Ми відчуваємо велику страту, яку понесла ціла Русь-Україна зі смертю Михайла Петровича і се нехай Вам буде потіхою в нинішнім горю.

Чернівці 22. юня 1895.

La Famille de Professeur Dragomanov.

Стоячи над отвореним гробом нашого почитного члена, Михайла Драгоманова, прощаємося з єго духом, що вів нас до правди і волі

Академічне Товариство „Союз“
у Чернівцях

Чернівці, 22. юня 1895.

Frau Dragomanov.

Виражаємо щирий жаль по утраті мужа вельми заслуженого для нашої науки.

За черновецько-руську громаду
проф. Др. Стоцкий, Пігуляк.

Чернівці, 22. юня 1895.

Famille Dragomanov.

Die Redaktion der „Bukowyna“ theilt Ihren Schmerz über schweren Verlust.

(Переклад).

Сім'ї Драгоманових.

Редакція „Буковини“ ділить Ваш біль після тяжкої утрати.

Відень, 22. юня 1895.

La Famille de Professeur Dragomanov.

Ділимо Ваш глибокий смуток. Честь пам'яті (нашого) почитного члена. Січ.

Львів, 22. юня 1895.

Прийміть наше сердечне співчутє по поводу смерти Вашого мужа, того великого патріота України.

Лавровський, Др Андрій Кос, Др.

Клавдій Білінський,

. Яців, Др. Микола

Шухевич.

Лист до Людмили М. Драгоманової.

Високоповажана Добродійко!

Страшне горе на Вас, Добродійко! Не Самі однак плачете плачуть не лиш Ваші Діти, а плаче з Вами ціла Русь-Україна: зайшло ясне сонце, — замерло слово правди на довгі часи.

Потрясена до глибини душі великою стратою, остаєся

з глибоким поважанем
Наталія Кобринська

Болехів 22/6 1895.

Відень 22. юня 1895.

Universite à Sofia.

Notre condoléance à cause de la mort de Dragomanov, notre membre honoraire.

Sitch, Club des étudiants
ruthènes.

(Переклад).

В університет у Софії.

Наше співчутє з powodu смерти Драгоманова, нашого почитного члена.

Січ, товариство руских студентів.

Краків, 23. юня 1895.

Madame Dragomanov.

Руска молодіж радикальна краківська висказує глибокий жаль по страті провідника русько-українського народу і великого ученого.

Львів, 23 юня 1895.

Madame Dragomanov.

Високостойна Пані!

Пересилаємо Вам слова невисказаного жалю по поводу смерти Вашого мужа і великого сина Руси-України, що терпів за ню, що познакомив з нею Європу.

Львів, Академічне товариство

„Ватра“.

Лист до редакції „Народа“.

Підписані громадяне снятинського повіту зібрані дня нинішнього в Завалю снятинського

повіту, висказують отсим свій великий жаль по причині смерті незабутного Михайла Драгоманова.

Він був не лиш найпершим сином і громадянином Руси-України, але особливо, що нас дотичить, нашим провідником і батьком, котрий — хоть далеко від нас на чужині живучи, так умілою рукою умів вести наш радикальний рух, котрого основателем був власне він! Коли отже лишилися ми нараз без провідника, а наша справа без керманіча, то висказуєм отсим думку, що найлучше зможемо почитати його пам'ять, коли всі наші сили зберемо навкруг прапору, ним піднесеного і з цілим посвяченням будемо ся бороти за ідеали, за котрі і він через ціле своє трудолюбиве жите боров ся!

Нехайже всякий Русин-Українець, віруючий в красну будучність люцкості, а значить і Руси-України, на случай введення в жите ідей ширених через Великого Покійника, сгає разом з нами у одну до бою і праці готову громаду, най еднає нам нових прихильників, най вею працю свою, всі свої сили жертвує для осягнення тої мети, котру нам покійний наш Провідник витичив — а будьмо пересвідчені, що в той спосіб найпевнійше сповнимо его заповіт, его задумевні бажаня! Най жие соціалізм! Най жие радикальна партія! Най жие свобідна Русь-Україна!

Завале дня 23 червня 1895.

Танаско Никифору, голова Народної Спільки в Завалю. Василь Лопатка, заст. голови. Андрей Лакуста. † Николай Лакуста. Др. Кирило Трильовский зі Снятина. Тодер Левіцкий з Чорторія на Буковині, начальник громади. Николай Гулька з Чорторія. Роман Кузенко з Залуча. — З Залуча: Нагорняк Михайло, Іван Нагорняк, Іван Шкурган, Петро Кобевка. Іван Грицюк з Драгасимова. Іван Ткачук з Снятина. Михайло Крикливець з Снятина. † Антін Гудан з Княжа. Левко Бачинский з Серафинець. Федір Фербей з Княжа.

Телеграма до сім'ї Драгоманова.

Університетский город Н. Н. на Україні.

Цілою душею тяжко засмучені невимовною стратою великого многострадального нашого ветерана, відчуваемо всім серцем Ваше сімейне горе і засилаємо з рідної України сей вираз і нашого необмеженого смутку. Не судила нам доля бачити великого Українця живого на рідній землі і ми щиро бажаємо побачити хоч прах его і шанувати на рідній Україні могилу великого, невтомимого борця за волю нашого народу.

Віковично шануючі пам'ять батька Михайла
Ученики

(Телеграфовано з Галичини).

Славень, 12 ст. ст. юня 1895.

Г-жа Драгоманова, семейство Шинишановъ.
Моитъ найсердечни съболезнования по случай смъртьта на незабравимия г-на Драгоманова.

Добревъ.

(Переклад)

Моє найсердечніше співчутє по случаю смерти незабутнього д-я Драгоманова.

Берлін, 24 юня 1895.

Madame Dragomanov.

Les journeaux publient fatale nouvelle
Partage de tout mon ame votre douleur.

Oukraïniën.

(Переклад)

Часописи оповіщають фатальну новину. Усім серцем ділю Вашу печаль.

Українець.

Письмо до М. Павлика.

Stěžery 24, 1895.

Milý příteli!

Bolestně dotkla se mne zpráva o umrti Michala Dragomanova, jehož volkloristické práce mne nesmírně zajímaly. Želím v něm ztráty apoštola vědy a muže, jenž pro lásku k svému lidu podstoupil cestu křížovou.

Frant. Řehoř.

Лист до М. Павлика.

Чудинь (Буковина), 24 юня 1895.

Многоуважаемый Михайль Ивановичъ!

Сегодня узналъ я о смерти Драгоманова. Не могу выразить Вамъ, какъ глубоко тронуло меня это извѣстiе, хотя, впрочемъ, — всякую минуту можно было бояться роковой развязки.

Какъ-будто что-то родное оторвалось отъ сердца, какъ будто сильнѣе начала давить пустота и пошлость жизни. И самъ я не понимаю, что значитъ эта грусть, въ чемъ ся неихическій источникъ... Съ Драгомановымъ я никогда не соглашался въ принципиальныхъ, главнѣйшихъ вопросахъ — въ сути нашихъ національных дѣлъ и усложненій, и это, казалось-бы, должно-бы поставить меня на противоположномъ отъ него полюсѣ. А между тѣмъ въ этомъ человекѣ, собственно-же въ его духовномъ складѣ и обликѣ было для меня всегда столь много симпатичнаго и роднаго, столько живаго и искренняго, что національныя разногласія какъ-то невольно отодвигались на задній планъ и не кололи, не отталкивали такъ рѣзко, какъ это бываетъ въ иныхъ случаяхъ. Можетъ быть это оттого, что онъ даже національной своей теоріи не выражалъ никогда въ тупой и фанати-

ческой формѣ другихъ малорусскихъ націоналистовъ, не по шаблонно-догматическому правилу à la l'art pour l'art, но заправляя и ее своимъ основнымъ элементомъ стремленіемъ къ правдѣ, свободѣ и свѣту.. Малорусской національной индивидуальности онъ не считалъ болидомъ, падшимъ съ неба исторіи, онъ, кажется, даже не вѣрилъ въ ея историческое основаніе; однако, какъ поборникъ безусловной свободы онъ требовалъ для русской Провансъ свободного выбора національной будущности, надѣясь, можетъ быть, что она, получивъ такую свободу, — подобно ибсеновской Эллидъ — вернется наконецъ сама къ — Руси; какъ демократъ и этнографъ онъ требовалъ для малорусскаго нарѣчія права литературнаго существованія, подобно какъ для мужика требовалъ правъ, присущихъ выше рожденнымъ людямъ... И все это выражалось имъ съ такимъ снокоємъ и убѣжденіемъ, что слова его ни не кусали, подобно безсильнымъ выходкамъ сектантовъ противуположныхъ мнѣній, ни не вызывали ихъ — на реакцію.. Въ этомъ, кажется, и основывается наружный парадоксъ, что въ этомъ единственно компетентномъ представителѣ современнаго малорусскаго націонализма меньше всего замѣчалось мною именно это его направленіе, что его уважалъ и цѣнилъ я — конечно mutatis mutandis — на равнѣ съ его антиподомъ Наумовичемъ, какъ и впечатлѣніе его смерти такъ-же сильно отозвалось на мнѣ какъ когда то нечаянный громъ изъ Кавказа. Да, и никогда не соглашусь я съ мальчишескимъ смѣхомъ корреспондента „Дѣла“, который въ 93 году потѣшалъ своихъ читателей ироническими примѣчаніями къ моей рѣчи на одномъ изъ коммерсовъ въ Вѣнѣ, проводившей именно эту аналогію между Драгомановымъ и Наумовичемъ. Пусть это и странно, но въ моей душѣ они дополняютъ другъ друга: одинъ — Русь, востокъ, живая струя народной жизни, другой — вѣщатель и посредникъ „страны святыхъ чудесъ“, человѣческой цивилизаціи, свободы, правды. Я чувствую, какъ мало опредѣляютъ эти оплошанныя шаблонные слова покъ Михаила Петровича, но они единственныя, которыя могутъ это сдѣлать въ общихъ чертахъ. Полный, или хоть приблизительно полный его образъ — это было-бы цѣлое сочиненіе это исторія цивилизаціи южнороссовъ въ II-ой половинѣ сего столѣтія; я сочту себя счастливымъ, если удастся мнѣ когда-нибудь осуществить эту предполагаемую мною картину, соразмѣрно съ ея силой и величиной, съ ея свѣтломъ, но и съ ея — тѣнями... Это было-бы отчасти и сплатой моего личнаго долга покъ Мих. П-чу, который не смотря на массу своихъ разнообразныхъ занятій, всегда находилъ время направлять и руководить моими первыми научными трудами и дѣлалъ для меня, для человѣка „чужой партіи“ то, чего не могли или не хотѣли дѣлать „свои“ люди... Моимъ задушевнымъ желаніемъ было въ послѣднее время, сплатить этотъ долгъ живому Михаилу Петровичу — плодами достойными его помощи; судьба помѣшала мнѣ въ этомъ,

долгъ переходить на его память!.. Я надѣюсь, что и Вы, многоуважаемый Михаилъ Ивановичъ, и другіе близкіе друзья Др ва, поможете мнѣ въ этомъ дѣлѣ.

А пока-что прошу Васъ, принять отъ меня сердечнѣйшее соболезнованіе въ великой потерѣ, которая, какъ выше сказано, и меня хлснула больно по душѣ...

Вашъ покорный

Ю. Яворскій.

Списень 13 ст. ст. юня 1895.

Шишмановъ, профессоръ.

Нашитѣ пайсердечни съболезнованія по случай смъртьта на любимия ни Учитель Драгомановъ.

Ганевъ, Дечевъ.

(Переклад).

Шиниманову, профессору.

Наші пайсердечніи співчуття по случаю смерті любимого учителя Драгоманова.

Яблонница, 13 ст. ст. юня 1895.

Людмила Драгоманова.

Неочакваната печална новина, която тая минута получихъ, силно покърти сърцего ми. Неуморимиятъ труженикъ, честния борець и рѣдкия човѣкъ нѣма го вече! Нѣка славата на Михаилъ Петровичъ служи за утѣха Вамъ, дѣцата Ви и на всици, които оплакватъ невъзвратимата загуба.

Н. Н.

(Переклад).

Людмила Драгоманова.

Нежданна сумна звістка, котру я тільки що получив, дуже вразила серце мое. Невтомного робітника, чесного борця і рідкого чоловіка уже нема! Нехай слава Михайла Петровича служити утіхою Вам, Вашим дітям і всім хто силакує неповоротну втрату.

Берлін, 26 юня 1895.

Висше Училище.

Българскитѣ и малоросійски студенти присъединяватъ своитѣ съболезнованія за загубата, която постигна училището съ смъртьта на вѣчнопамятния професоръ Драгомановъ

(Переклад).

У Вищу Школу.

Болгарскі і малоросійські студенти прилучають свої співчуття по поводу втрати, що постигла Школу зі смертю вічнопамятного професора Драгоманова.

Варна, 14 ст. ст. юня 1895.

Шишманову.

Като скърбимъ извънредно за загубата на обичния ни професоръ, поднасяме Вамъ и на опечаленото семейство нашиятъ сърдечни съболезнования. Поклонъ на праха му! Вѣчна му память!

Генковъ, Цаневъ.

(Переклад).

Скорбячи безмірно після втрати нашого любимого профессора, приносимо і опечаленій сімїї наші сердечні співчути. Поклін єго порохів! Вічна єму память!

Из листу до Людмили Михайловни Драгомановой.

(Лондонъ) іюня 26 18'5

Пишу совершенно подавленный ужаснымъ извѣстіемъ. Я никогда не вѣрилъ, что онъ такъ боленъ. Какого человека нѣтъ больше въ живыхъ! Какой умъ угасъ, какое сердце! Да не умѣли мы єго цѣнить и беречь при жизни... Отъ него теперь вы одни (Л-ла Ми-на і діти) намъ остались, — вы да єго книги и писанія, въ которыхъ вылилъ онъ свою чистую великую душу и въ которыхъ не то прочтуть теперь люди, что читали въ нихъ людская тупость и заскорузлое сектанство...

С. Степнякъ.

Письмо Ф. Волховского из Лондона Людмиле Михайловни Драгомановой.

26. VI. 95. Cromer, Norfolk.

Шановна Добродійко!

Хочай смерть дорогого М. П-ча не була несподіваною, — хочай вона була єму збавленнямъ відъ лютої муки, а все жъ таки звістка про кінець такого життя, такої діяльності якъ єго, — вразила мене великимъ сумомъ. Тай якъ би то инакше? Усяка чесна людина сумуватиме объ єму, а чесні Українці сумуватимуть у двоє! Бодай Вамъ, пані матко, сили жити далі на добро и утіху дітямъ, —

Єго-жъ слава не вмере, не поляже,

Усякому розкаже!

Завше шануючий Васъ одъ щирого сердца землякъ Вашъ

Ф Волховський.

Виписка из частного листу одного учителя в гимназії, на провинції, в Болгарії.

Тукъ студенти негови, сега учители безъ разлика, кой какво є свършилъ, еднакво се растревожиха и плакаха, като че ли за всѣкого отдѣлно едно найблизко лице є заминало. Единъ

отъ другого се прѣварваха, кой по добри нѣща да расправи и помного да каже за благодѣтели на характеръ, за високитѣ му способности и слѣдъ тѣзи състрадателни разговори казаха: „Падна стѣлцѣтъ на университета!“

(Переклад).

Тут єго студенти, тепер учители, не вважаючи на те, хто що скінчив, однаково рости-вожились і плакали, так немов кождий з нас окроме втерѣвъ найблизчу особу. Один ишов на зваводи з другим, хто що лишного і більше розскаже про добрість характеру, про єго високі способности і після співчутливихъ розговорівъ, вони казали: „Унав стовпъ университету“.

Лист до Людмили Михайловни Драгомановой.

Городенка 5. юля 1895.

В тяжкій добі Вашого життя нехай відрадою Вамъ стане хоть одна свідомість:

Над могилою Вашого великого Небіщика стоїть уже не заумирающий але світломъ науки озарений і цією життя освідомлений наріц, вдячний безконечно за то двомъ геніямъ своїмъ: Тарасови, що научивъ сердцемъ любити найменшого брата і Вашому Михайлови, що уми всіхъ насъ туди жъ спрямувавъ, ціль життя указавъ і тимъ від нехибної смерти духової насъ вратувавъ.

Ся свідомість народна стане вічнимъ пам'ятникомъ на могилі свіжій Вашого великого мужа і батька.

Прийміть, Високоповажана Пані, від Вамъ всегда щиро преданного і глибоко поважаючого найнижчий поклін.

Окуневский.

Лист до М. Павлика.

17 ст. ст. іюня 1895.

Я сидів у глухому закутку України, коли якъ стій вичитавъ з російськихъ газетъ про смерть Драгоманова.

Мов грімъ побивъ мене.

Не стає ані сліз, ані слівъ

Бідна Україна! Сиротятами зостаються Українці, померъ їхъ батько!

Після Тарасової смерти Україна ще не-азнала такої великої втері...

Важко й писати далі... Перо випадає.

А. Хванько.

Лист до М. Павлика.

Всп. Редакторе!

Виборчий повітовий комітет, яко одинока правна і вибрана репрезентація цілого перемського повіту, пересилає Високоповажаній Родині бл. п. проф. Драгоманова щирі слова жалю з причини смерти нашого дорогого Батька і Приятеля.

Він упавъ в бою, а на єго могилі най буйно правда єго поросте!

В имени цілого повіту.

Від Президії сільського виборчого комітету на округ Перемишль: Ст. Новаковський, голова, Василь Павлуцкий, секретар.

Лист до М. Павлика.

Дорогий Друже!

Довідавши ся о смерті нашого найдорожшого друга, учителя і провідника Михайла П. Драгоманова, просимо Вас, Друже, щобиєте були ласкаві і в имени нашим потішити засмучену родину Покійного, з тою увагою, що і нас, селян, вість та також дуже засмутила, босямо стратили чоловіка, котрий ціле своє життя жертвував для добра нашого і наших дітей. Але зерно праці Покійного, котре він посіяв в нашій мозку і в серцях наших, зачинає вже сходити і овочі тої праці будуть найліпшим доказом в будучности, що бл. н. Михайло Драгоманів для руского бідного народа зділав.

Станіславів 19 липня 1895.

Андрій Іванчук. Давид Гурик. Іван Дуранович. Михайло Винничук. Семань Вер. Маланюк. Щасний Творовський. Семань Веретка. Тома Маланюк. Михась Дибенько старший, Михась Дибенько молодший. Антон Ткачук. Онуфрей Ткачук.

Лист из України до М. Павлика

6. VII. ст. ст. 1895.

Далі-далі вже й місяць буде, як не стало тієї великої людини, а не можна забути ся про її смерть ані на часинку. Сиротливо якось на душі, тула безнадія, гірко, руки важніють. Не мило дивитись на сьвіт Божий. Одна сама некуча гадка бігає за тобою скрізь: „Нема Драгоманова!“

Розмовляв я з українцями всяких напрямів, — скрізь сум та жаль. Голова „Правдя“, що чимало полемізував є покійником, каже: „Велика, незмірно велика втеря для України. Можна було де в чім не годитися з Драгомановим, та не можна заперечити його великих заслуг перед батьківщиною. Хоч я не був його прихильником, та просто скажу: Драгоманов то були дріжджі для нашої суспільности... А ще гірше шкода, що він помер перед виборами!“

Пішов я до другого українця, вченого, що звеличив нашу науку своїми працями. Драгоманов у „Чудацьких думках“ був його не обминув, був — скажемо так — покривдив його. А щож каже той учений? От його мова: „На мою думку, смерть Драгоманова — це таке велике горе, якого ми ще не зазнали після Тарасової смерті (І багато людей те

саме каже!). Покійник був иподі несправедливий до нас, своїх тсваришів, — адже ж він двадцять год не був у Росії, то й російське життя-буття трохи призабув. Та хіба хто-не-будь зважить ся сказати хоч один докір проти Драгоманова, тепер, як почує страшну вість: „Драгоманов помер!“... Хто насмілиться згадати щось погане про Драгоманова, коли побачить оцю книжку?“ Це кажучи, учений витяг із шахи річник „Житя і Слова“, дуже гарно опрацьований, тай знов казав: „Оце найперша книжка в моїй бібліотеці, найвища од усіх“. Тут він заходив ся втішатися „Житєм і Словом“, хвалив його багацько й довго, а на рещті сам себе перервав: „Та спиніть мене! спиніть-бо! Бо як я зачну розводитися про „Житя і Слово“, то вже міні й ушину не має... І ото й є великий пам'ятник нерукотворний, що воздвиг собі Драгоманов! Оце його безсмертний пам'ятник!.. Це він збудив життя в Галичині, це він зробив, що там виходять тепер оттакі речі, як цей журнал“...

І справді, чи ж не Драгоманов дав Україні Франка? Чи ж не Драгоманов викликав до життя і все, що є тепер найживішого на Русі-Україні?!!

Несподівано того самого дня зустрів я одного з членів „Русько української радикальної партії“. Хоч він знав, що я не член тієї партії, та знав, що я високо шанував незабутнього небіщика, — тим-то він дуже щиро потягнув міні руку. Чи переказувать, що я од нього чув?! Дак дайтеж міні перо таке, щоб могло вилити той жаль!

В листуванні те саме. Хоч од кого збудеш лист, то скрізь важкий сум та гіркий жаль.

Сів я до тієї научної роботи, що маєт ся друкуватись у Львові під Вашим доглядом. Сидю, працюю, та все щось не йдеться діло до ладу: якась несьвідома гадка не дає працювати гаразд! Спинився я, аналізував себе, — та це ж сум за Драгомановим не дає нічого робити! Міні все здається, ніби його постать десь стоїть коло мене, дивиться на мене.. Ця книжка, над якою я працюю, адже ж вона може була б люба покійникові?*) Може б він сказав про неї щире слово, і теє щирее слово сталосьби міні цілющою водою, підживило б мене, надало б снаги працювати й далі... Однодієнькеє слово є твоїх уст, тай не було б міні дорожчої похвали!... Батьку наш!! Невжеж ти помер?!! Воскреси, Господи, і спаси нас!

Ні, ні! Не вмер ти, великий чоловіче! Я не вірю тому! Твій безсмертний дух вітатиме

*) Вона й дійсно інтересувала его: він говорив українцям про konieczність єї видання від 1882 р. М. П.

над нами і додаватиме нам сили на працю коло твоїх ідеалів! Твій безсмертний дух літатиме коло нас — сиротять янголом - хранителем, і наші далекі потомки так само поклоняться тобі, великому прадідові України! Доки битиметься серце українське, доти згадуватимуть тебе і превознесуть ім'я твоє во віки, і прославлять, тебе із рода в рід!

Коли схочете, шановний пане Редакторе, то можете оцей мій лист надрукувати, хоч спершу він призначався тільки задля Вас самого. Не стидаюсь я, що чужі люди побачуть мої сльози; не стидаюсь, що паречуть мене малою дитиною, а не мужем; не стидаюсь, бо це й голосно ридатиму, бо це ж помер не хто, як батько, і мій, і Ваш, і всіх нас.

А. Хв.

(Далі буде).

